CIHM
Microfiche
Series
(Monographs)

ICMH
Collection de
microfiches
(monographies)

Canadian Institute for Historical Microreproductions / Institut canadien de microreproductions historiques

© 1996

Technical and Bibliographic Notes / Notes technique et bibliographiques

The Institute has attempted to obtain the best original copy available for filming. Features of this copy which may be bibliographically unique, which may alter any of the images in the reproduction, or which may significantly change the usual method of filming are checked below.

- [x] Coloured covers / Couverture de couleur
- [ ] Covers damaged / Couverture endommagée
- [ ] Covers restored and/or laminated / Couverture restaurée et/ou pelliculée
- [ ] Cover title missing / Le titre de couverture manque
- [ ] Coloured maps / Cartes géographiques en couleur
- [ ] Coloured ink (i.e. other than blue or black) / Encre de couleur (i.e. autre que bleue ou noire)
- [ ] Coloured plates and/or illustrations / Planches et/ou illustrations en couleur
- [ ] Bound with other material / Relié avec d'autres documents
- [ ] Only edition available / Seule édition disponible
- [x] Tight binding may cause shadows or distortion along interior margin / La reliure serrée peut causer de l'ombre ou de la distorsion le long de la marge intérieure.
- [ ] Blank leaves added during restorations may appear within the text. Whenever possible, these have been omitted from filming / Il se peut que certaines pages blanches ajoutées lors d'une restauration apparaissent dans le texte, mais, lorsque cela était possible, ces pages n'ont pas été filmées.
- [x] Additional comments / Commentaires supplémentaires: Text in Ukrainian.

L'Institut a microfilmé le meilleur exemplaire qu'il lui a été possible de se procurer. Les détails de cet exemplaire qui sont peut-être uniques du point de vue bibliographique, qui peuvent modifier une image reproduite, ou qui peuvent exiger une modifications dans la méthode normale de filmage sont indiqués ci-dessous.

- [ ] Coloured pages / Pages de couleur
- [ ] Pages damaged / Pages endommagées
- [ ] Pages restored and/or laminated / Pages restaurées et/ou pelliculées
- [x] Pages discoloured, stained or foxed / Pages décolorées, tachetées ou piquées
- [ ] Pages detached / Pages détachées
- [x] Showthrough / Transparence
- [x] Quality of print varies / Qualité inégale de l'impression
- [ ] Includes supplementary material / Comprend du matériel supplémentaire
- [ ] Pages wholly or partially obscured by errata slips, tissues, etc., have been refilmed to ensure the best possible image / Les pages totalement ou partiellement obscurcies par un feuillet d'errata, une pelure, etc., ont été filmées à nouveau de façon à obtenir la meilleure image possible.
- [ ] Opposing pages with varying colouration or discolourations are filmed twice to ensure the best possible image / Les pages s'opposant ayant des colorations variables ou des décolorations sont filmées deux fois afin d'obtenir la meilleur image possible.

This item is filmed at the reduction ratio checked below/
Ce document est filmé au taux de réduction indiqué ci-dessous.

10X	12X	14X	16X	18X	20X	22X	24X	26X	28X	30X	32X
						✓					

The copy filmed here has been reproduced thanks to the generosity of:

Morisset Library
University of Ottawa

The images appearing here are the best quality possible considering the condition and legibility of the original copy and in keeping with the filming contract specifications.

Original copies in printed paper covers are filmed beginning with the front cover and ending on the last page with a printed or illustrated impression, or the back cover when appropriate. All other original copies are filmed beginning on the first page with a printed or illustrated impression, and ending on the last page with a printed or illustrated impression.

The last recorded frame on each microfiche shall contain the symbol ⟶ (meaning "CONTINUED"), or the symbol ▽ (meaning "END"), whichever applies.

Maps, plates, charts, etc., may be filmed at different reduction ratios. Those too large to be entirely included in one exposure are filmed beginning in the upper left hand corner, left to right and top to bottom, as many frames as required. The following diagrams illustrate the method:

L'exemplaire filmé fut reproduit grâce à la générosité de:

Bibliothèque Morisset
Université d'Ottawa

Les images suivantes ont été reproduites avec le plus grand soin, compte tenu de la condition et de la netteté de l'exemplaire filmé, et en conformité avec les conditions du contrat de filmage.

Les exemplaires originaux dont la couverture en papier est imprimée sont filmés en commençant par le premier plat et en terminant soit par la dernière page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration, soit par le second plat, selon le cas. Tous les autres exemplaires originaux sont filmés en commençant par la première page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration et en terminant par la dernière page qui comporte une telle empreinte.

Un des symboles suivants apparaîtra sur la dernière image de chaque microfiche, selon le cas: le symbole ⟶ signifie "A SUIVRE", le symbole ▽ signifie "FIN".

Les cartes, planches, tableaux, etc., peuvent être filmés à des taux de réduction différents. Lorsque le document est trop grand pour être reproduit en un seul cliché, il est filmé à partir de l'angle supérieur gauche, de gauche à droite, et de haut en bas, en prenant le nombre d'images nécessaire. Les diagrammes suivants illustrent la méthode.

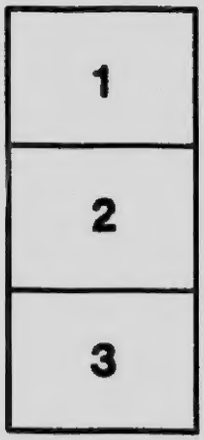

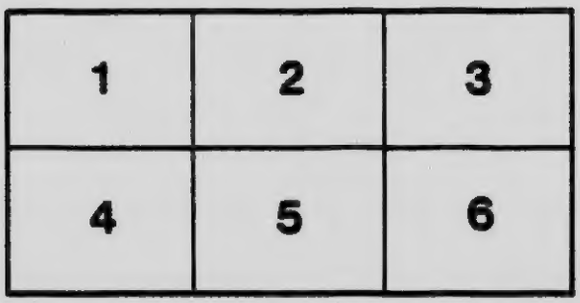

СТОЦКИЙ І ҐАРТНЕР

Українська Граматика.

ВІННІПЕҐ — КАНАДА.

1919.

СТОЦКИЙ І ҐАРТНЕР

Українська Граматика.

DONATION
Taras Makuch

Накладом Руської Книгарні, 850 MAIN STREET
WINNIPEG, MAN.

З ДРУКАРНІ »КАНАДИЙСКОГО ФАРМЕРА«
854 Мейн Стріт, Вінніпеґ, Ман.

Universitas
BIBLIOTHECA
Ottawa

PG
3819
.S54
1919

ПЕРЕДМОВА.

Отсим пускаємо у світ новий наклад української граматики Смаль-Стоцького і Ґартнера, якої сотки екземплярів розійшло ся у Старім Краю і в Америці, що є найлучшим доказом, яким признанем тішить ся вона серед української суспільности.

Граматика Смаль-Стоцького і Ґартнера призначена до ужитку ґімназіяльної молодіжи і **є найлучшою доси виданою українською граматикою.**

Не досить знати поверховно говорити і писат воєю рідною мовою. Треба навчитись говорити і писати правильно, без блудів, а сего навчити ся можна лише зі шкільної граматики. У граматиці Стоцького і Ґартнера граматичні правила подані зрозуміло і ясно та приступно і тому видано її другим накладом з кріпкою вірою і переконанем, що віддасть вона немалі прислуги українському загалови а головно молодіжи, тій надії українського народа в Канаді, що нігде не має нагоди навчити ся граматичних правил і мусить сама приватною наукою з ними обзнакомлювати ся.

За видавництво,

Руска Книгарня.

DONATION

MEMBER OF UKRAINIAN BUSINESS & PROFESSIONAL MENS' ASSOCIATION IN TORONTO, ONT.

(§

T
т,

і
г
ся
бі

ре
н.
тн
(с

то

рі
(г
ли
но
ст

ЧАСТЬ ПЕРША.

А. ЗВУКИ.

Звуки мовні.

Мова складає ся із слів, слова із звуків; н. пр. *Трава росте на ниві*; слова: *трава, росте, на, ниві*; звуки: т, р, а, в, а, р, о, с, т, е, н, а, н, и, в, і. 1.

Звуки мовні витворюють ся через ріжне уставлюване і порушуване приладів мовних. Прилади мовні є отсі: гортанка, в котрій починає ся голос, рот зі всіма своїми частями, з губами (устами), зубами, язиком, піднебінєм, і яма носова.

Коли видаємо лише голос більше або меньше отворени ротом, то повстають голосозвуки (самозвуки), н. пр. а, е, о; а коли, примкнувши або звузивши рот, витворимо в нім шелест, то повстають шелестозвуки (співзвуки), н. пр. п, т, к, с, х.

Голосозвуки (Самозвуки).

Змежи голосозвуків звучить а найповнійше, і найтоньше і найвисше, у найглухше і найгрубше. 2.

А звучать голосозвуки так ріжно через те, що ми ріжно уставляємо рот, коли через него пропускаємо голос (гл. 3). Ми стягаємо спідну щеку розмаїто за низко в долину, робимо устами (губами) отвір з розмаїтим видом і піднесимо хребет язика розмаїто за високо до піднебіня або стягаємо его розмаїто за низко в зад до горла; порожне

місце, яке такий чином повстає в роті, а яке в тої причини завсіди буває розмаїто за велике і з розмаїтим видом, надає голосови розмаїту дзвінкість, а тота дзвінкість особливо при а, і і у найбільше від себе відмінна; и не є такий тонкий звук як і, е не таке повне як а, о не таке грубе як у[1]).

3. В руській мові маємо отсї голосозвуки:

Голосозвуки уложені тут в такім порядку: чим дальше на право, тим меньший отвір рота і тим меньше порожне місце в роті; чим більше в долину, тим низше положене язика[2]). З переходом від а до і прибирають уста вид щелини, з переходом від а до у вид малого кола, причім губи заразом трока подають ся наперед (як при свистаню).

Буквами і, и, е, а, о, у (без чисел) означили ми в таблиці сї звуки, які в руськім звичайно від сими знаками розуміють ся, коли вони наголошені. Колиж вони не наголошені, то в вимові не чути їх так ясно і чисто, а місце вимови пересуває ся, так що н. пр. е вже не є

---

[1]) Буває, що рот ще инакше уставляють, і тоді повстають ще иньші звуки (голосозвуки), які чути в ріжних околицях і у ріжних народів. Так польске „y“ трока відмінне від руского и, ще дальше від руских голосозвуків відстає російске „ы“, волоске „ă“, „â“, німецке „ö“, „ü“ і др. І в староруській мові було колись ще чотири таких голосозвуків, а то ъ, ь, ѣ, ы, що мусїли инакше звучати, ніж теперішні руські голосозвуки.

[2]) Чим дальше на право, тим меньше гармонійних співтонів; чим більше в долину, тим грубші гармонійні співтони. Гл. Lahr, Wiedemanns Annalen, 1886.

а e^1 (зближене до и), о вже не о а o^1 (зближене до у): *несé* (= майже *нисé*), *менї* (= *минї*), *до дóму* (= *ду дóму*)[1]). Перед *м* і *н* виговляють ся голосозвýки трóхи через ніс.

4. З одним голосозвýком мóже тїсно сполучити ся другий голосозвýк, як н. пр. *і* із *о* в *ой*, *у* із *о* в *ов*; такі тїсні сполýченя двох голосозвýків називáємо **двóзвуками**. В таких сполýченях завсїди одéн голосозвýк виговляє ся сильнїйше і лиш той вихóдить чисто і ясно, а другий нї.

5. В рýскій мóві мáємо двóзвуки

1. такі, де пéрший голосозвýк наголóшений:

а) *ий*, *ей*, *ай*, *ой*, *уй*, н. пр. *бий*, *клей*, *край*, *той*, *купýй*;

б) *іе*, *ие*, *ее*, *ае*, *ое*, *уе*, н. пр. *ковалíе*, *пие*, *шéче*, *дае*, *пішóе*, *буе*;

2. такі, де другий голосозвýк наголóшений: *я*, *е*, *ю* (як їх виговляємо по *р*), н. пр. *ряд*, *пíре*, *хрюкати*[2]).

Шелестозвуки (Співзвуки).

6. Зпоміж шелестозвýків одні повстають, як запéрти рот на якімнебýдь місцї і потім, видихáючи повітре, прорвáти нарáз зáмкнене (шелестозвýки **прориві**): *п*, *б*, *т*, *д*, *к*, *г*. Зáмкнене мóже утворити ся:

---

[1]) i^1 означує *і*-звук в двóзвуках *ий*, *ей*, *ай*, *ой*, *уй*, т. зн. такé *і*, при котрім не підноситъ ся язика так висóко, як при звичáйнім *і*. В рýскім виражáють сей звук в письмі не зóвсїм докладно знакóм *й*, котрий одвáк пéрвісно означáв не „j" а „i"; в нїмéцкім, грéцкім докладнїйше такий знакóм *ї*, н. пр. Kaiser, Leib...

e^1 = те *е*, яке чýти звичáйно в складáх без нáголосу (зáнявши *е* перед *р*), н. пр. *несé*, *тепéр*.

a^1 = *а* в двóзвуку *ай*, a^2 = *а* в двóзвуку *ае*; тамтé наближує ся трóхи до *е*, а се до *о*.

o^1 = те *о*, що чáсто чýти в складáх без нáголосу, н. пр. *тóго*, *тогó*, *козó*, *блово*, *до дóму*.

y^1 = *у* в двóзвуках *іе*, *ие*, *ее*, *ае*, *ое*, т. зн. такóму *у*, при котрім не стягáє ся язика так дýже в долину, як при звичáйнім *у*. В рýскім виражáють сей звук в письмі не зóвсїм докладно знакóм *е*, а то з тої причини, що *е* в таких словáх як *кров*, *прáвда* перейшло в y^1; в нїмéцкій мóві стоїть на тім місцї *у*, н. пр. kaufen...

[2]) *ий* = ii^1, *ей* = $éi^1$, *ай* = $á^1i^1$, *ой* = $ói^1$, *уй* = $ýi^1$; *іе* = $íy^1$, *ие* = iy^1, *ее* = $éy^1$, *ае* = $á^2y^1$, *ое* = $óy^1$, *уе* = $ý^1y$; (р)*я* = $i^1á$, (р)*є* = $i^1é$, (р)*ю* = $i^1ý$; в *ій* має *й* значінє шелестозвýка (= „j").

1. обоми́ гу́бами: *п*, *б*,
2. кінцéм язи́ка за зубáми: *т*, *д*,
3. хребтóм язи́ка на піднебі́ню: *к*, *ґ*.

Із сих прориви́х шелестозву́ків три витвóрюють ся без гóлосу, при дру́гих трох видаємó заразóм і гóлос:

1. безголóсі: *п*, *т*, *к*,
2. голосові: *б*, *д*, *ґ*.

7 Иньші шелестозву́ки повстають, як звузи́ти (стиснути) рот на якімнебу́дь місці і через сю тісни́ну протискáти повітре (шелестозву́ки протисненні): *ф*, *в*, *с*, *з*, *ш*, *ж*, *сь*, *зь*, *х*, *й*, *ль*, *л*. Тісни́на мóже утворити ся:

1. спідною гу́бою на вéрхних зубáх: *ф*, *в*,
2. кінцéм язи́ка за зубáми: *с*, *з*,
3. на ріжних місцях між хребтóм язи́ка а піднебі́нєм: *ш*, *ж*, *сь*, *зь*, *х*, *й*,
4. краями язи́ка на черевни́х зубáх або на чéлюстях: *ль*, *л*.

І знежи сих шелестозву́ків одні є безголóсі а дру́гі голосові:

1. безголóсі: *ф*, *с*, *ш*, *сь*, *х*,
2. голосові: *в*, *з*, *ж*, *зь*, *й*, *ль*, *л*. (Про безголóсе *ль*, *л* гл. 26, 2).

8. *р* є звук дрожáчий, т. зн. звук протисненний з перестáнками; ди́ркаємо єгó кінцéм язи́ка за зубáми. Він прáвильно голосови́й (гл. 26, 1).

м і *н* є зву́ки носові, при котри́х приниймáємо рот на ріжні способи, а гóлос звучи́ть через ніс. (Про безголóсе *м* гл. 26, 2).

г є звук придихóвий, при котрім заразóм гóлос звучи́ть.

9. З одни́м шелестозву́ком мóже тісно сполучи́ти ся дру́гий шелестозву́к, як н. пр. *с* із *т* в *ц*, *ґ* із *д* в *дь*, *ж* із *д* в *дж*; такі тісні сполу́чення двох шелестозву́ків називáємо двóзвуками.

10. Зву́ки *ть*, *дь*, *сь* (*ць*), *зь*, *ль*, *нь* називáємо мягки́ми, а то в супроти́вности до *т*, *д*, *с* (*ц*), *з*, *л*, *н*, що називáють ся тверди́ми.

Зпоміж мягки́х поєди́нчими шелестозву́ками є *сь*, *зь*, *ль*; вони́ витвóрюють ся подібно як тверді *с*, *з*, *л*, лиш що ліднéсеним хребтóм язи́ка. При *ть*, *дь* і *нь* витвóрюємо не

ним якéсь *т*, *д*, *н* віднéсеним язи́ком, áле окрім тóго чýти ще за ними вирáзно тонéсенький звук протисненний; *ть*, *дь*, *нь* є протé властиво двóзвуки[1]).

Рýскі шелестозвýки ухóжені на отсíй тáблиці: 11.

		Через рот								Через ніс	
		зв. придихові		зв. протиснені без перестáнку		зв. протиснені з перестáнками		зв. проріні			
		безголосі	голосові	безголосі	голосові	безголосі	голосові	безголосі	голосові	безголосі	голосові
спідною гýбою	на вéрхній гýбі	.	.	'	.	.	.	п	б	$н^1$	м
	на вéрхних зубáх	.	.	ф	в	.	.	.	.	.	.
кінцéм язи́ка	за зубáми	.	.	с	з	$р^1$	р	т	д	.	н
виву́клим вогнýтим	передóм язи́ка — на передí піднебíня	.	.	сь	зь	.	.	$т^1$	$д^1$	.	$н^1$
		.	.	ш	ж	.	.	.	.	.	.
хребтóм язи́ка	на вершку́ піднебíня	.	.	$х^1$	й	.	.	$к^1$	$г^1$	.	$н^2$
	на нягтíм піднебíню	.	.	х	.	.	.	к	г	.	$н^3$
краями язи́ка	на горíшних зубáх	.	.	$ль^1$	ль	.	.	.	.	.	.
	на чéлюстях	.	.	$л^1$	л	.	.	.	.	.	.
рот устáвлений як при голосозвýках		г	.	.	.	.	.	.	.	.	.

б, в, г, ґ, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ш, ль, сь, зь (без чисéл) озна́чують в сíй тáблиці ті звýки, які сї бýкви в рýскім звичáйно продставля́ють[2]). 12.

---

[1]) В и́ньших нóвах бувáють ще і и́ньші шелестозвýки. Так німéцке „ї“, „ї“ відніне від рýского *к*, *г*, пóльске „h“ відніне від рýского *г*, волóске „ci“, „gi“ відніне від рýского *ч*, *дж*.

[2]) Рýске *ґ* і *ф* найчастíйше з чужóго взя́ті; вони появля́ють ся найжé лише в чужи́х словáх н. пр. *ґрунт* (пóльске grunt, нім. Grund), *фáна* (нім. Fahne); гл. зрéмтою 18, 1, 2, 26, 6.

$н^1$, $р^2$, $ль^1$, $л^1$ озна́чує безголóсе *н*, *р*, *ль*, *л* як ь словáх *кóсм*, *осéтр*, *Перемишль*, *цвихл* (гл. 26, 3).

$т^1$, $д^1$ — такóму *т*, *д*, яке́ виковля́є ся перед ї (гл. 10); так сáмо $к^1$, $г^1$ = *к*, *г* перед *і*, $х^1$ = *х* перед *і*, $н^1$ = *н* перéд ї, $н^2$ = *н* перед *ж*, $н^3$ = *н* перед *к*, н. пр. *тіло*, *дїло*, *кіл*, *гінс*, *хід*, *нї*, *маленькі*, *вортíнка*.

Мóжна би відріжня́ти ще бíльше ступнів і відні́н у поодинóких звýків; і так лéгко завважáти, що звук *х* ина́кше витвóрює ся

Складн.

18. Можено кілька звуків за одним духом, відразу вимовити, сї звуки тинять разом оден **склад**: *на, над, от, рай, дає, рад, ріє, ріст, зріст.* Одно слово може складати ся в кількох складів: *жи-ти, р-дість, не-ре-жи-ти, во-ло-ва.* І поодинокі голосозвуки можуть бути складами: *а, і, а-бі, о-ко-ло, на-ї-ка, по-о-бідати.*

в *ха* (дальше на заді піднебіня) ніж в *хе*, а сей знов инакше ніж в *хи*, сей инакше ніж в *хі*, а сей знов инакше ніж в *пять* (= пх¹атх¹, оба х¹ в тім слові утворені найдальше на переді піднебіня). А при *г* чути легко, як воно все инакше настроєне відповідно до голосозвука, який по нїм іде.

Замкнене рота у проривних шелестозвуків не розникає ся все серед таких самих обставин, серед яких воно утворило ся.

1. *б, д, ґ* можуть саме тоді, коли замкнене розникає ся, стати безголосними, н. пр. *дуб, плід, варґ* (гл. 26, з).

2. *д, т, ґ, к* можуть відразу перейти в споріднений шелестозвук протисненний, так що замкнене властиво розникає ся нецїлковито; так переходить ся без цїлковитого розімкненя:

від	*д*	до	*з* (дз)	в	*дзвін* —	порів.	д+з	в	*відзнака* —
„	„	„	*ж* (дж)	„	*віджу* —	„	д+ж	„	*віджалувати* —
„	„	„	*зь* (д¹зь)	„	*дзюб* —	„	д+зь	„	*(ч) зятя* —
„	„	„	*ї* (д¹ї)	„	*дїлати* —	„	д+ї	„	*підїдати* —
„	*т*	„	*с* (тс)	„	*богатство* —	„	т+с	„	*отсей* —
„	„	„	*ш* (тш)	„	*плачений* —	„	т+ш	„	*богатший* —
„	„	„	*сь* (т¹сь)	„	*с бцї* —	„	т+сь	„	*отсї* —
„	„	„	*х* (т¹х¹)	„	*тїло* —	„	т+х¹	„	*тхір* —
„	*ґ*	„	*ї* (ґ¹ї)	„	*єґати* —	„	ґ+ї	„	*варґ єї* —
„	*к*	„	*х* (к¹х¹)	„	*такє* —	„	к+ї	„	*так є* —

В словах *відзнака, віджалувати* і т. д. розникає вперед цїлковито замкнене, нїм творить ся тїсниня.

Нїколи безпосередно перед шелестозвуком проривним іде споріднений з ним шелестозвук носовий, то замкнене рота, утворене для шелестозвука носового, остає вже і для шелестозвука проривного (а не творить ся два рази), н. пр. *бомба, сомпель, банда, банта, перебендя, маленький, гортанка*, а не *бом-ба, ом-пель, бан-да* і т. д.

Коли безпосередно по шелестозвуку протисненім або носовім слїдує такий самий шелестозвук, то оба однакові шелестозвуки виговляють ся як поодинчий, але довгий шелестозвук, а два однакові проривні як поодинчий, але так, що замкнене довше видержує ся; н. пр. *всїтий, заду, всїмма, іменно, сотти..., віддїл, оттак...*; чч = ч (*тш*), але замкнене (утворене для *т*) довше видержує ся, н. пр. *Туреччина.*

Наголос.

В двоскладних або многоскладних словах є все на однім складі наголос, т. зн. сей склад виговорює ся з більшим притиском: *баба, трава, голова, розумна, слухати, перечитати*. Знак наголосу в рускім звичайно не ставить ся[1]). 14

Лучає ся, що ще і другий склад в слові (хоть уже не так сильно) наголошує ся, н. пр. *найчастійше* (*най-*), *недонбаний* (*не-*), *чорнобкий* (*чорно-*), *церковно-словеньский*; а з другого боку лишають ся деякі слова в плавній бесіді часто цілком без наголосу через то, що приключують ся тісно до других слів, н. пр. *буе собі дід і баба* (*буе-собі дід і-баба*), *через тебе не буе я в театрі* (*через-тебе не-буе-я в-театрі*). 15

З якім притиском якесь слово виговоре ся, се залежить від того, чи воно важнійше, чи меньше важне (наголос речення). Коли на якімсь слові спочиває наголос речення, то воно наголошує ся сильнійше, а як наголос речення паде на иньше слово в реченю, то не так сильно або і зовсім не наголошує ся.

Ріжний наголос може надати одній і тій самій групі звуків ріжне значінє: *води — вбди, бороні — борони, город — горбд, дорога — дорогд, жалоба — жалоба, дружба — дружба, дружина — дружина, правило — правило, старший — старший, жука — жука, права — правд, мала — мала, помочи — помочи, плачу — плачу, пізнаю — пізнаю...*

У деяких руских словах уживає ся як до околиці ріжний наголос: *вербо = вербд, кажу = кажу, несете = несете, несемо = несемо, несучи = несучи...*

У иньших наголос взагалі не є постійний: *буде, було, країна...*

Деякі слова змінюють наголос при ріжнім уживаню, н. пр. *вийдить мене — іди від мене; чекай на Петра —*

---

[1]) Як наголошує ся дво- або многоскладне слово, і як виноє ся місце наголосу при відмінюваню одного і того самого слова, сего не можна уложити в загальні правила, але треба глядіти в словарі і в докладній науці відмінювання. Крім того треба собі затямити замітки подані 15 і 16.

на Пётра, сьніедають коляду́ — на ко́ляду, з пятого віку́ — пя́ти віку, до́бра ніч — добра́ніч, пасти на зе́млю — пасу́ти зе́млю, одно́го чоловіка, дні одно́го чоловіка — ні до́ного чоловіка, найме́ньше — що на́йменьше, вели́ка шко́да — шкода́ що умер, ма́ло зна́ний — мало́ що зна́ний, ле́дви — ледве́й чи, жа́ба — жаба́ що, жаба́ (в гадка́х ни-та́ймих)... (Гл. також 16).

Причи́на відмінного наголо́шуваня спочива́є, як ба́чимо, в тім, що дотичне сло́во тісно вяже ся до попере́днього або до послідуючого сло́ва. Порівн. та́кже *ніколи* (*коли́*), *ночи* (*но́чи*), *найбільше* (*найбільше*), *любо* (*лко*)...[1])

16. Та́кже по числівниках перехо́дить звича́йно на́голос іменника, що стоїть за́раз такий за ними в 1-ім і 4-ім відмінку, із закінченя на пень, н. пр. *два, три, чоти́ри, обі́ руки́, вітри, зу́би, хлі́би, вовки, плоти, стовпи, доли, доми, поли, кутаси, роки, рази, боки, мужі, стороні, лицарі, дерева; дві, три, чоти́ри, обі́ корови, боки, бу́лки, бу́тельки...*

Так са́мо при числівниках у імен мір в 2-ім відмінку мн. пересуває ся звича́йно на́голос з норма́льного місця, н. пр. *кілька ро́ків, шість не́діль, не́діль через дві, шість скля́нок, годин, мінут, бочок, бу́лок...*

Прислівники закінчені на *-о* а утворені від прикмет-ників, що ма́ють на́голос на закінченю *-ий*, наголо́шують ся на 1-ім складі; і у де́котрих ині́ших прислівників на́голос пересуває ся, н. пр. *голо́вно* (головни́й), *голосно, мя́ко, тісно, тяжко... ве́село* (весе́лий), *здо́рово* (здоро́вий), *тепло́* (те́плий)...

Поезия ма́є на́дто ще свою свободу́ в ста́вленю на́голосу; н. пр. *Хто о́ре і се́є, той ся надїє.*

Зміни звукові.

17. Щоб бути зрозумілими, стара́є ся ко́жний виговля́ти все так, як чу́є се від дру́гих. Та не завсі́ди вповні се удає ся; бо де́які зву́ки або получення звукові є тро́хи

[1]) І в грецкій мові так буває, що якесь сло́во в наслідок тісної сполуки з другим наголо́шує ся инакше ніж звича́йно: ἄνθρωπός τις.

тяжкі до вимовленя, так що вимохіть кладемо на їх місце подібні та лекші до вимовленя звуки і получеми звукові. Навіть не спотикаючи ся на ніякій замітнійшій трудности, спорочуємо або упрощуємо неодно слово, особливо слова найзвичайнійші, на скілько йно призволяє на се зрозумілість. Коли ж більшість народу упрощує вимову все на один лад, то мусить згодом забути ся стара вимова і через вигіднійшу нову загально заступити ся. В отсім несьвідомім знаганю, улекшити собі вимову, найбільше змін звукових беруть свій початок. Так кажемо н. пр. *прозьба, кізьба* (не *просьба, кісьба*), хоть сї слова походять від *просити, косити*, і кажемо *дні, сни* (не *дені, соні*), хоть *день, сон*, і кажемо *дванайцять* замість *два-на-десять* (гл. 28, 2). Такі зявища є ріжнородні, і вони виступають звичайно з великою правильностию, бо основують ся на природнім устрою наших приладів мовних.

1) Уподібнене шелестозвуків (співзвуків).

Уже при наведеню голосозвуків і шелестозвуків вказали ми на се, як в деяких разах на артикуляцию одного звука впливає другий звук, що виговорює ся безпосередно по нім (уподібнене). Так само переміняємо, не запримічаючи того і понайбільше не зазначуючи сего в письмі, 18.

1. перед безголосними шелестозвуками голосові в безголосі (у голосових звуків проривних розникає ся що найменьше замкнене без голосу), н. пр. *везти, сьвідки, під столом, без хати, кіті, мистити, вторувати, втиснути*,

2. перед голосовими (вимавши *л, м, н, р*, і *в*) безголосі в голосові, н. пр. *великдень, також, ніз би, нік би*,

3. перед шипячими *ш* (*ч, щ*) і *ж* (*дж*) сичачі *с* (*ц*) і *з* в шипячі *ш* (*ч*) і *ж*, н. пр. *красший, кращий, із жалю, без щастя, розчинити*,

4. перед мягкими шипячі і тверді сичачі в мягкі сичачі, н. пр. *слід, прізвь, кість, розцьвіт, мислю, ніжці, несеш ся*;

бо ніхто не виговляє — не сїлуючи ся — таких слів так, як вони написані, ахе так, як деякше для приладів мовних, *отже*:

1. *вéсти, сьвідти, підт столóм, все вéсти, пісні, жиятіти, фторуéдти, фтиснýти,*

2. *великдень, тáгже, піз би, піг би,*

3. *прáвший, прáщий, іже жалю, вем щдотя, розчиніти,*

4. *сьлід, прíлязнь, пісьть, рóсьцвіт, жáсьлю, пісьці, несéсь ся.*

Але *н, т, к, с, сь, ш* не переміняє ся перед голосовими звýками *л, м, н, р* і *е* на голосові *ї, д, ґ, з, зь, ж*; óтже н. пр. *платíти, сьвітло, клáсти, слóво, пішлá, смолá, чну, смутний, князь, сніг, ґрішний, побічний, прáти, зáетра, крíти, срібло, пеорíти, неас, сенкá.*

В богáто разáх такі зміни звукові зазнáчують ся вже і в письмі, н. пр. *їждожу (їздити), тахір, тахýти, стýхнути (дух, дýхати, здóхнути), жасть, жáсло (жáзати), лéгший (лéгкий, пéрвісно лег-)...*

19. Вінкóво переміняє ся після голосовóго шелестозвýка безголóсний в голосовий шелестозвýк: *мóзґу = мóзку (мóзок), різдвó.*

20. Із двох або кількóх шелестозвýків, що ідýть рядóм по собі, випадáє чáсто цілкóм або в чáсти одéн шелестозвýк; і так мáємо дéколи

замість *тн* лише *н*, н. пр. *вернýти* (порів. *вертáти*),
„ *стн* „ *сн*, „ „ *пéрвісний* (*пéрвістка*), *дійсний* (*істина*), *пісний* (*піст*),
„ *скн* „ *сн*, „ „ *стиснýти* (*стискáти*),
„ *дн* „ *н*, „ „ *елянути* (*елядíти*), *стúнути* (*студúть*), *нúнути* (*нудáти*),
„ *ждн* „ *жн*, „ „ *тúжня* (*тúждень*),
„ *тн* „ *н*, „ „ *кáнути* (= *кáнутьть*),
„ *тл* „ *л*, „ „ *плелá* (*плетý*), *мелá* (*метý*),
„ *стл* „ *сл*, „ „ *щасливий* (*щáсте*), *зáвеливий* (*зáветь*),
„ *дл* „ *л*, „ „ *їла* (*їдúть*), *велá* (*ведý*),
„ *зкл* „ *зл*, „ „ *болзливий* (*бóлязь*),
„ *слн* „ *сн*, „ „ *умісний* (*úмисл*),
„ *бв* „ *б*, „ „ *обертáти* (*вертáти*), *обичáйний* (*звичáйний*),
„ *вт* „ *т*, „ „ *жúти* (*живý*),
„ *лет* (*вет*) „ *ет*, „ „ *пістора* (*повторúти*),

аність *рем* лише *рм*, н. пр. *пéрший* (*пéрший*),
„ *рин* „ *ри*(*ин*), „ „ *черня́*, *ченця́* (*черне́ць*),
„ *зе* „ *ę*, „ „ *росáда*, *росíя* (*роз-*),
„ *ськ* „ *с*(*ь*)*к*, „ „ *рýс*(*ь*)*кий* (*Русь*),
„ *дц* „ *ц*, „ „ *сéрце* (*серде́чний*),
„ *чськ* „ *ч*(*ь*)*к*, „ „ *галич*(*ь*)*кий* (*Галичина́*),
„ *чст* „ *чт*, „ „ *тка́цтво* (*ткач*).

На Украї́ні ще шáкше алéкшують собі знóву шелестозвýчних груп, т. пр. *поштáр* (почтáр), *серде́шний* (серде́чний), *рушни́к* (ручни́к), *пта́ство* (птáцтво), *зязáти* (звязáти).

Рідко колй **вставляє ся** між два шелестозвýки ще 21
третій шелестозвýк:

т межи *с* і *р*, н. пр. *óстрий* (*вісний*), *нéстрий* (*писáти*), *стрíти* (*приобрісти*),
„ *з* „ *р*, „ „ *здздрість* (*зрíти*), *скорóздрий* (*зрíти*), *роздрýхати* (*розрýхати*), *здрáда* (= *зрáда*),
„ *ш* „ *ш*, „ „ *хорóшний* (*хорóший*),
„ *ж* „ *ш*, „ „ *дорóжний* (*дорогий*),
„ *с* „ *ш*, „ „ *крáший* (*крáсний*),
„ *з* „ *ш*, „ „ *нúзший* (*низкий*),
„ *д* „ *ш*, „ „ *шéйдче* — *шéйдше*,
„ *т* „ *ш*, „ „ *хýтче* (*хýтко*).

Звýки *тт* і *дт* заступáють ся з давнúх давéн звýком 22
ст, н. пр. *плéсти* (*плетý*), *клáсти* (*кладý*), так сáмо

сть (пéрвісно *ґть*) звýком *ч*, н. пр. *пóміч*, *нéміч*, (*міг*, *могли́*).

кти і *сти* (пéрвісно *ґті*) звýком *ч*, н. пр. *січú* (*сік*), *мочú* (*міг*).

На Украї́ні чýти в такúх дієсíвеницках звýки *кт*, *ст*: *тоектú*, *сíктú*, *пектú*, *відректú ся*, *тектú*, *запрягтú*, *стерегтú*, *берегтú*, *могтú*, *лягтú*, *бігтú*, *стригтú*. Се поясню́є ся однáк впливом анальóгії (гл. 37, *ь*).

кт алекшúло ся в *хт* а *кд* в *гд* (пéрвісно *ґд*) а потíм в *д* в словáх *хто* (*кого́*), *де* = *где* (*колú*, *кудú*)[1])

---

[1]) Пéрша із сих 4-óх змін звукових поясню́є ся тим, що пéрше з обóх *т*, які тут з собóю зіткнýли ся, перейшлó в спорíднений звук протúснений *с*, бо стáгнене обóх *тт*, *дт* в однó (хоть і дóвше видержане) *т* спричинúлоб булó затéснене головнóї чáсти слóва.

2) Мягчене.

28. Коли́ шелестозву́ки ма́ють вимовати ся безпосере́дно
1. перед і, відтіи́ в де́яких ра́зах:
2. перед ю, 4. перед е (пе́рвісно е) і
3. перед я, 5. перед ѥ (пе́рвісно і),
то звичайне місце їх артикуля́ції (зами́кненя або звужене) пересуває ся скільки ногі́ в напрямі до верхнє́ піднебіня або на сам верхо́к піднебіня, аби́ наближити ся до місця артикуля́ції звучів і або ѥ; тим то вони́ зміню́ють ся: мягча́ть ся.

Зву́ки б, п, е, ф і м самі про себе не го́дні мягчити ся, бо місця їх артикуля́ції не мо́жна пересу́нути на піднебіне; в таки́х ра́зї зсу́нув ся вже з давно́ да́вна як посере́дник звук ль, н. пр. *любю* (любити), *купю* (купити), *Рим* (Рим). Пізнійше в ру́скій мові е заміни́ло ся в е, а тоді і ль перед тим е стве́рдло (гл. 24). Зре́штою мягчене після б, п, е, ф і м не завсі́ди наступає; найзвичайнійше появляє ся воно́ перед закінченями (гл. 35, нотка, 1—4).

Та́кже і р наближує ся в таки́х ра́зах до місця артикуля́ції звуків і або ѥ таки́м спо́собом, що при ди́рканю язи́к піднесе́ть ся до піднебіня як при вимові і; одна́к сим чи́ном зміня́є ся лише́ довжи́ність го́лосу, яки́й чу́ти при р, а властивий шелест остає все одна́ковим, т. зн. р не мягчи́ть ся[1]). Длятого нині в ру́скій мові ді, ре, лише́ ді, -р, а ря, ре, рю вимовля́ють ся так, як пока́зано в 5, 2[2]).

(*плет*, *клад*), а нова всіна́ сі́лами стара́є ся нею сло́ва удержати як найбільше ненару́шеними. Се саме́ бачимо і в грец. ἐπίσθην, ἰστέον (πιθ, ἰδ). Про́сте зле́кшене вимови бачимо в переході *кт* на *хт* в *хто*; норів. нім. Tracht (від tragen), dichten (від лат. dictare). Яки́м спо́собом повста́ло ч із *кт*, *ст* (*тт*) перед ѥ (і), з, се не пасть ся так ле́гко пояснити; а́ле в таки́х самих зміщеня зустріча́єно ся і в инших мовах, н. пр. в іспа́ньскім *ocho* (вимовля́є ся мені́ше більше як *очо*) в лат. octo.

[1]) В польскій і чеській мові р в таки́х ра́зах дійсно мягчи́ть ся, н. пр. *more*, *moře* = *мо́ре*; *řezati*, *řezať* = *різа́ти* (в старорус. писарь і тепер ще нарічево *писарь*, т. зн. р, ди́рканє язи́ком піднесе́ним до піднебіня як при і, по котрім чути ще безголо́се і).

[2]) В нарічіях, де замість *ря*, *ре*, *рю* чути *ре*, *ре*, *ру*.

Зм'ягчене шелестоезвуків скла́до ся дуже згодом, і в ріжних разах дійшло до ріжного кінця́. Тут буде́ для нас до́сить, відріжни́ти два сту́пні мя́гчення:

1-ий сту́пень мя́гчення:	2-ий сту́пень мя́гчення:	
н—нь	—	
л—ль	—	
т—ть	*т—ч*,	*ст—щ*
д—дь	*д—дж*,	*зд—ждж*
с—сь	*с—ш*	
з—зь	*з—ж*	
ц—ць	*ц—ч*	
—	*к—ць*,	*к—ч*
—	*х—сь*,	*х—ш*
—	*г—зь*,	*г—ж*
—	*ґ—зь*[1])	

Приміри:

н: 1. *при сині* (*син*), *чині́ть* (*чини́ти*); 2. *чи́ню*; 3. *чи́нять*, *дитина́* (*дити́на*); 4. —; 5. —

л: 1. *на селі́* (*село́*), *хвалі́ть* (*хвали́ти*); 2. *хвалю́*; 3. *хвалять*, *орля́* (*орёл*); 4. —; 5. —

п: 1. —; 2. *ку́плю* (*купи́ти*), *сплю* (*спа́ти*); 3. *ку́п(л)ять*, *ять*, *хлопа́* (*хлоп*); 4. *ку́плений*; 5. —

б: 1. —; 2. *лю́блю* (*люби́ти*); 3. *лю́б(л)ять*; 4. *лю́блений*, *лу́бе* (*луб*); 5. —

ф: 1. —; 2. *тра́флю* (*тра́фити*); 3. *тра́ф(л)ять*; 4. *тра́флений*; 5. —

в: 1. —; 2. *ло́влю* (*лови́ти*); 3. *ло́в(л)ять*, *дерев(л)я́ний* (*де́рево*); 4. *ло́влений*, *здоро́в(л)е* (*здоро́вий*); 5. —

м: 1. —; 2. *ло́млю* (*ломи́ти*); 3. *ло́м(л)ять*, *земля́* (*зе́мний*), *Римляни́н* (*Рим*), *мя́со*; 4. *ло́мленний*, *землемі́р*; 5. —

т: 1. *в зо́шиті* (*зо́шит*), *платі́ть* (*плати́ти*); 2. *поту́га* (*піт*); *плачу́*; 3. *плаття́ть*, *пота́* (*піт*); *стріча* (*стрі́тити*); 4. *пла́чений*; 5. —

---

[1]) Звуки *ш*, *ж*, *ч*, *дж*, *щ*, *ждж*, хоть вийшли із мя́гчення і колись були мягки́ми, тепе́р свою мя́кість утра́тили; ми виговля́ємо їх тепе́р, не досяга́ючи найкоя сано́го верхка́ піднебіня, як то колись бува́ло, а як і тепе́р ще подекуди (на Буковині і на Підгірю) чу́ти.

ст: 1. *на хресті* (*хрест*), *пустіть* (*пустити*); 2. *пущу*, *вішу* (*обвісти́ти*); 3. *пустять*; *мішани́н* (*місто*); 4. *пущений*; 5. —

д: 1. *в нéводі* (*нéвод*), *судіть* (*суди́ти*); 2. *гадюка* (*гад*), *сýджу*; 3. *сýдять*; *сáджа* (*сади́ти*); 4. *сýджений*: 5 —

зд: 1. *о дрóзді* (*дрозд*), *приїздіть* (*їздити*): 2. *їжджу*; 3. *їздять*; 4. *їжджений*; 5. —

к: 1. *в руці* (*рукá*); *кричáти* (*кри́кнути*, гл. 35, 1): 2. *плáчу* (*плáкати*); 3. *вовчá* (*вовк*); 4. *чоловіче* (*чоловік*), *волóчений* (*волоклá*) · 5. *ручи́ти*, *дячи́ха* (*дяк*), *вовчи́ця*, *чоловічий*.

ск: 1. *дві трісці* (*тріска*): *тріщáти* (гл. 35, 1 2. *плещу* (*плескáти*); 3. *вітріщать*: 4. *вітрішений*: 5. *вітрішити*, *вощи́на* (*віск*).

х: 1. *в гріці* (*гріх*); 2. *брéшу* (*брехáти*); 3. *пташá* (*птах*). 4. *гріше* (*гріх*), *брéше*: 5. *грішити*.

г: 1. *на нозі* (*ногá*); *лежáти* (*лягати*, гл. 35, 1); 2. *стрýжу* (*стругáти*); 3. *княжá* (*княги́ня*); 4. *Бóже* (*Бог*), *мóже* (*моглá*), *перемóжений*, *женý* (*гнати*); 5. *служи́ти* (*слугá*), *Бóжий*.

ґ: 1. *на вáрзі* (*вáрга*); 2. —, 3. —, 4. —, 5. —

с: 1. *по гóлосі* (*гóлос*), *просіть* (*проси́ти*) 2. *вівсяна* (*овéс*); *прóшу*; 3. *прóсять*, *гуся* (*гýси*), *пáша* (*пáсти*): 4. *прóшений*; 5. —

з: 1. *на вóзі* (*віз*), *грозіть* (*грози́ти*); 2. *грóжу* 3. *грóзять*; *гри́жа* (*гри́зти*); 4. *загрóжений*; 5. *зближи́ти* (*бли́зкий*).

ц: 1. *на кóці* (*кóц*); 2. —; 3. *вівчáр* (*вівця́*); 4. *хлóпче* (*хлóпець*); 5. *кінчи́ти* (*конéць*), *хлопчи́на*, *заячáка* (*зáяць*), *овéчий* (*вівця́*), *тáньчик* (*тáнець*).

24. Де із *е* повстáло *е*, там замінíло ся тáкже *ль*, *нь* перед тим *е* в *л*, *н*, н. пр. *білений*, *борóнений*, *пóле*, *пóлем*, *конéви*, *землéю*, *нéго*, *нéї*. Так сáмо і з тої самої причини мáємо *мíрений*, *мóре*, *мóрем*, *лікарéви*, *бýрею*: порів. тáкже *сéрце*, *хлóпцем*, *хлóпцеви*, *на землí*, *ним*, *ними*.

25. Ще в двох рáзах бáчимо змягчене шелестозвýків (та поясненя сéго мягченя трéба вже почáсти глядíти в історичній і порівнуючій граматицí), а то колí перед *и*, *е*, *м* стоїть *с* (*ц*), *з*, *ц* (із *к*), *з* (із *г*) а відтáк слíдує:

1. *і* (пе́рвісно *ї*), н. пр. *сьніе* (*с-, піти*), *сьвідок* (*с-, відати*), *сьвіт* (*свитати*), *сьміх* (смѣхъ), *цьвіт* (*цвісти, квіт*), *зьвір* (звѣрь), *звізда́* (gwiazda)[1]).

2. *я* (пе́рвісно *ен*), н. пр. *сьвятий* (свѧтъ)[2]).

3) Зміни в визвуку.

На кінці́ слів (в ви́звуку) в старору́скій мо́ві могли́ стоя́ти самі́ лише́ голосозву́ки[3]). Аж пізні́йше попада́ли у ви́звук і шелестозву́ки[4]). Одна́к голосові́ шелестозву́ки в ви́звуку не ле́гко ви́мовити. Проте́ вимовля́є ся на тім місци: **26.**

1. *р* без го́лосу, н. пр. *школя́р, осе́тр*,

2. так са́мо *л, ль* і *м* по шелестозву́ках, н. пр. *цвикл, мисль, Перемишль, посм, провінцияліізм*,

3. *б, д, г* вимовля́ють ся так, що за́микне розмика́є ся без го́лосу (ні́би то *бп, дт, гк*), н. пр. *дуб, плід, варг*,

4. *г* стає́ ся безголо́сним і вимовля́є ся як ти́хе *х*, а де́коли цілко́м опуска́є ся, н. пр. *міг, четвер* (*четверга́*), *спасибі* (*Бог*),

5. при *з, зь, ж* сейча́с по пе́ршім уда́рі ні́ніє го́лос, і вони́ шипя́ть да́льше без го́лосу (ні́би то *зс, зьсь, жш*), н. пр. *віз, князь, ніж*,

6. *в* вимовля́є ся після голосозву́ків як *у* (гл. 5, мо́тка), після шелестозву́ків як ти́хе *ф*, н. пр. *кров, черв*,

7. *л* заміню́є загало́м в *в* (-у)[5]) в фо́рмах дієсло́вних *хоті́в, стрі́лив, чита́в, пішо́в, ки́нув*..., ізза чо́го не

---

[1]) Так са́мо поясню́є ся мягке́ *дь*, яке́ чу́ти в нарічевій вимо́ві сло́ва *дьві* = дві (двѣ).

[2]) Зву́ки *п, в, м* витво́рюють ся поза ро́гом, тож для артикуляції язи́ком стоя́ть *с, з, ц*, (*д*) в тих слова́х властиво безпосередно перед *і, я*.

[3]) До голосозву́ків нале́жали тоді́ та́кже ще ъ і ь. Коли́ одна́к вже в старору́скій мо́ві попа́в у ви́звук якийсь шелестозву́к, то він му́сів відпа́сти, н. пр. *ягня́* (порів. *ягня́та*); із *ен* у ви́звуку робило ся ѧ (порів. 34), н. пр. имѧ (*імя́*, імена́).

[4]) Як заміні́ю ъ і ь.

[5]) Ся зміна звукова́ поясню́є ся тим, що го́лос, який товстрі́шить ше́лестови при вимо́ві зву́ка *л*, в на́слі́док стано́виска язи́ка (як при *о* або *у*) дзвеніть так як *о* або *у* і до то́го ще так си́льно, що заглу́шує ше́лест. Порів. подібне я́вище в се́рбскій мо́ві,

пише ся *хотіл*, *стрілил* і т. д. (наперенір форман *хотіла*, *стрілила* і т. д.); в тій самій форні дієсловній відпадає *л* по *с*, *з*, *б*, *п*, *г*, *к* і *р*, н. пр. *нас*, *ліз*, *гріб*, *ослін*, *стриг*, *пік*, *мер*.

Але коли в плавній бесіді прилучує ся тісно слово до слова, то не мають сили правила 1—5 (лише правила про уподібнене, подані висше 18).

4) Зміни в назвуку.

27. На початку слів (в назвуку) обміняє ся:

1. *е* із *у*, н. пр. *уже* = *вже*, *все* = *усе* (порів. *наука*, *навчити*, *поучити*, *повчити*),

2. *й* із *і*, н. пр. *я йду* (*він іде*), *й* = *і* (злучник);

3. назвукове *і*, *и*, *й* відпадає цілком в деяких словах, н. пр. *мати* (порів. *наймати*, *імити*), *голка* (*игла*), *грати*, *гра* (= *игра*); противно порів. *їх* (= *ж*).

Такий чином ясно, що приіменники *із* і *з* (*с*) злили ся здавна в руский в один приіменник.

5) Голосозвуки без наголосу.

28. Иньше улекшене вимови спочиває в тім, що в складах без наголосу часто вимовляють ся *е* і *о* меньшим отвором рота ніж звичайно і

1. звучать більше як *и* (e^1, гл. 3) і *у* (o^1), н. пр. *мені* (*мині*), *хочеш*, *яблоко* (*яблуко*), *голубка*, *до дому*.

2. цілком випадають, н. пр. *неса* (*нес*), *умре* (*умер*), *піску* (*пісок*), *брати* (*беру*), *енати* (*жену*), *зву* (*зову*).

В деяких разах уже навіть пише ся *у* замість *о*, н. пр. *дарувати* (*дарований*), *малювати* (*мальований*), *нарубок* (*робота*); порів. 43, 2.

29. Визвукове безнаголосне *и*, *е* заніміло в деяких разах і лишило по собі (наколи попередний шелестозвук дає ся мягчити) лише мягчене яко слід, н. пр. *повісь* (*повісити*,

---

де *л* заміняє ся так само на *у* або *о*; н. пр. *вук* із *влк*, *читаю* із *читал*. І в деяких польских нарічіях тай в романьских мовах бачимо таку саму заміну; н. пр. поль. наріч. *pisau* зам. *pisał*, франц. *autre*, що вимовляло ся колись як *aotre*, із лат. *alterum*.

порів. *місй, місйти*), *глянь* (*глянути*, порів. *крикни, крикнути*), *учіть ся* (= *учіте ся*)..., *вір* (*вірити*, порів. *варй, варйти*), *муч* (*мучити*, порів. *учй, учйти*), *бав* (*бавити*, порів. *ловй, ловйти*).

б) Опуст і вставка.

З деяких слів і форм, що дуже часто в бесіді повертають, і з деяких слів, що навязують ся до сусідного слова як складй без наголосу, опускають ся взагалї навіть меньші або більші части цілкою (опуст): *булй би-сьте* (*всьте*), *ще нинї* (*вище*), *щоб* (= *щобі*), *гірш* (= *гірше*), *більш* (= *більше*), *меньш* (= *меньше*), *лиш* (= *лише*), *нема* (= *не має*), *чита* (замість *читає*), *печй-сь* (замість *печй ся*). 30.

Навпакй вставляють ся *е* і *о* в словах, щоб уможливити їх вимову (вставка): *сестер* (*сестра*), *сосон* = *сосен* (*сосна*), *огонь* або *огень* (*огню*), *вузол* (*вузла*), *відьом* (*відьма*)...

Декотре *е* або *о*, що в подібний спосіб появляє ся межи двома шелестозвуками, є лише на око вставне, н. пр. *день* (*дня*), *відоревати* (*від-ревати*), *зо мною* (*з, мною*); бо дійсно повстало таке *е* або *о* з давних голосозвуків (ь, ъ), котрі в рускім лиш тодї замінили ся в *е*, *о*, колй вимовлене слів або форм було за тяжке, а зр[illegible]ою затратили ся.

При відмінюваню іменників зявляє ся часто в одинокім відмінку (а то у муж. в 1-ім відм. одн. І-ої і ІІ-ої відміни, у жен. в 2-ім відм. мн. І-ої і ІІ-ої відміни) *е* або *о*, котрого в других відмінках нема, н. пр. *пес, пса, нарубок, нарубка, кравець, кравця, сотка, сотік, земля, земель*. Чи таке *е* або *о* є в тих відмінках вставне (епентетичне), чи в других відмінках воно випущене, сего не можна рішити без історії мови.

Так само як задля вигоди часто обминаємо стрічу двох або кількох шелестозвуків, так обминаємо і безпосередну стрічу двох голосозвуків (розаїв), ставляючи поміж них звук *в*, або *й*, рідко колй *г*, н. пр. *давати* (*да-а-ти*), *блювати* (*блю-а-ти*), *розтавати* (*та-а-ти*), *даю* (*да-у*), *блюю* (*блю-у*), *одлегати* (*одл-а-ти*), *вистигати* (*висти-а-ти, стйнути*). Але розаїв лишає ся в словах як *неозначений, чорноокий, пообідати, заадресувати* і т. д., бо обі части слова сьвідомо відокремлюють ся. 31.

7) Перезвук іканє.

32. Руській мові питомою є така переміна голосозвуків, що в богато словах *е* переходить на *і* (і) а *о* на *і* (в назвуку на *ві*), скоро склад замикає ся шелестозвуком (перезвук іканє в замкненім складі), н. пр. *лід* (*леду*), *ніс* (*несла*), *сіл* (*село*), *мід* (*меду*), *ніж* (*нежла*)..., *рік* (*року*), *мій* (*моя*), *ніс* (*носа*), *сіль* (*соли*), *вісь* (*оси*), *вівця* (*овець*), *вістре* (*острий*), *він* (*вона* = *она*).

В слові *Бог* утвердило ся іканє тілько в деяких постійних зложенях: *панбіг*, *бігме*, *спасибі*, *помагайбі*, *прóбі*, *біг-заплать*, *Біг би тя побив*; але *бог-дапрости*, *бодай*.

Весіле поясняє ся із здвоєня шелестозвуків перед *е*, *я*, *ю*, *ї* в деяких разах; таким чином повстав замкнений склад, який спричинив перезвук іканє. Порів. звичайні українські форми *весілля*, *значіння*, *життя* і т. д.; здвоєнє шелестозвуків відтак у нас зникло, але перезвук лишів ся, і ми кажемо тепер *значіне*, *сотворіне* і т. д.

33. Правило іканя занедбує ся:

1. в тих словах, в котрих голосозвуки *е* і *о* при відмінюваню випадають, н. пр. *сон* (*сну*), *день* (*дня*), *мерти*, *мер* (*мру*), *дерти*, *дерла* (*дру*), *вітер* (*вітру*), *сосон* (*сосна*), *сестер* (*сестра*),

2. в деяких разах, котрі можна пояснити що йно при помочи порівнуючої граматики, н. пр. *порох* (прахъ), *голос* (гласъ), *вовк* (vlk), *перед* (прѣдъ), *полем* (полъмь), *шовк* (шолкъ). Порів. також 37, 3.

Замітка. Із порівнуючої граматики требаб тут обговорити се зявище, яке звичайно називають **повноголос**, бо воно почасти вже на самій руській мові дасть ся відіти. В попереднім уступі поставлено супроти руских форм *порох*, *голос*, *перед* — церкс. форми прахъ, гласъ, прѣдъ, яких зрештою і в руськім в деяких разах можнаб ужити: *прах* (тлїнні останки), *глас*, *предвічний*, *предвідіти*. Окрім того маємо *голова* попри *глава*, *володіти*, *волость* попри *владика*, *власть*, *власний*, *голод* попри *глад*, *Царгород* попри *Царград*, *хорони Боже* попри *храни Боже*, *веремя* (погода) попри *время*, а в піснях народних уживає ся попри *золото* також і *злото*. Усї тоті форми як *золото*, *злато* і *злото* зводять ся на **золто* (порів. німец. Gold) і поясняють ся отсїм способом. Вже Праслов'яни виова *ол* і *ор* перед шелестозвуком, а так само *ел* і *ер* перед шелестозвуком робила трудности. Длятого повстали сї ріжні форми, з яких відтак то одна, то друга, то трета в ріжних сло-

вяньских мовах переважно приняла ся, так що супроти загально в польскій мові (а так само в лужицко-сербских мовах) принятого złoto, głowa, głos, włodać (попри władza, własność і т. п.), chronić, broda і т. д., а так само в церковнословяньскім (а також в болгарскім, словіньскім, хорвацко-сербскім і чеськім) загально принятого злато, гласъ, владѣти, хранити, брада і т. д., загально приняло ся в руській (а так само в білоруській і російській) мові *золото*, *голова*, *голос*, *володіти*, *хоронити*, *борода* і т. д. Із всего того виходить, що руску форму *злото* не конечно виводити із польскої, а *владика*, *власний*, *власть* і т. д. із церковнословяньскої мови, зате очивидно *глава*, *прах*, *глад* і т. д. приняло ся в руській під впливом церковн. мови, що виразно бачимо із ужитку сих слів.

8. Деякі давні зміни звукові.

Перед шелестовзвуками замінило ся в давних часах в староруській мові *ен*, *ем* на *я* (*а*) а *он*, *ом* на *у*[1]); так поясняє ся *клятий* із клентый, що видко із *клену*; *розпятий* із розъпентый, що видко із *пну* (*розпинаю*); *взятий* із къземтый, як показує *возьму*; *жав*, *жала* із женла, як показує *жну* (*жениї*); *нуто* із понто, порів. *опона*; *сути* із дъмти, порів. *дму* (*думати*). **34.**

І отсї зміни звукові є так само дуже давні в руській мові: **35.**

1. Коли перед наростками, що починають ся наголошеним *і* (яке тодї звучало ще як *іе*), стануло *к*, *г* (тодї ще *ґ*) або *й*, то із *к*+*і* (*іе*), *г* (*ґ*)+*і* (*іе*), *й*+*і* (*іе*) ставало завсїди *ча*, *жа*, *я*, н. пр. *кричати* (*крик*+*іти*), *лежати* (*леґ*+*іти*), *стояти* (*стой*+*іти*), *печаль* (*пек*+*іль*), *обичай* (*об-вик*+*ій*).

2. Давне и (вимовляло ся первісно як *і*) приняло в руській мові згодом теперішний звук *и*, але і давне ъ, що вимовляло ся у Русинів в давних часах як теперішне російске ы, злило ся у нас із звуком *и*, міжтим як в польскій і російській мові оба сї звуки (*і* і *у*; *и* і ы) ще і тепер докладно від себе відріжняють ся. Длятого що йно на підставі історичних і порівнуючих дослідів можемо сказати, що н. пр. в *нити* і *питати*, *сила* і *посилати* криють ся

[1]) Із *ен* і *ем* повстало насамперед носове (j)а[1] (гл. табл. 3), а із *он*, *ом* носове о[1]. Відтак згодом носовість сих звуків в вимові зникла, а лишило ся чисте і ясне *я*, *у*.

два первісно ріжні голосозвуки (го. .. пол. pić, pytać, рос. сила, посылать). По й задержало и (и) ще й доси свій давний звук і, н. пр. *доїти* (*дой+ити*), *країна* (*край+ина*), *боїще* (*бой+ище*)[1]).

9) Перезвук словотворний.

36. При твореню іменників з корінів або з дієслів і при твореню дієслів наворотових бачимо прастару переміну голосозвуків, про котру не можемо сказати, чи вона була на те, щоб улекшити вимову. Ся переміна сполучена завсїди з наросткованєм (хоть наростка деколи вже не видко) і з переиначенєм значіня (перезвук словотворний). Так бачимо, що стоять супроти себе отсї голосозвуки:

е—о: *везти, воза* (*віз*); *вести, воєвода, водити*; *жену* (*гнати*), *розгін, гонити*; *плести, плота*; *мерзнути, морозь*.

е—і (*і*): *заплету, заплітаю*; *замету, замітаю*; *брехати, набріжувати*; *летіти, літати*; *чекіти, очікувати*.

---

[1]) Тай перезвук в слові *єсмь* (*єсмь*) і деякі инакші зміни звукові можна пояснити що йно при помочи історичної або порівнуючої граматики, н. пр. *волік* (влѣкъ, wiekl), *ручка* (рѫк'-ька), *книжка* (книг'-ька, г = *г*), *ушко* (ѹх'-ько), *овечка* (овьц'-ька), *стежка* (стез'-ька), *служік* (слѫг'-ькъ), *книжочка* (книг'-ьк-ька), *вічний* (вѣк-ьный), *грішний* (грѣх-ьный), *сердечний* (сердьц-ьный . *пропащий* (*пропасть*), *медвежин* (*медвѣдь*), *лекший* (лег-ший;...

Так само що йно історична або порівнуюча граматика може пояснити, чому в рядах на само однакових неодинакові маємо звуки, як

I.		II.
1. *взяти, пять, ня..*	але:	*годівля, кілля, земля*...
котя, сидять, гуся, грязять...	„	*стріча, сіджа, піша, гризя*...
2. *кулю, люблю*...	„	*куп(л)ять, люб(л)ять*. .
3. *Римлянин*..	„	*Львовянин*...
4. *ловлю, сплю, земля*...	„	*вию, пю, сеня*...
5. *дячиха*...	„	*Туркиня*...
6. *звірити ся*...	„	*сьнідок*...

Тут най лиш буде коротко сказано, що в I.. 1 і II., 2 *я* було первісно *єи* (гл. 34), що в II., 3 бачимо молодше слово, що в II., 4 *ю, я* були первісно *ію, ія*, що *и* в I., 5 було первісно *ї*, а *и* в II. 5 ні (лише *ы*), і що в II., 6 сириставковання вже не чує ся.

е—и: *збéру, збирáю; мéрти, умирáти; клену́, проплинáю; жну (женці), сбжинáю; нагну́ (онóка), нагинáю; ремíти, ри́мати; тéрти, розтирáти.*

е(ї, і)—а: *гребсти́, граблї; перелїзти, лáзи, перелази́ти; сїсти, селó, сад, сади́ти; рїзати, óбраз.*

и—і (ї): *свитáти, сьвітло, сьвіти́ти; цвісти, цьвіт; ли́нути, лїни́ти; ви́сїти, повісити; тихо, потїха; видїти, вїдати.*

и—ой: *би́ти, бóю (бій); вити, повóю (повій); пи́ти, напій, напóювати; гни́ти, гній, гноїти.*

н(о)—и: *звáти (зову́), називáти; дму, ди́маю; нагну́, нагинáю; рвáти, розривáти; ссáти, висивáти; ви́схне, висихáє; нїшлю, пóсли (пóсол), посилáю; спáти, сну (сон), висипля́ти ся.*

в(о)—у: *тхір, тхну́ти, здóхнути, дух, сту́хлий; схну́ти, сóхнути, сухий.*

и—ов: *ри́ти, ровá (рів); кри́ти, покрóва.*

и—ав (ва): *сли́ти, слáва; ки́снути, квас.*

е—а: *помóжу, помагáю; скóчити, скакáти; гóнить ся, ганя́є ся; догорїти, догаря́ти; вхóплю, хапáю; мочи́ти, мачáти; коти́ти, качáти.*

я—у: *вязáти, ву́зол; тягну́ти, тугий; трясти́, трус (землї), трусити; розпя́тий, путо.*

10. Приподоблюванє і людова етимольоґія.

Дéякі зміни звукові тай и́ньші зя́вища в мóві поясня́ють ся нáклоном, твори́ти фóрми слів на подóбу и́ньших однорóдних форм (приподóблюванє, анальóґія). Так говóримо н. пр. *мóжу* (замість *мóгу*) длятóго, що в богáто и́ньших фóрмах *мóжеш, мóже, мóжемо, мóжете* задля слїду́ючого *е* замині́ло ся *е* на *ж*. Таки́м приподóблюванєм облéкшує ся пáмять. 37.

Вплив анальóґії ви́дно пр.

1. в фóрмах *мóжу, ля́жу, ля́жуть, печу́*... замість *мóгу, лягу, лягуть, пеку́*...

2. доконáло ся ікане против прáвила в *кілóк, кінéць* (замість *конéць*), *ластівóк, камінéць*... задля дру́гих відмінків *кілка, кількóм... кінцéм*...[1])

[1]) Так сáмо против прáвила склáло ся ікане в слóві *порїг, óбріг* (прагъ, врагъ), порів. *пóрох* (прахъ, гл. 33, 2); взірцéм могло послужи́ти *ріг, оборіг, облїг, бутїг*.

3. навідворіть *о*, *е* не перезвучує ся в словах *зано́к*, *єсто́к*, *конéц*, *підво́д*, *прихо́д*, *сухо́т*, *вечéр*... задля других відмінків *зано́ка*, *зано́ки*..

4. в *гребсти́*, *клясти* і *клисти* вставлено *е* після звірця дієслів *клéсти*, *клісти*, *цвісти*...

5. порів. также українські дієменники *стриги́*, *сіки́*... (гл. 22).

6. *е* в фóрмі *сти́гнути* (побіч *сти́нути*, гл. 20 *дн*) поясняє ся із *вистигáти* (гл. 31), *д* в фóрмі *здо́йму* (*зня́ти*) із *відо́йму*, *підо́йму*, *к* в фóрмі *ня́ти*, *обнимáти* (= *обійма́ти*)..., *від нéго*, *до нéї*... із *зня́ти*, *знимáти*... *з ним* (*зн* = *зу* = *з* гл. 78 *з-*), а *е* в фóрмі *вонá*, *воно́*, *вони́* із *він* (гл. 32).

7. так сáмо поясняє ся *кутéю* (*кутя́*), *перебéндею* (*перебéндя*)... із *землéю*, *конéви*, *сéрце*... (гл. 24).

Тут вказуємо заразом на приподóблювання при твóренню форм: *хатíч* (порів. *пастухíч*...), *лíхови* = *лíху* (*пáнови*...), *болотíв* (*пастухíв*...), *кнíзю* (*корóлю*...), *робýчий* = *робя́чий* (*реýчий*...)...

Также *бýти*, *буе* (замість *бíти*, *бие*, порів. *пóбит*, *небилíця*) пішло за фóрмами *бýду*, *бýде*...

Приміри приподóблювання при твóренню слів гл. 99, 101.

38. Иньшу підмóгу пáмяти находить нáрід в тім, що рáдо причіплює неясні собі словá, понайбільше чужі, до знáних ужé слів і тим собі їх поясняє (людовá етимольóґія). Так приподóблено слóво

лїхтáрик (порів. пóльске latarnia) до *лїхтáр*,

пампýх (порів. німéцке Pfannkuchen) до *пухкий*,

скарбóка (порів. пóльске karbona) до *скарб*,

отвір, *отвори́ти*, *отвéртий* (гл. 78 *від-*) до *твір*, *твори́ти*,

ворýшити (порів. *вóрох*) до *рýшити*...

Б. БУКВИ.

Звуки виражуємо в письмі знаками (буквами); а цілий 39.
ряд букв уживаних в письменній мові називає ся азбукою. Руска азбука походить від кирилиці. Знаки установлені св. Кирилом для словяньского письма (глаголиця) були заступлені в Болгарії більше як через половину грецкими буквами; всеж такі називає ся ся нова азбука кирилицею. Єї приймили Русини з деякими змінами і уживають ще тепер в своїх церковних книгах. Петрови Великому понадобило ся в р. 1708-ім приказати, щоб для сьвітскої російскої літератури взяти азбуку уживану тоді у Русинів і Білорусів, котра ще в чім наближила ся до латиньскої; відси взяла ся так звана гражданка. Єї уживають тепер і Русини. Бували також поодинокі проби введеня латиньских букв до руского письма.

Як виражати правильно мову письмом, того учить правопись.

Руска правопись.

Правопись, що тут виложена, є в головних точках 40
фонетична; бо вона має за основу правило: Пиши, як правильно говорить ся. Правильно говорити значить обминати в мові всякі місцеві (наріччеві) властивости[1]),

---

[1]) Наріччева властивість є н. пр. казати *ніч* замість ніч, *сіль* зам. сіль, *стіл* або *сцїл* зам. стіл, *смертєвний* зам. смертельний, *війти* або *ўйти* зам. війти, *зелєні* зам. зелені, *ковальом* зам. ковалем, *людьох* зам. людех або людях, *хлопєц* зам. хлопець, *конїць* зам. конець, *бов* або *бив* зам. був,

бтже уживати правильної мови, т. зн. такої, що спільна всїм письменним Русинам, однакова і всїм Русинам легко зрозуміла. Проте, хто знає, чим мова его сторонна відріжняє ся від письменної руської мови, тої, можна сказати, уже-вже після сеї правописи, котра вимагає писати так, як правильно говорить ся, добре писати і читати; треба лише навчити ся,

I. якими знаками означують ся звуки руської мови,

II. в котрих разах в правописи зазначує ся походжене слова, бтже пише ся етимольогічно, а не чисто фонетично,

III. як писати чужі слова, а крім того

IV. присвоїти собі ще деякі иньші правила, які приймають ся між письменними, а не доторкають звуків мови.

I.

41. Звуки руської мови виражають ся в письмі отсими 33 буквами:

А, Б, В, Г, Ґ, Д, Е, Є, Ж, З, И, Й, І, Ї, К, Л, М, Н,
а, б, в, г, ґ, д, е, є, ж, з, и, й, і, ї, к, л, м, н,
А, Б, В, Г, Ґ, Д, Е, Є, Ж, З, И, Й, І, Ї, К, Л, М, Н,
а, б, в, г, ґ, д, е, є, ж, з, и, й, і, ї, к, л, м, н,
О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я, —;
о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь:
О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я, —;
о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь.

Сї букви називають ся:

а, бе, ве, га, ґе, де, е, є, же, зе, и, ий, і, ї, ко, ел, ем, ен, о, пе, ер, ес, те, у, еф, ха, це, че, ше, ще, ю, я, їр.

тежко зам. тяжко, *се* або *си* зам. ся, *кіло* зам. тіло *хцу* зам. хочу, *крутю* зам. кручу, *вілю* зам. вилжу, *робю* зам. робию. *прошу* зам. прошу, *вожу* зам. вожу, *робити* зам. робить, *сьпіваю* зам. сьпіває, *будеме* зам. будемо.

Знаки них означа́ють 1. шість букв поса́дні голосоз́вуки, 2. сімна́цять поса́дні шелестозвуки, 3. три бу́кві зло́жені шелестозвуки, 4. дві раз голосоз́вуки, раз шелестозвуки, 5. одна́ є лише́ знако́м мя́гченя, 6. чотири означа́ють сполу́чене шелестозвука з голосоз́вуками.

1. Поса́дні голосоз́вуки є: *а*, *е*, *и*, *і*, *о*, *у*, н. пр. *бава*, *тебе́*, *бі́ти*, *він*, *що*, *бу́ду*.

2. Поса́дні шелестозвуки є: *б*, *в*, *г*, *д*, *ж*, *з*, *к*, *л*, *м*, *н*, *п*, *р*, *с*, *т*, *ф*, *х*, *ц*, н. пр. *біб*, *вбре*, *газдо́*, *дім*, *жаба*, *за*, *коеб*, *ліса*, *чеше́*, *ніва*, *по*, *робо́та*, *сухо́*, *так*, *Фе́дір*, *ходи́ти*, *шило*.

3. Зло́жені шелестозвуки є: *ц*, *ч*, *ш*, н. пр. *цар*, *чу́ти*, *що*. В двозвуку *ц* є іменно *т* і *с*, в двозвуку *ч* так са́мо *т* і *ш* тісно з собо́ю полу́чені (гл. 12, но́тка); *ш* є власти́во *шч*. Для так са́мо тісни́х сполу́чень *д* і *ж*, як в слова́х: *вбджу*, *дождже́нь*, і *д* і *з*, як в слова́х: *дзвін*, *родзи́ти* мена́ осібних знакі́в.

4. Знак *ь* ма́є перед голосоз́вуками, а в ла́звуку слі́в також перед шелестозвуками, значіне шелестозвука, н. пр. *водя́*, *ровець*, *ельбо́к*, *повозі́ти*, *зложи́ти*, *вторуєати*. З попередущими голосоз́вуками сполу́чене тво́рить *ь* двозвуки, в котри́х означа́є недо́чутне *у* (гл. 5), н. пр. *Европа*, *бне*, *шеостро́в*, *ла́вка*, *сли́вка*, *шшо́в*, *бує*.

Бу́ква *й* є лише́ перед *о* голосоз́вуком, а́ле *йо* поді́бує ся рідко коли́, н. пр. *сойо́к* (со́йка), *байо́к* (ба́йка), *розпайо́ваний* (розпаювати), *подійо* (надія); зре́штою хиба́ в чужи́х слова́х і наріче́вних фо́рмах, н. пр. *Йордан*, *крайо́м*, (українське *його́*, *йому́*). З попередущими голосоз́вуками сполу́чене тво́рить *й* двозвуки, в котри́х означа́є недо́чутне *і* (гл. 5), н. пр. *дай*, *ба́йка*, *Мадей*, *бий*, *со́йка*, *кунуй*.

5. Щоби́ означи́ти зия́чене якогось шелестозвука (пе́ршиї ступень мя́гченя, гл. 23), додає ся на кінці́ слів, а також перед тверди́ми шелестозвуком і перед *о* знак *ь*: *будь*, *зять*, *князь*, *місяць*, *біль*, *осінь*...; *бу́дьмо*, *ба́тьно*, *возьми́*, *сьо́ї*, *цьо́ї*, *ве́льми*, *ки́ньте*...; *ли́сього*, *мальо́ваний*, *пятьо́х*, (українське *цього́*, *цьо*..., *сього* і т. д.)...

Наконе́ задля такого зия́ченя, що означене знако́м *ь*, мягчи́ть ся ще і другий шелестозвук перед ним, так що два мягкі шелестозвуки ста́нуть побіч себе (гл. 18, 4), то

мягченя першого шелестозвука не означує ся в осібна, н. пр. *гвіздь, кість, жвіль, бо́лізнь, шість*; *кістьми, шістьма́, шістьо́х*, (*ма́ньший*), — а не *гвіздь, кість, жвіль, бо́лізнь, шість*: *кістьми, шістьма́, шістьо́х*, (*ма́ньший*).

6. *я, е, і, ю* є знака́ми сполу́ченя й (по безголо́сних проріївних шелестозвуках властиво *ї*[1], гл. 11 і 12, по́тка) з поєдинчими голосозвуками, н. пр. *я, ле́ще, ма́ний, іма́, краєм, краї, бєш, їсти, віду, їв, вюн, Юрко́, Стефю́к*. Знаки *я, е, і, ю* ма́ють се значіне лише в на́звуку слів, по других голосозвуках і по *б, п, в, ф, м*. По *ж, ш, ч, щ* вони не подиби́ють ся. По шелестозвуках, котрі мо́жуть мягчи́ти ся, т. зн. по *д, т*: *з, с, ц*; *л* і *н*, означують вони зм'ягченє сих звуків, так що *дя, де, ді, дю* = *дьа, дье, дьі, дьу* — *тя, те, ті, тю, зя, зе, зі, зю, ся..., ця..., ля..., ня...* = *тьа, тье, тьі, тьу, зьа, зье, зьі, зьу, сьа..., -ця..., льа..., ньа...*, н. пр. **дя**дина, жолу́**де**м, **ді**д, медве́**дю**, **тє**атр, жите́, **ті**ло, жи**тю**, **зя**тя, галу́**зе**, Бо́**зі**, кня́**зю**, **ся**, ля́**се**, **сі**ятн, **сю**ди́, ше**ся**, о́**ці**, се́**рцю**, коро́**ля**, **зі**ле, **лі**д, **лю**блю, **ня**ня, зна́**не**, **ні**ні, **ню**хати.

Зм'ягченя ще другого шелестозвука перед *я, е, і, ю* (гл. 18, 4) не означує ся в осібна, н. пр. **слі**д, **слі**ний, **сні**г, **Сня**тин, ма́**слі**, **пі**сля, **сні**дане, **сті**на, **тіс**ніший..., а не *сьлід, сьліний, сьніг, Сьня́тин, ма́сьлі, пісьля, сьніда́не, сьтіна́, тісьніший*...

Одна́к мягченє звука *л* виражаємо з осібна знако́м ь:

а) в іменнико́вім на́ростку *-альня*, н. пр. *чита́льня, їда́льня, конільня*, а не *чита́лня*... (гл. 42, 5).

б) перед на́ростком *-ця*, н. пр. *Юльця*, а не *Юлця*...

в) у всіх відмінках іменників з вівзвуком на *-лець* і *-лень*, н. пр. *стрільця́, погорільці, па́льцями, білня*..., а не *стрілця́, погорілці, па́лцями, білня*...

г) перед *-ній*, н. пр. *сильні́йший, сильні́йший*, а не *силні́йший, силні́йший*...;

наконе́ць зм'ягченє звука *л* і *н* виражаємо з осібна знако́м ь в цілій відміні тих іменників, у котрих *л, н* вже в 1-ім відмінку одн. сим знако́м зм'ягчені, н. пр. *культ* — о́тже: *ку́льті, ме́ньша* — о́тже *ме́ньці* а не *ме́нці*...

Коли́ж до сло́ва, що почина́ють ся звуками *я*, *є*, *і*, *ю*, долу́чить ся спере́ду при́ставка *з-*, *роз-*, *від-*, *над-*, *перед-*, то *я* і *є* звича́йно не виговля́ємо зня́чено, а тве́рдо, а *я*, *є*, *і*, *ю* значать тілько що *йа*, *йе*, *йі*, *йу*, н. пр. *зїсти*, *зъїхати*, *ся*, *відїхати*... Та́кож і в сло́ві *адютант* і подібних чужих слова́х виговля́ємо *д* перед *ю* твердо.

По *р* не означа́ють *я*, *є*, *ю* а́ні зня́чення сього *р*, а́ні тілько що *йа*, *йе*, *йу*, лише́ двоо́вуки з недо́чутним *і*, (гл. 5), н. пр. *рад*, *пірем*, *арюпати*; *і* не подибує ся по *р*.

Замітки про писане деяких звуків.

1. **е—и.** В складах без на́голосу звучить часто *е* неясно, а більше як *и* (гл. 28, 1); отже тре́ба вистерігати ся, щоб не писати *и* замість *е* в словах як *мені*, *хочеш*, *пишеш*, *бу́деш*, *можеш* і т. д., *бере́ш*, *пере́ш* і т. д., *пашель*, *січень*, *теля́*, *чекати*, *перо́*, *терпеливий* і т. д., *ди́нею*, *пи́нею*, *ро́жею* і т. д., і щоб не писати *е* замість *и* в слова́х (в дієсло́вах протяго́вих перед *р*) *збира́ти*, *умира́ти*, *підніма́ти*, *утира́ти*, *роздира́ти* (хоть пишемо: *беру́*, *уме́рти*, *підне́рти*, *уте́рти*, *роздерти*). Тако́ж запамята́ти тре́ба, що в 1-ім відм. мн. пише ся: *люди*, *селяни*, *Галичани*, *міщани*... (а не: *люде*, *селяне*, *Галичане*, *міщане*...), а в 2-ім відм. мн.: *людий*, *ко́ний*, *ко́стий*... (а не: *людей*, *ко́ней*, *ко́стей*...). 48.

2. **о—у.** Так са́мо наближує ся в складах без на́голосу *о* до *у* (гл. 28, 1), так що де́коли і пише ся вже *у* замість *о*: *ка́рубок* (хоть *роби́ти*), *кувати* (хоть *ко́ваний*, *ковалі*), *дарувати*, *малювати* і т. д. (хоть *даро́ваний*, *мальо́ваний* і т. д.), *сі́лувати*, *сі́луваний*, *вихова́лювати*, *вихова́лювана* і т. д.

Пра́вило. Пишемо завсі́ди *-увати* (*-ювати*), але раз *-ований*, раз *-уваний* (*-юваний*): *-ований* тоді́, коли́ на *о* є на́голос, а *-уваний* (*-юваний*) тоді́, коли́ на́голос паде́ на и́ньший склад сло́ва. Закінчене *-ований* лишає ся і тоді́, коли́ дієсло́во зло́жене з ча́стицею *ви-*, а *ви-* має на́голос, н. пр. *ви́образований*, *ви́вінована*.

І в іменниках утво́рених від таки́х дієсло́в захо́вує ся те саме́ пра́вило: *образо́ване*, *голосо́ване*, *імено́ване*, *мальо́ване* і т. д., *замилуване*, *вірувате*, *відмінюване*, *виро́блюване* і т. д., *ви́вінованє*, *ви́образованє*...

Але пише ся *яблоко* (а не *яблуко*), *до до́му* (а не *ду до́му*).

3. и—і. Приставку *ви-* треба завсіди писати *ви-*, а не *ві-*, як то декуди виговорюють, отже: *вийти*, *виратувати*, *виходити* і т. д.

Так само має писати ся завсіди *сидіти* (хоть *сісти*), *дитя* (хоть *діти*).

В закінченях прикметників на *-ний*, *-гий*, *-хий* пише ся и і і в тих самих разах, що і у иньших прикметників на *-ий*, н. пр. *добрі і великі булки*, *добрих і великих булок*, *добрим і великим булкам*, *на старім і сухім дереві*, *дорогій і добрій мамі*...

4. і—ї. В підгірских сторонах Галичини і на Буковині говорять ї замість і (т. зн. мягчать перед тим і шелестозвуки *д*, *т*, *з*, *с*, *ц*, *л* і *н*) в таких випадках, де і повстало з о. Ту наріччеву вимову треба закинути і треба говорити і писати в тих разах всюди і; н. пр. *ніч* (ночи), *сіль* (соли), *діл* (долу), *стіл* (столá), *росіл* (росолу), *спосіб* (способу), *осіб* (особа), *стоділ* (стодола), *ніг* (ногá), *долїт* (долотó), *відіревати*, *відійти*, *дійти*, *надійти*, *підійти*, *розійти ся*, *дістати*, *зібрати*, *зі мною* і т. д., (*відоревати*, *додати*, *підозрівати*, *зо мною*), *бідність*, *гордість*, *милість*, *злість* і т. д. (*бідности*, *гордости*, *милости*, *злости* і т. д.), *жидівский*, *жидівка* (жидовá), *млинівка* (млиновий), *ялівка* (яловий), *Косів* (з Косова), *братів* (братовá) і т. д. Так само писати і вимовляти треба в отсих закінченях:

а) *-ів* в 2-ім відм. мн. тих іменників мужеских, що не кінчать ся ані на *ь* ані на *й*, і іменників женьских на *а* і середних на *о*, наколи вони приймають в тім відмінку закінчене *-ів*, н. пр. *садів*, *волів*, *панів*, *вусів*, *возів*, *плотів*; *панків*, *хатів*, *багнів*... (але: *королів*, *зятів*, *кравців*, *медведів*, *колодязів*, *лососів*; *стайнів*...);

б) *-ій*, *-ім* в 3-ім і 7-ім відм. одн. тих прикметників, що кінчать ся на *-ий*, н. пр. (*в*) *зелений*, (*в*) *зеленім*; *білій*, *білім*; *красій*, *красім*; *білолицій*, *білолицім*; *твердій*, *твердім*; *богатій*, *богатім*; *сизій*, *сизім*;

в) в тих самих формах заіменника *той*: *тій*, *тім*;

г) в 1-ім відм. мн. прикметників на *-ий* і заіменника *той* треба також вистерігати ся говорити і писати *-ї* замість *-і*; отже лише *зелені*, *білі*, *красі*, *білолиці*, *тверді*, *богаті*, *сизі*..., *ті*. Тілько у прикметників на *-ій* пишемо *-ї*; *лисї*, *гусї*, *синї*, *верхнї*, *домашнї* і т. д.

Пи́шемо *волі́к* (хоть *волочи́*) гл. 35, но́тка.

5. ь. Знак ь пи́ше ся в отсе́ї на́ростках: *-альня* (гл. 42, в, уст. 3), *-енько, -енька, -оньго, -онька, -іський* (*-іський*), *-есенький, -ісінький*, н. пр. *чи:а́льня, їда́льня, копа́льня, ба́тенько, бережéнько, сéрдéнько, сéсенько, ду́шенька, рі-чéнька, домо́нько, соколо́нько, голово́нька, журавонька, зі-ро́нька, мали́ський, нові́ський, малéсенький, одні́сінький.*

На́росток *-ский* пи́шуть та́кже *-ський: віде́нський, грома́дський, сéрбський, ці́сарський, га́лицький, грéцький, ба́тьківський, короліївський, европéйський*... попри *віде́ньский, грома́дский, сéрбский* і т. д.

Імена́ вла́сні не підляга́ють пра́вилам право́писи, а трéба їх писа́ти так, як вони́ напи́сані в докумéнтах; о́тже н. пр. *Шевчéнко, Основя́ненко, Желехо́вский, Голо-ва́цкий*...

Перед на́ростками *-чик, -щина, -ший, -ство* і *-ский* мягчи́ть ся *л*, а та́кже і *н*; о́тже трéба писа́ти *па́льчик, ку́льчик, перекиньчик, гребіньчик; бува́льщина, Слова́ньщина, бі́льший, мéньший, весéльший, да́льший, ра́ньший, то́ньший; духо́веньство, міща́ньство, нача́льство, па́ньство, посо́льство; па́ньский, гу́цульский*...

Перед на́ростком *-кий* мягча́ть ча́сом звук *з*, н. пр. *бли́зький* і *бли́зкий, низький* і *низкий, слизький* і *слизкий*.

6. г—ґ. Де писа́ти *г* а де *ґ*, про се рішáє вимо́ва: *го́лий, глухи́й, тягну́ти, евангéлиє; але ґéґати, ґа́нок, ґімна́зия, телеґра́ф, педаґо́ґія, педаґоґі́чний* і т. д.

Трéба говори́ти і писа́ти: *госпо́дар, господа́рство, го-спода́рити, господі́ня, ґазда́, ґаздува́ти, ґу́ля, ґінс.*

II.

1. При відмінюваню слів трéба задéржувати в письмі голосові шелестоззвуки корінні *б, д, з, ж, г* у всіх відмінках, хоть їх власти́во чути лише́ в одні́м відмінку (а то при му́жеских іменниках в 1-ім відм. одн., а при и́ньших в 2-ім відм. мн.), н. пр. *ка́рубки́* (а не *карунки́*), *клубки́, зарі́бки, воробці́* (а не *вороньці́*), *порядки́* (а не *по-ря́тки*), *оселéдці́, образки́* (а не *обраски́*), *обовя́зки, ріжки́* (а не *ріски́*), *ніті* (а не *ніхті*)..., *ка́рубка, -ом, -ів* і т. д., 44.

клубка́, -а́м і т. д. і т. д., бо 1-ий відм. одн. є: *па́рубок, клубо́к, варо́бок, воробе́ць, поря́док, оселе́дець, образо́к, обовя́зок, ріжо́к, но́готь.* Да́льше писа́ти тре́ба: *ри́бка* (а не *ри́нка*), *же́рдка, за́гадка, при́повідка* (а не *при́повітка*), *гря́дка, вя́зка, Францу́зка, кни́жка, ло́жка, сте́жка; ліжко..., ри́бки, ри́бці, ри́бкою* і т. д., *же́рдки, же́рдці* і т. д., *ліжка, ліжку* і т. д. і т. д., бо 2-ий відм. мн. є: *рибо́к, жердо́к, загадо́к, при́повідок, ряро́к, вязо́к, книжо́к, ложо́к, стежо́к; ліжо́к.*

Так са́мо заде́ржують ся корінні шелестозву́ки голосові *б* і *з* в слова́х *ску́бсти* (не *ску́псти*), *гребсти́, лі́зти* (не *лі́сти*), бо ка́же ся: *скубу́, гребу́, лі́зу, скубе́ш* і т. д.

2. Корінні шелестозву́ки *б, д, з, ж, г* заде́ржують ся перед наростками *-ство, -ко, -ний, -ский, -ший* (*-чий*), н. пр. *самолю́бство* (люби́ти), *се́рбский* (Се́рби), *глу́бший* (глубо́кий), *гру́бший* (гру́бий), *сусі́дство* (сусі́ди), *забу́дько* (забу́дь), *дя́дько* (дя́дина). *соло́дкий* (солоди́ти), *їдки́й* (їда́), *прудки́й* (пруд), *рідки́й* (ріде́нький), *гла́дкий* (гладе́нький), *грома́дский* (грома́да), *лю́дский* (лю́ди), *шве́дский* (Шве́ди), *моло́дший* (молоди́й); *рідший* (ріде́нький); *соло́дший* (солоди́ти), *тве́рдший* (тверди́й), *бли́зкий* (близе́нький), *вузки́й* (вузе́нький), *мерзки́й* (мерзе́нний), *низки́й* (низе́нький), *слизки́й* (ви́слизнути ся), *ховзки́й* (хо́взати ся), *бли́зший* (близе́нький), *ни́зший* (низе́нький), *тяжки́й* (тяже́нько), *тя́жший, тя́жчий* (тяже́нько), *доро́жший* (дорожи́ти ся), *ле́гкий* (леге́нький), *мягки́й* (мяге́нько). Але: *ле́кший, мя́кший* (гл. 18, посл. уст.).

Навпаки́ пи́шемо безголо́сі шелестозву́ки корінні перед на́ростком *-ба*, н. пр. *про́сьба* (не *про́зьба*, бо ка́жемо *проси́ти*), *кі́сьба* (коси́ти), *боро́ться* (боро́ти ся), *кля́тьба* (проклятий)... і в зло́женях як *вели́кдень* (не *вели́гдень*), *о́сьде* (не *о́зьде*), *та́кже* (не *та́гже*), *о́тже* (не *о́дже*).

3. *Без, від, над, об, під, роз-* пи́шемо всю́ди одна́ково, н. пр. *без то́го* (не *бес то́го*), *безконе́чний, безпе́чний, бе́зцін, від ха́ти* (не *віт ха́ти*), *відси, від стола́, відки́нути, відтягну́ти, відписа́ти, відійти́, надкуси́ти* (не *натку-си́ти*), *надсади́ти ся, обте́рти* (не *оптерти*), *обсі́сти, о́бшивка, під столо́м, підшивка, підно́ра, ро́зклад, розсу́док, розчеса́ти.*

Але: *росі́л, роса́да.*

Приіменник з пише ся все у всїх значінях з (із), а не с (гл. 27), н. пр. з *брáтом*, з *тáтом*, з *хáти*, з *вікнá*, із *смерéки*.

Прúставку з- трéба писáти с, де вона як с виповдяє ся (перед *п*, *т*, *к*, *ф*, *ч*, *ц*, *х*), н. пр. *спечь*, *спéрти* (зіпрý), *списáти*, *сполокáти*, *стиснýти*, *стéрти* (зітрý), *сходи*, *скрутúти*, *счéзнути*, *счорнíти*, *сцідúти*, *сфальшувáти*. Але: *щáсте*, *щаслúвий*.

Однáк перед *с*, *ш*, *щ* пúшемо завсїди з-: *зсїсти ся*, *зшúти*, *зшýхнути*. І в приіменниках злóжених з тим з, що по нїм стоїть 2-ий відмінок, пúшемо з, а не с, óтже: *зпід*, *зпонад*, *зперед*, *зпонід*, а не *спід*, *спонад*, *сперед*, *спонід*.

4. В словáх, що утвóрені з пнїв на *-т* нáростками *-ство* і *-ский*, бýкви *тс* не зливáють ся в знак *ц*, óтже: *адвокáтский*, *баламýтство*, *бездїтство*, *богáтство*, *брáтство*, *брáтский*, *сьвітский*, *шляхóтство*, *шляхóтский*...

Але: *рільнúцтво* (рільнúк), *ткáцтво* (ткач), *галицкий* (Гáлич), *нїмéцкий* (Нїмець)...

Так сáмо пúше ся *тс* в слóві *отсéй*.

III.

Як писáти чужі словá, а особлúво чужі імена влáсні, про се в рýскій мóві не вúробили ся ще тверді прáвила, бо чáсто нáвіть і вимóва такúх слів ще не устаткувáла ся. Длятóго не дúво, що в ріжних книжкáх подúбуємо ріжні фóрми. Зважáючи однáк на переважну вимóву сих слів, на закóни звукові рýскої мóви, а також на те, в якім часї і відки такі словá переняті, чи вонú більше, чи мéньше зрýщили ся, зважáючи наконéць на головнé прáвило нáшої правóписи: пиши, як прáвильно говóрить ся, мóжна сьміло установúти отсї прáвила:

1. В чужúх нáростках *-ія*, *-ік*, *-іка*, *-іст*, *-ізм*, а відтáк і в нáростках *-ійний*, *-ійский*, *-іяльний*, *-ічний* і т. д. перейшóв в вимóві звук і по шелестозвýках *д*, *т*, *з*, *с*, *ц* і *р* згідно з оснóвним закóном звуковúм рýскої мóви (гл. 35, 2) на *и*; проте трéба писáти: *Аркáдия* (не *Арнáдія*), *будúзм* (не 45.

будізм), *комéдия*, *мéдик*, *методика*, *методичний*, *періодичний*..., *артист*, *артістка*, *артизм*, *артистичний*, *Беотия*, *грамáтика*, *граматичний*, *критик*, *критика*, *критичний*, *математика*, *математичний*, *партия*, *партийний*, *практика*, *практичний*, *симпатия*, *симпатичний*..., *Азия*, *азийский*, *гімнáзия*, *гімназиальний*, *музика*, *музикальний*, *поезия*, *фізик*, *фізика*, *фізичний*..., *дискусия*, *клясик*, *клясичний*, *комісия*, *комісийний* (не *комісійний*), *процéсия*, *Рóсия*, *росийский*..., *акáция*, *артикуляция*, *індукция*, *індукцийний*, *інтелігéнция*, *містицизм*, *організация*, *організацийний*, *поліция*, *поліцийний*, *провінция*, *публицист*, *стáция*, *Фрáнция*, *цивілізация*, *цивілізацийний*..., *Австрия*, *австрийский*, *áрия*, *артилéрия*, *артилерист*, *Áфрика*, *Болгáрия*, *істóрия*, *істóрик*, *історичний*, *канцелярийний*, *консистóрия*, *Мáрия*, *матéрия*, *материальний*, *Стирия*, *стирийский*, *фáбрика*, *фабричний*...

Звук *я* і *и* мягчить ся перед тими нáростками; протé трéба писáти: *Анелія* (*Анґлія*), *лелія*, *лелійский*, *Натáлія*, *провінцияліизм*..., *áрніка*, *Євгéнія*, *компáнія*, *лінія*, *лінійний*, *машиніст*, *механік*, *механіка*, *механічний*, *механізм*, *тéхнік*, *тéхніка*, *технічний*, *ґнія*...

По *м*, *б*, *п*, *в*, *ф*; *г*, *к*, *х* і по голосозвýках пише ся в тих нáростках *і*: *áрмія* (не *áрмия*), *епідéмія*, *епідемічний*, *полéміка* (не *полéмика*), *полемічний*..., *Арáбія*, *кубічний*, *ямбічний* (не *ямбíчний*). *Етіóпія*, *éпіка* (не *éпика*), *епічний*..., *атавізм*..., *ґрáфіка*, *ґрафічний* (не *ґрафíчний*), *етноґрáфія*, *етнографічний*, *парáфія*, *парафіяльний*, *стеноґрáфія*, *стенографічний*, *софіст*, *софізм*, *телеґрафічний*, *телеґрафістка* (не *телеґрафíстка*)..., *анальóґія*, *анальоґічний*, *етимольоґічний*, *зоольóґія*, *зоольоґічний*, *льóґіка*, *льоґічний*, *педаґóґія*, *педаґóґіка*, *педаґоґічний*..., *Канадóкія*, *канадоційский*, *остракізм*..., *монáрхія*, *монархічний*, *монархіст*..., *архаізм*, *атеїст*...

Дéякі чужі слова́ приняли вже зла́вна ру́ский вид, тому́ і пи́шуть ся з ру́ска: *аршéник*, *нýблика* (люди), *публичний* (не *публíчний*), *катóлик* (не *катóлік*), *католицкий*, *евангелист* (не *евангеліст*), *академия*, *академик*, *академичний*, *акáрист*.

Церкóвно-слов'я́ньский нáросток -*іє* вимовляє ть ся в ру́скій мóві під жи́вим впливом цéркви в церкóвно-слов'я́нь-

скій фо́рмі; длято́го, зважа́ючи на дійсну вимо́ву таки́х власти́во церко́вно-слова́ньских слів в ру́скій мо́ві, тре́ба сей на́росток писа́ти скрізь *-іє: евангеліє, милосердіє, спасеніє, водосьвятіє, ко́ніє, оружіє...*; так са́мо, коли́ замість ру́ских імéн хре́стних послу́гуємо ся церко́вно-слова́ньскими з церко́вно-слова́ньскими закінчени на -й, то тоді, згідно з дійсною вимо́вою пи́шемо і по ру́ски *-ій: Василій, Григорій, Антоній, Методій, Мелетій, Атанасій*..

Річ я́сна, що се *і* лишає ся в таки́х ра́зах і в про́чих відмінках, о́тже: *евангеліє, -ію, -іем..., Василія, -ію, -іем*..

2. Тре́ба писа́ти *анти-, архи-*, (а не *анті-, архі-*), бо сї при́ставки в вимо́ві вже зда́вна зру́шили ся, о́тже: *антипа́тия, антифо́н; архикня́зь, архиере́й, архимандри́т*..

3. Чужі імена́ вла́сні і на́зви чужи́х країв, міст, гір, рік, о́зер і т. д., з яки́ми Русини́ особли́во через біблію, да́вні літо́писи, церко́вно-слова́ньский календа́р, який панува́в і до́си ще пану́є на Ру́си, і через шко́лу познакомили ся і які з тої причи́ни приня́ли то більше, то ме́ньше ру́ский вид або цїлко́м зру́щили ся, особли́вож імена́ слова́ньскі, пи́шемо бу́ква за бу́квою так, як вони́ звича́йно по ру́ски вимовля́ють ся, н. пр. *Вифлеем, Єрусалим, Єгипет, Давид, Мойсей, Рафаїл, Соломо́н..., Атéни, Вергілї* або *Вергілій, Гоме́р, Гора́ц* або *Гора́цій, Зевс, Крез, Лївій, Овід* або *Овідій, Пауза́ній, Перікль, Рим, Сокра́т, Тро́я, Це́зар, Ціцерон, Язо́н..., Бокачіо, Да́нте, Ка́льдерон, Колюмб, Манцо́ні, Петра́рка, Піза, Ра́фаель, Тоска́на..., Дон-Кішо́т..., Анжу́, Беранже́* (2-ий відм. *Беранжéра*), *Бордо́, Брета́нь, Бурбо́н, Вольте́р, Діма́, Доде́* (2-ий відм. *Доде́та*), *Корне́ль, Пари́ж, Расін, Русо́..., Ба́йрон, Ва́льтер Скот, Свіфт, Льондо́н, Шекспір, Шту́арт..., Га́йне, Ге́гель, Ґе́те* (-того), *Ле́сінґ, Липск, Ма́єр, Опіц, Шіллер..., Ломоно́сов, Москва́, Пу́шкін, Турґе́нєв, Толсто́й..., Бато́рий, Ґедеми́н, Зале́ский, Міцке́вич, Собе́ский, Яга́йло..., Добро́вский, Паля́цкий, Раде́цкий, Пра́га, Рокита́ньский, Шафарик..., Білгра́д, Да́нічіч, Вук Ка́раджіч, Єлчіч, Зе́реб, Міклосіч...*

В імена́х *Овідій, Гора́цій, Пауза́ній...* пи́шемо в закінченю *-ій*, а не *-ий* з тої причи́ни, що вони́ свої ви́ком нага́дують нам церко́вно-слова́ньскі календа́рскі імена́

і під впливом того календаря дійсно так у нас виновиваються ся. Се і лишає ся і в прочих відмінках, отже: *Осідія, -іем, Паезаніи, -іеви, -іем, -іїе...*

В чужих словах пишемо в сполученю з послідуючим *о* лиш *і* (не *ї*), так само, коли перед *і* стоїть якийсь голосовук, н. пр. *Сіон, Хіос, Біон, Антіох, Етіонія, Діон, Ніобa, Оріон, Ріо, ніоск, місіонар, періода, патріот, національний..., Клін, Михаіл, Рафаіл, Люіза, Енеіда, руіна...* Лиш по *л* пишемо і в тих разах *ї: Ліон, мілїон, булїон...*

Меньше знані чужі імена власні найлїпше писати так, як вони пишуть ся в чужих мовах. До таких імен власних належать н. пр. Brachelli, Mascagni, Du Bois-Raymond, Fizeau, Foucault, Fresnel, Mirabaud, Mirabeau, Neef, Salesbury, ten Brink, van Houten, O' Connell, Lützow, Wörishofen...

IV.

46. **1. Великі букви початкові** пишемо:

а) на початку цілої гадки, отже завсїди по кропцї, також по питайнику або по окличнику, а по двокропцї тодї, коли незмінено наводимо чиюсь бесїду, зате нїколи по середнику або по запинцї;

б) на початку рядків віршових;

в) в іменах власних, що ними називаємо особи (людий, богів, духів, зьвірята і все, що собі уособляємо), товариства, держави, народи, краї, міста, села і всякі місцевости і їх мешканців, ріки і потоки, гори, озера і моря, н. пр. *Александер Великий, Богородиця, Катерина, Михайло, Петро, Тарас, Шашкевич, Шевченко..., Атена, Бог* (але *боги Греції*), *Велзебуб, Зевс, Марс, Михаіл..., Дереш, Красуля, Рябко..., Місяцю ясний..., Василияни, товариство Просьвіта..., Австро-Угорщина...; Москалї, Поляки, Русь, Русини..., Буковина, Галичина, Швайцария..., Карлів, Краків, Львів, Кути, Личаків, Манастириска, Париж, Снятин, Стрілецкий Кут..., Буковинцї, Львовяни, Тернопільцї..., Днїстер, Дунай, Прут..., Альпи, Бескид, Піп Іван* (гора), *Чорногора..., Босфор, Морске Око, Чорне море.* Отже назви місяців пишемо малими буквами: *січень, лютий...*

г) в прикмётниках вйведених від імён особо́вих, н. пр. *Іванів*, *Шевче́нков* твори, могила *Тарасова*, слу́жба *Бо́жа*, *Богоро́дичин* пра́вник; так са́мо в прикмётниках вйведених наростком *-ів* (*ов*) від всяких імён власних, н. пр. *Дніпро́ві* поро́ги, *Дністро́ві* хвилї;

д) в заголовках книжо́к і твори́в штуки, н. пр. *Енеїда*, *Іліяда*, *Наймичка*, *Перепотиноле*, *Три як рідні брати́*, *Шко́ла атеньска* (Ра́фаеля).

е) Наконе́ць пи́шемо в листах і в письмах до начальства і ґрядів великими бу́квами початковими: титули осіб, начальства і ґрядів тай особові і присвоїні заіменники, коли́ стягають ся до особи, що до неї пи́шемо: н. пр. *Високоповажаний Пане Дире́ктор*, *Високопреподобний Отче! Висо́ке ц. к. Намісництво! Сьвітла ц. к. Ра́до Шкільна окру́жна!* Серде́чно дя́кую *Тобі*, дорогий приятелю... Остаю з глубо́ким пова́жанем *Пана Старо́сти* покірний слуга́... *Висо́кий Ви́діле Краєвий!* Са́ме в пору́ получив я *Ваше* письмо́...

2. Ділене слів. 47.

Коли́ двоскладного або многоскладного слова при писаню не можна помістити в рядку́, то ділимо его́ після отсїх правил:

а) Коли́ слово так вложене або сприставко́ване, що складові части кождому легко розпізнати, то другу часть слова перено́симо до слїдуючого рядка́, н. пр. *біло-лиций*, *чорно-о́кий*, *пройди́-сьвіт*, *най-елу́бший*, *сего́-дня*, *безо́-дня*, *бе́з-лїч*, *не-два́лий*, *по-второ́рити*, *за-струга́ти*, *заткну́ти*, *ра́-тхлий*, *зі-ткну́ти*, *ви́-вчити*, *відо-рва́ти*, *відне́сти*, *підо́-шва*, *обо-вязок*, *роз-да́ти*...

Але: *о-бід*, *о-бу́х*, *по́-душка*, *ро́-зум*, *ро-сада*, *росіл*... і *відім-кну́ти*, *зам-кну́ти*, *розім-кну́ти*, *відій-ти́*, *перей-ти́*.

б) Наростки *-лий*, *-ливий*, *-ство*, *-ский* перено́сять ся цїлі до другого рядка́, н. пр. *набре́ск-лий*, *свар-ли́вий*, *бра́т-ство*, *бога́т-ство*, *боже-ство́*, *злодій-ство*, *лїні́в-ство*, *міща́нь-ство*, *множе́-ство́*, *рожде-ство́*, *лїка́р-ство*, *товари́-ство*..., *австрі́й-ский*, *грома́д-ский*, *европе́й-ский*, *королі́вский*, *міща́нь-ский*, *мо́р-ский*, *сьвіт-ский*, *шве́д-ский*... Але: *намісни́ц-тво*, *рільни́ц-тво*, *тка́ц-тво*, *різ-дво́*, *ста́лиц-ний*,

німе́ц-кий, туре́ц-кий..., а та́кже: *ру́с-кий, че́с-кий, волосский...* і *малі́сь-кий, новісь-кий...*

в) Зре́штою тре́ба відріжня́ти, чи межи двоні́ голосо-зву́ками є одни́н, чи два, чи три або більше бу́ків:

одни́н шелестозву́к (а та́кже *ц, ч, щ*) завсі́ди перено́сить ся до дру́гого рядка́, н. пр. *во-да́, бу́-ря, да-ру-ва́-ти, ни́-щи-ти, во-ло-щю-га, пе-чи́...*

із двох (ви́нявши дво́звуки *дз, дж*) перено́сить ся дру́гий шелестозву́к, н. пр. *кла́д-ка, мі́т-ла́, пе́к-ло, зем-ля́, ве́з-ти, зе́р-нало, зе́р-но, пус-ти́й, бри́т-ва, ле́д-ви, дру́ж-ба, змі́н-ний, ме-ра́, до́б-рий, крох-ма́ль, ли́н-ва, по́ч-та, по́ж-дий, ві́с-ка, бруд-ни́й...*, але *са́-джа, ви́-джу, Ка́ра-джі́ч, ро-дзи́нки*;

з трох або більше шелестозву́ків бере́мо до дру́гого рядка́ лише́: 1. *б, п; д, т; ґ, к* з *л* або *р*, 2. *д* з *ж* або з 3. *с* з *п, т, к*, н. пр. 1. *за́з-дрість, ван-друва́ти, му́ш-тра, цир-клюва́ти, пис-кля́*, 2. *тве́р-джене, дож-джа́нка, ксьонд зи́*, 3. *вар-ста́т...* але: *скарб-ни́ця, же́рд-ка, па́ст-ва, верст-ва́, же́рт-ва, черст-ви́й, ме́ст-ник, торк-ну́ти, це́рк-ва, завбільш-ки́, горш-ко́м, корш-ма́, ме́рз-нути...*

48. 3. **Ра́зом** пи́шуть ся ті слова́, що зросли́ ся до ку́пи і ста́ли звича́йним ви́разом, о́тже:

а) *а́дже, а́ніж, бе́зліч, безпере́ч, бе́зцін, вода́й, взагалі́, вздовж, взнак, відкіля́, відра́зу, відси, відсіля́, відта́к, відти, вкінці́, вку́пі, впере́д, впе́рше, впо́вні́, впорожні́, впра́ві́, врлди́годи, де́инде, де́котрий, десь, де́хто, де́що, де́який, длятого, до́ки, довко́ла, до́си, доси́ть, до́ста, досто́ту, завбільшки́, завдовжки́, завглубшки́, завгрубшки́, заве́дно, за́всі́ди, за́втра, завширшки́, завча́су, загало́м, за́для, заздалегі́дь, заки́м, зале́ви, за́люби, за́мість, зана́дто, запо́котом, заразо́м, зате́, за́через, збільшки́, зве́рха, звідси, звільна, зго́дом, зда́вна, здовж, зза, зме́жи, знад, знадво́ру, знов, зо́всім, зпере́ду, зпершу́, зпід, зпоме́жи, зпо́між, зпо́над, зпо́під, зра́зу, зре́штою, и́нколи, і́зза, коли́сь, котрийбу́дь, котрийне́бу́дь, лі́вобіч, мимохі́дь, мимохі́ть, мимохо́дом, нага́д, наздогін, наси́передки, навідворо́ть, на́віть, навко́лішки, наманя́, нами́сне, напаки́, напросте́ць, навстрі́ч, навстя́ж, надаре́мно, нада́рмо, нава́д, назу́стріч, наколи́, наконе́ць, нали́во, наосліп, напере́д, напо́слі́д, напра́во, на-*

правці, нагóтове, нарáз, нарéшті, насампéред, наскíльки, натóмість, нáтще, недалéко (н. пр.: школа недалéко міста, але: місто ужé не далéко), *немá, немóв, ненáче, нерáдо, нерáз, нібк, нібито, нікóли, нíяк, обíруч, окóло, опісля, опíть, осьíльки, óсторонь, óтже, підчас, пóбіч, повéрх, повéйсше, повóли, подéколи, подéнуди, пóза, позáд, позáвтра, позавчера, позаторік, позаяк, поздóвж, пóки, помáлу, поміжи, помíж, пóміж, пóнад, понáйбільше, попéред, попéрек, пóпід, пóпри, пóруч, посéред, поспóлу, потóму, потрóхи, почáсти, правобіч, притім, прóміж, протé, самотíть, сегóдне, сегóдня, силоміць, скоросьвіт, снóчи, спасíбі, справдí, тáже, тай, тáкже, такóж, тимчáсом, тогíд, торік, упéрше, хтобýдь, хтонéбýдь, хтось, чимáло, щоб, щобú, щобýдь, щонéбýдь, щось, якíйсь...*

Трéба тáкже завсíди писáти рáзом приіменник з приналéжним до нéго іменáм, колú нáголос падé на приіменник, н. пр. *дóсьвіта, зáмуж, зáраз, зáщо, нáдто, нáжово, нáщо, пóночи, пóщо...*

б) Пíшемо рáзом, але віддíлюємо рóздíлкою (-) більші або мéньше звичáйні слова зложені, як *Австро-Угóрщина, церкóвно-словéньский, конéць-кінцéм, яко-тáко, всего-нáвсего, раз-врáз...*, і слова так слáбо сполýчені, що ще кóжда часть для сéбе відміняє ся, н. пр. *хлíб-сіль, одúн-едúний* і т. д.

Але: *байдýжність, вернúгора, біждерево, гололéдиця, дúвдерево, завернúголова, незнатúщо, нісенíтниця...*

Однáк без рóздíлки навязуємо до попéрдного слóва *-ж, -б, -сь* і *-м*: *онáж, булóб, нечúсь, рáдам..., щоб, однáкож, прéціж, колúж*

4. Скорóчене. 49.

Слова і звóроти, що дýже чáсто в мóві повертáють, не виписуємо звичáйно в цíлости, але скорóчуємо:

гл. = глядú
д. = добрóдій
др. = дóктор
зр. = золотúх риньских
і т. д. = і так дáльше
і т. др. = і такé дрýге
і т. и. = і такé úньше
і т. п. = і тим подібне
К = корóна
н. пр. = на примір, на прúклад

п. = пан
пр. = приміром
порів. = порівнай
р. = рік
с. = сотик
св. = сьвятий
сл. = слідуючий
стр. = сторона
т. є = то є
т. зв. = так званий
т. зн. = то значить
ц. к. = цісарско-королівский

ЧАСТЬ ДРУГА.

А. СЛОВОТВОРЕНЄ.

Части мови і їх поділ.

Є дéвять рóзрядів слів (чáсти мóви): 50.

1. іменники, се нáзви осіб або річий, т. зн. такі слова́, котрі́ми іменýють ся особи або річи,

2. прикмéтники, котрі виражáють прикмéти особи або річи,

3. заіменники, що самі не іменýють особи або річи, але вказýють на них,

4. числівники для числових понять,

— сї чотíри чáсти мóви називáють ся іменá —

5. дієслóва, котрі́ми мóжемо вíразити чíнність або стан якóїсь особи або річи,

6. прислівники, що óзнáчують час, місце, стéпень, причину, спóсіб і íньші обстáвини, серед яки́х щось є або діє ся,

7. приіменники, що постáвлені перед іменáми (і перед прислівниками) укáзують, в якім відношеню до чóгось щось є або діє ся,

8. злýчники, котрі́ми злýчимо слова́ або цілі мисли,

9. óклики, котрі́ми властíво не висказýємо мíсли, а тілько корóтко виявляємо чутя́.

Н. пр. 1. *В тім* **домі** *мéшкає* **чоловік** *і* **жінка**; *у них є двóє* **дітий, Іван** *і* **Марійка**, *а на* **господáрстві корóви, пес** *і* **кýри**. — 2. **Дóбрий** *слуга* **дорогий**. — 3. **Він** *і* **моя** *сестрі хóдять до* **сéї** *школи*. — 4. **Трéтий** *із них* **пятí**

доміє ся наш. — 5. *Він* **лежить і хоче спати.** — 6. **Завтра ранеонько** *будемо* **там дуже добре** *бленити ся.* — 7. **Над** *рікою* **коло** *церкви вибудуємо ще* **перед** *зимою школу.* — 8. *Не ідж нічого* **або** *дуже мало,* **коли** *ти не здоров.* — 9. **Ого! Ба!** [1])

51. Розріжняємо чотири осібні ґрупи іменників:

1. іменá власні, то є такі іменá, що нині іменують ся поодинокі особи або річи, н. пр. *Петро, Василина, Шашкевич, Київ, Галичина, Карпати, Дністер,* (товариство) *Просвіта,*

2. іменá ґатункові, то є іменá, що нині іменує ся однаково всяка особа або річ одного і того самого ґатунку, н. пр. *швець, чоловік, жінка, злодій, місто, край, горá, ріка, кінь, чобіт,*

3. іменá збірні, т. зн. іменá, що нині іменує ся збір осіб або річий, котрі поодиноко не можна назвати тим самим словом, н. пр. *військо, товпа, чередá, ліс, пуна,*

4. іменá матеріяльні, т. зн. іменá таких річий, що всяка їх частина іменує ся тим самим словом, н. пр. *золото, лід, водá, воздух.*

Буває і таке, що якесь слово із своєї первісної ґрупи переступає в иньшу ґрупу. Так пр. *підкова, лобода, ґонта, чер..єць, поєут, курна, каплун,* можуть стати іменами власними, а знов імя власне *Карст* уживає ся також як імя ґатункове (*Частина полудневих Альп стала карстом*); *Шведи, Турок* набирає значіня збірного імя в виразах *воювати з Шведом, з Турком.*

---

[1]) В деяких разах поділ на части мови не дасть ся легко перевести. Так заіменники неозначені *богато, всі, дехто...* можна уважати числівниками. Деякі прислівники сполучують ся з певними відмінками імен і так стають приіменниками, н. пр. *здовж і поперек — здовж ріки, плота...* Так само стають прислівники злучниками, н. пр. *потім* (гл. 245, ,), *спéро,* а приіменники стають часом прислівниками, н. пр. *з, зо, із* (*зо двайцять корон* = около, менше більше 20 корон; *от він вам прислав щось із тисячу вовнів; буду там з годину; тут є зо два кірці жита; вже тому є зо дві неділі*). І перечислювати не годі назвати просто прислівником, бо воні не вказує на ніякі такі обставини, серед котрих щось є або діє ся.

Заіменники ділять ся на сїм ґрупп: **52.**

1. заіменники особові: *я, ти, (він),*

2. заіменник зворотний: *ся,*

3. заіменники присвоїці: *мій, твій, свій, наш, ваш, свій (їхній),*

4. заіменники указуючі: *той, сей, такий...*

5. заіменники питайні: *хто, що, котрий, чий...*

6. заіменники відносні: *хто, що, котрий, чий...*

7. заіменники неозначені: *весь, хтобудь, дехто, чтось, щось...*

Числівники дїлимо на головні, н. пр. *один, два, три, обá, трóє,* і порядкові: *перший, другий, третий* і т. д. **53.**

Чинности, подїї або стан можемо через добірне дієслово виразити так, що вони доходять до якогось кінця або скутку, або змагають до того; дієслово, якого в тім дїї уживаємо, називає ся доконане. Иньші дієслова не кінні, указувати на такий конець або скуток, і називають ся проте недоконані: вони виражають, що означені дієсловом чинности, подїї або стан або в якійсь однїй силї (одним протягом) відбувають ся, тривають, або (наворотами) повторяють ся; після того між недоконаними дієсловами розрізняємо протягові і наворотові дієслова. Отсї гадки [illegible] ядно показати, що є дієслова недоконані, а) протягові, б) наворотові, а що 2. доконані: **54.**

1. а) **вéзти**, б) **возúти**, 2. **звéзти**: *Де тепер Іван? Везé сїно гостинцем. — Що робить нинї Іван? Возить сїно. — Як звезé сїно, піде орати.*

1. а) **летїти**, б) **лїтáти**, 2 **полетїти**: *Там летить муха. — Дилики лїтають вечером. — Уважай, бо пилка полетить в вікно.*

Деякі дієслова означені нежо на те, щоб иньшими дієсловами бути на услуги. В *буду читати* лише *читати* виражає чинність, а *буду* показує, що чинність читаня буде будучність; таке саме бачимо в *читати му.* І в *читáє би* лише *читáє* виражає чинність, а що йно *би* (давна дієсловна форма від *бути*) показує, що ся чинність не дійсна, лише можлива або подумана. Такі дієслова називають ся умовні.

Подібно стоять иньшим дієслова на услугах такі дієслова, як *хотіти*, *могти*, *мусіти*, *мати*, *стати*, *почати*... В *почали плакати* иншé *плакати* означає чинність, а словом *почали* зазначуємо близші обставини, коли, як і т. и. чинність плаканя почала ся. Такі дієслова називають ся способові.

55. Прислівники діляться з огляду на їх значінє 1. на прислівники місця, н. пр. *дома*, *куди*; 2. часу, н. пр. *завтра*, *потім*, *рано*; 3. способу, н. пр. *дарємно*, *пішки*; 4. степеня і міри, н. пр. *навіть*, *дуже*, *трохи*, *тілько*; 5. причини, н. пр. *длятого*, *отже* і т. и..

Окрім того бувають одні вказуючі, иньші питайні, иньші знов відносні, а иньші нарештї неозначені, н. пр. *тут*, *де*, *десь*; *тепер*, *коли*, *колись*; *так*, *як*, *якось* (гл. 190, 192, 194 і 198).

Пень і закінчене.

56. Імена і дієслова дають ся відмінювати, т. зн. вони приймають як до свого уживаня ріжні закінченя, н. пр. *ученик читає* — *ученики читають*, *учениця читала* — *ученицї читали*. Треба проте розріжняти пень і закінчене: *ученик-и*, *чита-є*, *чита-ють*, *читал-и*...

Пень є тота часть слова, що є основою всяких єго форм[1]).

Відкіля беруть ся пні і як їх уживаємо до творення нових слів, сего учить наука словотворення; а як відмінні слова при своїм уживаню як до потреби відмінюють ся, се є предметом науки відмінюваня.

---

[1]) Розріжняти пень і закінчене не так легко: бож історичне і порівнуюча граматика учить, що неодно закінчене ліпше причислити до пня. При практичній науцї найліпше уважати за пень сю часть слова, котра не зміняє ся. Зрештою буває, що і пні при відмінюваню зміняють ся, н. пр. *овсо* — *вісса*, *вісця* (*вісць а*) — *овець*, *дуть* — *дм-у*...

Слова питомі і чужі.

Найбільша часть слів рускої мови є від непамятних часів сї власностию (слова питомі), н. пр. *а, і, на, ти, три, Бог, вода, нога, спати, нагий, сестра, видїти, чоловік, просити, двигнути, дарувати*... Деякі слова Русини перейняли з иньших мов; та всеж в рускій мові чужих слів меньше ніж в сусїдних мовах. 57.

Чужі слова переймають ся при ріжних нагодах; так Русини 58.

1. приняли обряд від грецкої церкви, відси взяли ся н. пр. слова: *алилуя, амінь, амнунка, ангел, апостол, артос, дяк, евангелия, епископ, катехит, монастир, парафія, піп, піст, хрест, церква,*

2. урядили свої школи на подобу шкіл иньших народів і брали все більшу участь у висшій европейскій осьвіті, відси н. пр. *автор, адреса, академия, бакуш, бакалар, газета, гімназия, драма, друкувати, журнал, зоольогія, квартал, кляса, крейда, лінія, нота, нумер, проба, провінция, рахувати, смак, флет, школа,*

3. через держави, в котрих жиють, познакомили ся із чужими військовими і судовими мовами, відси н. пр. *адвокат, акт, арешт, армія, багнет, банда, бунт, варта, гвалт, дрогун, капраль, кватира, князь, компанія, кордон, король, мельдувати, муштра, офіцир, панівка, парада, пушка, фортеца, фонд, фундушевий, цїсар, цар, шабля, шрит, штемпель, штурм,*

4. через всї часи зносили ся з чужими купцями і купували чужі товари, відси н. пр. *австерия, агрест аксаміт, акциза, антаба, антика, аршин, атлас, бавовна, базар, барва, бумага, бутелька, ванна, вата, вино, галун, гербата, гатунок, грис, єдваб, кава, камфора, капелюх, капуста, каса, крам, крейцар, крохмаль, купити, льотерия, оно (міра), олива, олій, оренда, риж, шовк, штука, фляшка, фунт, цукор, чай,*

5. навчили ся ріжних ремесел від чужинців, відси н. пр. *алькир, бальок, варстат, газ, ганок, гвінт, гзимс гінс, гнин, гонта, грунт, дах, кляма, корба, майстер орчик, пара (двоє), смарувати, смалець, стельмах, шпарц шруба, штаба, штахети, фірман*...

59. Чужі слова́ в ру́скій мо́ві взяті поперед все́го:

1. з по́льского, н. пр. *міць*, *цінавий*, *обіцяти*,

2. з церко́вно-слова́ньского, н. пр. *владика*, *воскре́снути*, *сотворити*, *спасе́ніє*, *Васи́лій*,

3. з німе́цкого, н. пр. *купити*, *мельдувати*, відта́к

4. з туре́цкого, пр. *гайдамака*, *ка́рий*,

5. з росийского, пр. *кожт*,

6. з італіяньского, пр. *це́ра*,

7. з литовского, пр. *бриль*,

8. з воло́ского, пр. *румеґати*,

9. з гре́цкого, пр. *со́рок*,

10. з мадя́рского, пр. *бербеніця*,

11. з фіньского, пр. *хміль*.

60. Але найбільша часть чужи́х слів чужі уже́ в тих мо́вах, з котри́х Русини́ собі їх перейняли. Так лучає ся, що чужі слова́ ввійшли́:

з німе́цкого через по́льске до ру́скої мо́ви, н. пр. *брчик*, або

з лати́ньского через по́льске, н. пр. *а́ркуш*, *фу́ндуш*,

з францу́ского через по́льске, н. пр. *трибушо́н*

з гре́цкого через німе́цке а відси через по́льске, н. пр. *анти́ка*,

з німе́цкого через че́ске а відси через по́льске, н. пр. *едва́б*,

з гре́цкого через церко́вно-слова́ньске, н. пр. *а́нгел*, *ле́нта*,

з італіяньского через церко́вно-слова́ньске, н. пр. *вино́*,

з евре́йского через гре́цке а відси через церко́вно-слова́ньске, н. пр. *а́мінь*, *скарбо́на*,

з лати́ньского через німе́цке а відси через церко́вно-слова́ньске, н. пр. *пін*, *пісп*,

із шве́дского через росийске, як *шовк*,

з лати́ньского через німе́цке, як *адвока́т*, *кре́йда*,

з італіяньского через віде́ньске, як *шпаґа́т*,

з німе́цкого через італіяньске а відси знов через німе́цке, як *ба́нда*...

Не чужі, але після чужих взірців утворені є н. пр. отсі слова: *краснописъ* (каліґрафія), *живописецъ* (грец. ζωγράφος). 61.

Корінь.

Так із своїх питоних, як і з чужих слів творять ся нові слова; і між найстаршими рускими словами є богато таких, що вже утворені з простійших складових частий. Так слово *дарувати* містить: 62.

1. закінчене *-ти* (як *просити, двигнути, пасти*...),

2. *-а-*, що появляє ся перед сим закінченем також і в иньших словах, як *брати* (*беру*), *писати* (*пишу*),

3. *-ув-*, котрим творить ся богато нових дієслів з іменників і з иньших слів, як *вірувати* із слова *віра*, *телеґрафувати* із *телеґраф*,

4. *-р*, котрим з дієслівного пня *да-* (*дати*) утворений іменник *дар*, як н. пр. також із пня *пи-* (*пити*) іменник *пир*,

5. *да-*, первісник мови, котрий уже не дає ся дальше розложити, і від котрого пішла ціла отся родина слів:

Да-: *дати, видати, від-, до-, на-, по-, про-, роз-, удати, давати, ви-, до-, з-, на-, при-, про-, роз-, у-, поздавати, видане, поддане, продавець, дане, даток, до-, за-, по-, придаток, датель, здатний, дача, задача, дачка, дар, дарити, дарувати, по-, роздарувати, роздаровувати, даром, дармо, надармо, даремно, даремний, дармоїд, дарунок, подарунок*...

Поодинчий складник *да-*, що є основою всіх сих слів, називає ся **корінь**. Иньші корині є н пр.:

Ста-: *стати, стануги, вистати, в-, ді-, зі-, на-, о-, пере-, при-, роз- ся, пов-; позістати, ставати, ви-, від-, ді-, зі-, на-, о-, при-, роз- ся, уставати, сталий, нестали́й, усталити, усталене, стан, ненастанний, становити, по-, установити, поустановляти, обстанова, установа, становище, останок, перестанок, пристань, стадо, стадник, став, ставок, ставочок, суставе, застав, підстава, постава, уставa, ставка, заставка, обставина, ставити, виставити, до-, по-, пред-, при-, уставити, ставляти, в-, від-, до-, уставляти, ставлене, уставлене, уставлюване, статок, о-,*

до-, недостáток, достатóчний, нóстать, стáйня, стоя́ти, пере-, постóяти, достóйний, достóйник, достóйнство, постійний, стійність, стійло...

сед-: *сїсти (сїду), в-, по-, зсїсти ся, сїдáти, о-, посїдáти, посїдáне, посїдáтель, сїдлó, сїдлáти, сїдáло, селó, сельский, селянин, осéля, поселити, присїлок, сидїти, висидїти, за-, посидїти, ви-, засиджувати, сїдýха, сидень, сидьмá, сусїд, сусїда, сусїдка, сад, садóк, садóчок, сади́ти, саджáти, пересáджувати, осáда, посáда, досáда, садовина, садівник, сáджа...*

мог-: *мочи́, з-, пере-, по-, спомочи́, зне- ся, зане-, рознемочи́ ся, підмóга, моготá, мóже, вельмóжа, мóжний, мóжна, мóжність, можли́вий, неможли́вий, можли́вість, уможли́вити, нóміч, нéміч, нóмічний, нéмічний, нóмічник, нóмічниця, ви-, до- ся, з-, пере-, по-, допомагáти, знемагáти, вимáгане, змáгане, помагáч...*

би-: *бити, за-, про-, роз-, убити, битé, бич, битва, за-, роз-, убивáти, розбишáка, розбишáцтво, бій, побій, бійка, боєвий, боєвище, побоєвище, бойкий, бóїще, бік, забійка, розбійник, убійство...*

63. Кóрінь мóже заразóм бýти пнем слóва, н. пр. **да-**: *дáти, дам, дає, дáний, дай...*, **ста-**: *стáти, стає, стáвши...*, **пас-**: *пáсти, пасý, пас...*

Та зрéштою порів. зáмітку в 56 (нóтка).

Понáйбільше пень слів виводить ся що йно з кóріня через додáтки та через зміну голосозвýків, н. пр.:

да: 1. дар-: дар, дáри, -ів...	**сед-**: 1. се(д)л-: селó, сéла, сéлах...
2. дару-: дарýю, -ємо, -й...	2. сїд: сїсти, сїв...
3. дарува-: дарувáти, -áв...	3. сїдла-: сїдлáти, -áє, -áй...
4. дарун(о)к-: дарýнок, нку...	4. сусїд-: сусїд, -а, -ови...
5. подарун(о)к-: подарýнок, -нку...	5. сусїд(о)к-: сусїдка, сусїдок...

Наростки, приставки, зложене.

64. Нові слова́ твóрять ся із старих, наколи́

1. на старім пні наростýть зáду нáростки, причім зміню́є ся дéколи корінни́й голосозвýк (гл. 36), н. пр.

сам: самота́, кінь: конька́, брат: бра́тів, летіти: лі́та́ти,

2. до старо́го пня приста́вимо спере́ду при́ставки, н. пр. *ста́ти: в-, на-, приста́ти*, або

3. два старі пні зло́жать ся в один новий, н. пр. *великдень, листопа́д*[1]).

I. Наростки.

В ру́скій мо́ві ма́ємо бога́то розмаїтих на́ростків. Вони́ становля́ть тво́рчу си́лу мо́ви і слу́жать на те, аби́ через зага́льно зрозумілі дода́тки зза́ду до гото́вих вже слів із сих слів твори́ти нові слова́, що дістають таки́м чи́ном зо́всім и́ньші, відмінні від стари́х слів значіня, але все таки́ ма́ють з ними яку́сь звязь; відта́к аби́ в поня́тих, ви́ражених стари́ми слова́ми, зазна́чувати ріжні відтінки і зміни. Приглянувши ся з бли́зька слова́м утво́реним якимнебу́дь на́ростком, мо́жемо зміркува́ти, в якім на́прямі на́росток зміню́є або відтіню́є значі́ня пе́рвісного сло́ва або пня. Одні на́ростки слу́жать на те, аби́ з дієсло́ва або дієсло́вного пня утвори́ти іменник, що означа́є ді́ланє (*бите́, додава́не, друко́ване...*), або імя́ діяча́ (*пи́сар, жнець, ора́ч...*); и́ньші знов на те, аби́ зазначи́ти похо́дженє від ко́гось, від чо́гось, із яко́їсь місце́вости (*попо́вич* = син попа́, *царе́вич* = син царя́, *Киевля́нин* = ро́дом з Ки́єва, *Желехо́вский* = ро́дом із Желе́хова), аби́ вказа́ти на те, чим щось ро́бить ся (*біли́ло, крило́...*), аби́ означи́ти яку́сь прикме́ту (*мо́крий, черебни́й, волоха́тий, богни́стий, гірки́й...*); и́ньші знов на те, аби́ погрубити або здрібни́ти яке́сь поня́тє (*камени́ка, конька́, діди́ще, величе́нний, довже́зний..., візо́к, голу́бчик, ли́чко, млино́чок, ду́шечка, ба́течко, се́рде́нько, голо́бонька, Анто́сь, Петру́сь, це́рковця, винце́, віко́нце, мале́нький, маде́ве́нький, малі́ський...*), або аби́ степенува́ти прикметнико́ве поня́тє (*ви́сший, ле́кший, сильні́йший...*) і т. д.

---

[1]) З причи́ни, що найбільша часть при́ставок є собі слова́ми для се́бе, то про грани́ці між приставко́ванєм а зло́женєм слів мо́жна ріжно дума́ти; в пра́ктиці се не ма́є ваги́.

Яке значіне має кождий поодинокий наросток, се каже Руськови живе чуте мови; зрештою наведені нижше приклади зібрані так, щоб звернути увагу на розмаїтий деколи ужиток наростків.

Деякі наростки руска мова зложила собі згодом із двох первісно окремих наростків (-те, -ане, -ованє, -ечок, -ечка, -ечко, -ечка, -ечко, -енька, -ятко, -арня, -альня, -ович, -аний, -ований...), так що не відчуває ся вже більше двох ріжних наростків і уживає їх мова тепер як поодиничих наростків для твореня нових слів.

Найчастійше уживають ся отсї наростки:

1) для твореня іменників.

66. **-е:** *біле* (білий), *верве* (верба), *вістре* (острий), *волосе* (волос)...; із сего наростка вкупі з дієприкметниковими закінченями повстають отсї зложені наростки: **-те:** *бите* (битий, бити), *житє* (-житий), *проклятє* (проклятий)...; **-ене** (-іне): *визволене* (визволений), *зіткнене* (зіткнений), *значіне* (значений), *сотворіне* (сотворений), *терпіне* (терпен)...; **-ане:** *бажане* (бажаний), *вимагане* (вимаганий), *додаване* (доданий)...; **-уване** (-ююване), **-ованє:** *віруване* (вірований), *виробльоване* (виробльований), *друковане* (друкований)...

-ай (гл. 35, 1): *звичай* (звикнути), *случай* (лучати ся)...

-ій (-їй): *бабій* (баба), *грамотій* (грамота)...

-р: *дар* (дати), *пир* (пити)...

-ар, -яр: *весляр* (весло), *вівчар* (вівця), *писар* (писати), *тягар* (тягнути)...

-ур: *качур* (качá), *кошур* (кіт)...

-ир: *проводир* (проводити, провід)...

-ло, -дло: *білило* (білити), *гребло* (гребсти), *масло* (мазати), *крило* (крити), *пущадло* (пущати)...; **-ало, -айло:** *аяйкало* (аяйкати), *міняйло* (міняти)...

-іль (-їль): *кошіль* (кіш), *митіль* (мити)...

-уля: *красуля* (красий), *кривуля* (кривий)...

-нь, -знь, -снь: *дань* (дати), *пристань* (стати), *болїзнь* (болїти), *боязнь* (бояти ся), *пісня* (піти)...

-ня, -зня, -сня: *брехня* (брехати), *двійня* (двоє), *кузня* (кути), *басня* (байка)...; **-арня:** *друкарня* (друкувати,

друка́р), *книга́рня* (кни́га), *сїчка́рня* (сїчка)...; **-альня**: *їда́льня* (-їда́ти), *копа́льня* (копа́ти)...

-ин (-їн, -ін), **-ина** (-їна), **-изна**, **-ини**: *Ру́син* (Русь), *вбі́н* (вовва́ти)..., *хлопчи́на* (хло́пець)..., *бараня́на* (бара́н), *ба́тьківщина* (ба́тьківский), *бере́зина* (бере́за), *величина́* (вели́кий), *граби́на* (граб), *давнина́* (да́вний), *десяти́на* (деся́тий), *дївчина* (дївка), *дружина́*, *-и́на* (друг), *краї́на* (край), *біли́зна* (бі́лий), *нови́зна* (нови́й)..., *відно́сини* (відноси́ти ся), *іме́ни́ни* (імя́)...; **-яни́н** (**-ани́н**): *Києвля́ни́н* (Ки́їв), *міщани́н* (місто)...

-ун: *бреху́н* (брехати), *свисту́н* (свиста́ти), *вю́н* (ви́ти), *опі́кун* (опіка)...

-уня: *бабу́ня* (ба́ба)...

-иня: *боги́ня* (бог), *кравчи́ня* (краве́ць), *ми́лостиня* (мі́лість)...

-(е)нь: *вя́зень* (вяза́ти), *се́рпень* (серп), *си́день* (сидїти)...

-(о)та (**-(е)та**), **-(о)ти**: *бід(н)о́та* (біда́, бі́дний), *висота́* (висо́кий), *могота́* (мочи́), *самота́* (сами́й), *робо́та* (роби́ти), *дорожне́та* (дороги́й, дорожня́)..., *сухо́ти* (сухи́й)...

-ть: *вість* (ві́дати), *масть* (ма́зати), *смерть* (ме́рти)...

-ість: *бі́льшість* (бі́льший), *весе́лість* (весе́лий), *висо́кість* (висо́кий), *всемогу́чість* (всемогу́чий), *до́брість* (до́брий), *зліcть* (зли́й), *легкоду́шність* (легкоду́шний)...

-ча: *голодне́ча* (голо́дний), *да́ча* (да́ти)...

-(о)щі: *ла́сощі* (ла́сий), *хи́трощі* (хи́трий)...

-тель: *гони́тель* (гони́ти), *да́тель* (да́ти), *добродї́тель* (до́брий, дїти = дїяти)...

-тва: *би́тва* (би́ти), *кля́тва* (кля́сти), *моли́тва* (моли́ти)...

-ство: *божество́* (Бог), *добродї́йство* (добро́дїй), *калї́цтво* (калї́ка), *лицарство* (ли́цар), *множество́* (мно́го), *товари́ство* (това́риш)...

-їт: *тупіт* (ту́пати), *ше́піт* (ше́пнути)...

-я (**-а**), **-ята** (**-ата**): *вовча́* (вовк), *гуся́* (гу́си), *кізля́* (козе́л)..., *очиня́та* (о́ко), *санча́та* (са́ни, сани́й)...

-ич, **-ичі**: *дї́дич* (дїд), *ро́дич* (рід), *пані́ч* (пан)..., *прароди́чі* (рід)...; **-ович** (**-евич**): *попо́вич* (піп), *царе́вич* (цар)...

-(о)ть: *віхоть* (ві́ха)...

-ба: *грізьба́* (грози́ти), *дружба́* (друг), *зло́ба* (зли́й), *про́сьба* (проси́ти), *сїва́*, *сїйба́* (сїяти)...

-ово: *пресйво* (кресáти), *мéливо* (молóти, мéлю), *мясйво* (мясо)..

-ня: *знамя́* (знáти), *сі́мя* (сі́яти)...

-ин: *вітчи́м* (отéць)...

-ак, -як, -яка: *бідáк* (бідá), *біля́к* (бúти), *бодя́к* (бодé), *гусáк* (гýси), *простáк* (прóстий), *різáк* (різати), *своя́к* (свій), *третя́к* (трéтий), *вбля́* (вовáти)..., *забі́яка* (забúти), *пропі́яка* (пропúти), *рубáка* (рубáти)..., *коня́ка* (кінь), *ломáка* (хім)...

-ик: *áнгелик* (áнгел), *брáтик* (брат), *вóзик* (віз), *мужи́к* (муж), *стóлик* (стіл)...; **-ник**: *відпорýчник* (відпорýчений), *візни́к* (віз), *годи́нник* (годи́на), *журни́к* (кýри)...; **-чик**: *барáньчик* (барáн), *голýбчик* (гóлуб)...

-юк, -юка: *віслю́к* (осéл), *ню́к* (пес)..., *гадю́ка* (гад), *каменю́ка* (кáмінь)...

-(е)к, -ка, -ко, -ки: *білóк* (білий), *візóк* (віз), *гачóк* (гак), *недолю́док* (не до людúй)..., *ді́дько* (дід), *стрúйко* (стрий), *Юрко́* (Юрій)..., *бáйка* (бáяти), *бéсі́дка* (бéсіда), *внýчка* (внýка), *гáдка* (гадáти), *голýбка* (гóлуб), *готі́вка* (готóвий), *гýска* (гýси), *двійка* (двóє), *дійка* (доїти)..., *ли́чко* (лицé), *óчко* (óко)..., *обжи́нки* (обжинáти), *зáлички* (лицé)...; **-очок, -очка, -очко, -очки**: *домóчок* (дім), *млинóчок* (млин), *слі́дóчок* (слід)..., *головóчка* (головá), *я́гідочка* (ягода)..., *гні́здóчко* (гнізді́), *містóчко* (місто)..., *ді́точки́* (дїти)..., **-ечка, -ечко**: *бáтечко* (бáтько)..., *дýшечка* (душá), *подрýжечка* (подрýга)...; **-онька, -інка, -оньки**: *бáтенько* (бáтько), *каменéнько* (кáмінь)..., *дýшенька* (душá), *мáтінка* (мáти)..., *сéрдéнько* (сéрце), *сóненько* (сóнце)...; **-ейко**: *городéйко* (горóд)..., *сердéйко* (сéрце)..., **-онька, -оньки**: *домóнько* (дім), *соколóньки* (сокіл)..., *голóвóнька* (головá), *мураванька* (мурáва)...; **-ойко**: *лісóйко* (ліс), *вітрóйко* (вітер)...; **-івка**: *гнóївка* (гній), *жидівка* (жид)...; **-ятко**: *нýрятко* (кýри), *дівчáтко* (дївка)...

-ище (**-іще**), **-ис(ь)ко** (**-їс(ь)ко**): *багни́ще*, *-и́с(ь)ко* (багнó), *бóйще*, *-їс(ь)ко* (бій), *деревúще*, *-и́с(ь)ко* (дéрево), *дідúще*, *-и́с(ь)ко* (дід)...

-ага, -яга: *бідня́га* (бідний), *добря́га* (дóбрий)...

-уга, -юга: *злодю́га* (злóдій), *жанýга* (жанáти)..., *вівсю́га* (овéс), *ярýга* (яр)...

-иха: *дячиха* (дяк), *заячиха* (заяць), *коваліха* (ковáль)...
-ух, -юх, -уха: *дідýх* (дід), *макýх* (мак), *кóнюх* (кінь), *сплюх* (спáти)..., *говорýха* (говорúти), *посьміхýха* (сьміти), *свекрýха* (свéкор)...
-иця, -иці: *вдовúця* (вдовéць), *вовчúця* (вовк), *водúця* (водá), *вязнúця* (вáзень), *гірчúця* (гірчúй), *гололéдиця* (гóлий, лід), *грéшниця* (грішний), *дурнúця* (дурнúй), *кáменниця* (кáмінь), *львúця* (лев)..., *нóжниці* (ніж)...
-(е)ць, -ця, -ця: *взорéць* (взір), *гребінéць* (грéбінь), *жнець* (жáти, жну), *коханець* (кохáний), *курéць* (курúти), *мерéць* (мéрти), *папéрець* (папір), *стáрець* (старúй), *чужинéць* (чужинá)..., *трійця* (трóє), *цéрковця* (цéрква)..., *винцé* (винó), *вікóнце* (вікнó), *денцé* (дно), *місце* (місто), *перцé* (перó)...
-сь, -ся: *Антóсь* (Антін), *Михáсь* (Михáйло)..., *Кáся* (Катерúна)...
-усь, -уся: *Петрýсь* (Петрó), *татýсь* (тáто)..., *бабýся* (бáба), *Марýся* (Мáрия)...
-ч, -ач: *бич* (бúти), *бородáч* (бородá), *орáч* (орáти), *слухáч* (слýхати)...
-иш: *голúш* (гóлий), *найдúш* (найдý)...

Враз із словáми, які перейшли Руский з чужих мов, приняли ся у нас і чужі нáростки, так що рýска мóва деякими такими нáростками послýгує ся навіть до тóго, щоб із питомих рýских слів творúти нові словá, н. пр. *дарýнок*, *коцілýнок*. Се дóказ на те, що навіть і в перенятих чужих словáх рýска мóва відріжняє пень від нáростка. Для тóго трéба тут для докладности навести важнійші чужі нáростки, як: 67.

-ия, -ія: *австéрия*, *акáция*, *Болгáрия*, *ґімнáзия*, *індýкция*, *парáфія*...
-ар, -ари: *календáр*, *місіонáр*..., *окулярúи*...
-ер: *бурмістер*, *плястер*..., *швáґер*...
-ор: *áвтор*, *дóктор*, *кондýктор*...
-ура: *авантýра*, *літератýра*, *почітýра*...
-ал, -аль: *енерáл*, *журнáл*, *квáртал*, *кáпраль*, *шпитáль*...
-ист (-іст, -їст): *артúст*, *інфантерúст*, *софіст*, *машинїст*...
-ент: *президéнт*, *реферéнт*...
-мент: *реґемéнт*, *струмéнт*...

-ик (-ік), -ика (-іка -ка): *арше́ник, істо́рик; механік... арифме́тика, ґра́фіка, механіка, музіка, фа́брика...*
-унок: *серву́нок, дару́нок* (дарува́ти), *поцілу́нок* (поцілува́ти).
-изм (-ізм, -ізм): *будизм, атеїзм, провінціялізм...*

68. Зміж тих на́ростків додають ся

1. одні лише до пнів дієсло́вних: *-р, -ло, -нь, -тель, -ова, -іт, -ня,*

2. другі лише до пнів іменних (і дієприкметнико́вих): *-о, -ур, -ир, -ика, -ість, -ство, -я, -ич, -ів, -ик, -ик, -юк, -ище, -ес(ь)ко, -ага, -ева, -сь, -усь,*

3. инші до одних і до других, як: *-ар, -ня, -ун, -ба...*

Чужі на́ростки подибують ся понайбільше лише у чужих слів (але порів. *-унок*).

Де́які із чужих на́ростків звучать зовсїм так само як пятоні руські на́ростки (*-ар, -ик*), однак походженси своїм вони ріжнять ся від себе.

69. У тих іменників, що були первісно прикме́тниками, подибуємо прикметнико́ві на́ростки (70, 72), н пр.:
-ний, -на, -не: *Ми́рний, попівна* (попів)..., *при́дане* (прида́ти)...
-ів (-ів), -ов, -ова (-єва), -овий: *Піскунов, Драгоманів* (драгома́н), *Львів* (Лев), *Київ..., братовий* (брат), *королева* (коро́ль), *польовий* (по́ле)...
-кий, -ка, -ке: *Ле́гкий* (ле́пнути), *ле́гке* (пі́льга)..
-ский, -ске: *Глубо́ке...*
-с(ь)кий,-с(ь)ка: *Кобрі́ньский,-ьска...*, **-овс(ь)кий (-евс(ь)кий)**: *Желехо́вский, Котляре́вський...*
-ший: *старший* (старі́й)...

2) для творення прикметників:

70. **-рий**: *мо́крий* (мо́кнути), *сїрий* (вісь)...
-лий: *вя́лий* (вя́нути), *зрілий* (зрі́ти), *ро́слий* (рости́), *кру́глий* (круг), *умерлий* (уме́рти)...
-ин: *ба́бин* (ба́ба), *жінчин* (жінка), *се́стрин* (сестра́)...
-ний: *ви́нний* (вина́), *ви́нний* (вино́), *відно́сний* (відноси́ти ся), *всхідний* (всхід), *голо́дний* (го́лод), *грі́шний* (гріх), *желїзний* (желїзо), *змінний* (зміна), *іменний* (імя́), *кінний* (кінь), *ра́нний* (ра́но), *стра́шний* (страх)...; **-вний**: *вдоволе́ний* (вдоволи́ти), *відда́лений* (віддали́ти), *особе-*

ний (освоїти)...; **-аний**: *доко́паний* (докопа́ти), *несказа́ний* (не, сказа́ти)...; **-ований**: *зачудо́ваний* (зачудува́ти ся)...; *-ний* споду́чнее **чужи́м на́ростками**: **-арний**: *елемента́рний*..., **-альний**: *норма́льний*, *реа́льний*..., **-ивний**: *акти́вний*..., **-ичний** (-ічний, -їчний): *періоди́чний*, *телеграфі́чний*, *техні́чний*...

-ений (-ений): *черво́ний* (черв), *зеле́ний* (зїле)...

-яний (-аний): *дерев(я)ни́й* (де́рево), *мідя́ний* (мідь), *гречаний* (гре́чка)...

-шний (-шній): *горі́шний* (го́рі), *доми́шний* (до́ма), *нинішний* (ни́ні), *тамо́шний* (там), *теперішний* (тепе́р)...

-тий: *отве́ртий* (отве́рти), *скри́тий* (кри́ти)...

-твий: *мертвий* (ме́рти)...

-атий: *боєтий* (Бо[illegible]), *волохатий* (во́лос), *прилатий* (крило́)...; **-оватий**: *подо́вговатий* (до́вгий), *винова́тий* (вина́)...

-ястий (-астий): *вилястий* (ви́ле), *остроніча́стий* (о́стрий, коне́ць)...

-истий (-істий): *багни́стий* (багно́), *волоси́стий* (во́лос), *слі́стий* (слі́й)...

-явий (-авий): *біля́вий* (бі́лий), *дуплявий* (дупло́), *кровавий* (кров)...

-ивий: *плакси́вий* (пла́кса), *ми́лости́вий* (ми́лість)...

-ливий: *боязли́вий* (бо́язнь), *злосли́вий* (зло́сть), *можли́вий* (мо́жна), *щасли́вий* (ща́сте)...

-ів (-їв), **-овий** (-евий): *брі́тів* (брат), *ковалів* (кова́ль), *буко́вий* (бук), *верхо́вий* (верх), *краєвий* (край), *науко́вий* (на́ука), *одна́ковий* (одни́ний)...

-мий: *знако́мий* (знак), *невиноси́мий* (виноси́ти)...

-кий: *бойкий* (бій), *гірки́й* (гірший), *ме́ткий* (мет)...

-акий: *одна́кий* (оде́н), *двоя́кий* (дво́є)...

-окий (-екий): *дале́кий* (да́лі), *поодино́кий* (оди́н)...

-с(ь)кий: *гірс(ь)ки́й* (гора́), *зем(ь)ский* (земля́), *ру́с(ь)кий* (Русь), *грец(ь)кий* (Грек)..., **-ієс(ь)кий**: *ба́тьківс(ь)кий* (ба́тько), *королівс(ь)кий* (коро́ль)...

-вший (-ший): *минувший* (минути), *поме́рший* (ме́рти)...

-чий, **-учий**, **-ючий**, **-ячий**, **-ущий**, **-ящий**: *буду́чий* (бу́де), *горя́чий* (горі́ти), *слі́ду́ючий* (слі́дувати), *труді́ящий* (труди́ти), *тяму́щий* (ти́нити)...

71. Зніж тих наростків додають ся:

1. одні лише до пнів дієслóвних, як *-тий*, *-ений*, *-ений*, *-чий*,

2. другі лише до пнів іменних (і дієприкметникóвих), як *-ин*, *-ний*, *-атий*, *-итий*, *-ястий*, *-нетий*, *-лений*, *-ений*, *-ений*, *-ливий*, *-іє*, *-є(ь)ний*,

3. иньші до одних і до других, як *-рий*, *-лий*, *-ний*, а

4. один наросток, *-шний*, до прислівників.

72. Декотрі иньші наростки додають ся лише до прикметникóвих пнів, вони служать до степенóвання прикметникóвого поняття:

-енний, -езний увеличують або погрубшують поняте, н. пр. *великéнний*, *-éзний* (великий), *довжéнний*, *-éзний* (довгий)...,

-ський, -ісенький, -ісінький, -іський здрібнюють прикметникóве поняте, або придають бесіді щось ніжного (і длатого народні пісні дуже в них любують ся), н. пр. *малéнький*, *малéсéнький*, *маліський* (малий), *старшéнький* (старший), *однісінький* (один), *миліський* (милий).

-ший, -ійший, -іщий служать для порівнування; перед наростком *-ший* опускáємо завсіди наростки *-ний*, *-ский*, *-ский*, рідко коли *-ний*. Отже: *близший*, *близький* (близький), *богатший* (богатий), *висший* (високий), *гнильший*, *гнилійший*, *гнилішний* (гнилий). *дальший* (далекий), *дорожший*, *дорожчий* (дорогий), *красший*, *кращий* (красний), *злійший*, *злішний* (злий), *лéгший* (лéгкий), *щасливійший*, *щасливішний* (щасливий)...

Чотири прикметники мають другий стéпень від чужóго пня: *добрий*, *ліпший* і *лучший* (в звичайнім того слóва значіню), *добрійший*, *добрішний* (супротив иньших людий); *злий*, *гірший*; *злійший*, *злішний* (лютійший); *великий*, *більший*; *малий*, *меньший*, *малійший*, *малішний*.

Для твореня трéтого стéпеня служить приставка *най-*, гл. 79.

3) для твореня дієслів:

73. Руські дієслóва дають ся після того, як вони творять ся, поділити на шість кляс:

I-а кляса, дієслова безнаростковi: *знати, еріти, нути, осіти, бити, стати, іти, пасти, нести, печі (пекти), сісти, терти, жати, нати, дути, дати, їсти, бути*... (почасти *реве, іме, їде, бічи*);

II-а кляса, дієслова з наростком *-ну:*

-ну: *махнути (махну, махнуе), кріпнути, жінути*..., *замкнути (замкнуе = замок)*..., *єдснути (єдсну, єдс), мерзнути*...;

III-а кляса, дієслова з наростком *-і:*

-і (-і, -а): а) *білїти (білію), ржавіти*...

б) *селїти (селю), сидїти, видїти, причати* (гл. 35, 1)... (почасти *мурнотїти, хотїти*...)

в) *ревіти (реву)*...;

IV-а кляса, дієслова з наростком *-и:*

-и (-ї): *хвалити, ділити, стрілити, дїти* (гл. 35, 2)... (*імити, імлений*);

V-а кляса, дієслова з наростком *-а:*

-а (-я): а) *питати (питаю), слухати, міняти, плакати ся*...,

б) 1. *різати (ріжу), писати, слати*...,

2. *рвати (рву), брати, гнати*... (*їхати*),

3. *сїти (сію), кувати, давати*...;

VI-а кляса, дієслова з наростком *-ува:*

-ува (-юва), -ева: *дарувати (дарований), малювати, вірувати (вірований), панювати*...

Ті наростки дієслові додані почасти до корінів, почасти до пнів дієслових а почасти до пнів іменних; дієслова III-ої кляси а) і IV-ої кляси утворені від пнів іменних, а дієслова V-ої кляси а) і VI-ої кляси від пнів іменних і дієслових. Гл. ще 90—104.

74. Для дієіменника і способу приказового маємо в нїжній бесїдї песливі форми, утворені наростками іменними; н. пр.

-ти: *їсти* (їсти), *купати* (купати), *пити* (пити), *спати* (спати)..., *спатний*...; -еньк (-еньк): *їстоньки, купатоньки, питоньки, спатоньки, спатоньнати, робітоньки* (робити), *ходіньки* (ходити), *люленьки* (люляти)..., *лю-*

ленькай...; **-очк**: *їсточки, купáточки, нйточки, спáточки, робйточки...*; **-унечк**: *спатýнечки...*; **-усеньк**: *ходýсеньки...*

-ць: *жýнцї* (дїєім. і сп. приказ.), *хóйцї* (так сáмо), *спатýнцї* (дїєім.), *спатýнцяй* (сп. приказ.)...

-усь: *ходýсї* (дїєім. і сп. приказ.), *купýсї* (так сáмо)...

4) для творення прислівників:

75. Нáростки лишé прислівникóві є отсї:

-ма, -ми: *вéльми, дармá, лїгмá, сидьмá, сторчмá,*

-де: *де* (= где), *дейнде, óнде, бсьде,*

-уда, -уди: *всюда, -ди, йнуда, -ди, кудá, -дй, нїкýда, -ди, сюдá, -дй, тудá, -дй,*

-гда, -гди, -дї: *онóгда, онóда, -ди, тогдї, тодй, тодї.*

76. Прислівники, приіменники і злýчники твóрять ся такóж з відмінóвих форм прикмéтників, заіменників, іменників і дїєслів; такі фóрми почáсти вже инáкше не уживáють ся, а дéкотрі з них є скорóчені. Не рідко затрáтили ся вже цїлкóм ті прикмéтники, іменники або дїєслóва, з котрих утворíла ся сесá чи другá чáстиця. Приміри:

іменно, інó, що йно, мáло, малó що, місячно, рáдо, скáзано, скóро, тáко, так, там, тйхо, тілько, áко, як...

влáсне, все, всеж, дóбре, дýже, зле, лишé, лиш...

більше, глýбше, давнїйше, -їще, дýще, лїпше, найбільше, найнáче, найнéрше, найчастїйше, нйзше, понйзше, перéдше, пéрше, пýще, скóрше...

читáючи, рвýчи, ходячй...

верхóм, вечерóм, вон, вчéра, енеть, єбдї, єбрі, гуртóм, гусинóм, дáрóм, дóлї, долів, дóма, домів, жнвцéм, зйзом, клýсом, мéжи, між, мйтю, місто, мóвчки, мóвчком, нáрóком, небáвом, нинї, ниць, передóм, нїша, нїшки, прем, прйміром, рáди, раз, рáзом, рáно, ранéнько (рáньше), спрізь, страх, тинцéм, тому, трóхи, трохй не, ходóю, цїлкóм, чáсóм, чвалóм...

бáчу, відáй, знать, знай, моєй, мóже, хоть, хоч...

II. Приставки.

Приставки се переважно приіменники, що яко приіменники мають своє осібне значінє. Се своє значінє вносять вони з собою в сприставковане слово і тим спричиняють в понятях, виражених сими словом, ріжні відтінки і зміни, особливо вказують напрям чинностям і подіям; тим то сприставковане служать також до твореня дієслів доконаних (гл. 93). В деяких разах спричиняє приставка значнїйшу зміну первісного дієслівного поняття, н. пр. *дати — продати, боронити — заборонити, бути — забути.* 77.

Найбільше приставок служить особливо до утвореня дієслів з дієслів (гл 93—104): 78.

в-: *вертіти, вкинути, влити, внести ..; вкладка, вхід...*

вз-, з-, уз-, воз-, вос-, вс-, с-[1]): *взяти = зняти (на гору), взлетіти = злетіти, всходити = сходити, взяти = узяти, возлюбити = злюбити, воскреснути...; взріст = зріст, всхід = схід, узгіре...*

ви-: *вибрати, вийти, викинути, винести, виспати ся, вибирати, виносити, висипляти ся, виходити...; вибір, вигода, вихід...*

від-, відо-, віді-, од-, от-: *віддати, відказати, відходити, відорвати, відотхнути, відійти, отвирати.. ; відлюдок, відлога, відпис, одвіт, отсертий...*

до-, ді-: *добити, додати, доорати, доходити, дійти, дізнати ся, дістати...; довід, додаток, дохід, доживотний, недолюдок...*

за-: *забити, завести, задріматн, зайти, занерти, заснути..., загорода, загорода, заріка, затінок..*

з-, зо-, зі-, зу-, со-, су-, с-, із-, іс-, зн-, сн- (гл. 27 послід. уст. і 37, в): 1. *зелзати, збирати, зїсти, зносити, зібрати, зійти ся* (з кнись), *зустріти, сотворити = створити, снерти* (зіпру), *снідати...;*

---

[1]) Всї ті приставки повстали вгодом в наслїдок вивоґ звукових законів із одної первісної приставки *воз-* і означають те саме = в гору.

зелзь, зїзд, зо́шит, обвість, спокій = супокій, су́мішка, сусід...; 2. збу́ти ся, здохнути, знемочі́ ся, ізжи́ти...; зневага, звір (зво́ру) = ізвір, ї́сшит...; 3. здерти, зійти́ (на доли́ну), зіреати, зня́ти...; спадистий...; 4. гл. ез-.

на-: *набра́ти, нажи́ти ся, найміти, найти́, наставати...; на́зва, на́пад, напе́рсток...*

над-, наді-: *надгни́ти, надгоріти, надзира́ти, надійти́...; надгро́бок, на́дзір...*

об-, о-, обо-, обі-: *обговори́ти, обі́дати, обісти ся, облиза́ти, обчорни́ти = очорни́ти, оглядати, описати, обовязати, обійти́, обіреати...; обі́д, о́брад, озимина́, обовя́зок...*

пере-: *перебігати, перезимувати, перемочі́, переробити, пересоли́ти...; пере́біг, перева́га, пере́ворот, пере́ступний рік...*

під-, підо-, піді-, под-: *підглядати, підкидати, підмо́вити, підне́сти, підо́йму, підозріва́ти, підійти́...; підборо́док, підво́да, підгі́ре, підзе́мний, підстарший, по́душка...*

по-, пі-, па-: *побу́ти, пома́зати, поплати́ти, носи́ти, поно́сити, попісса́ти, пійми́ти, пі(й ти́...; подвіре, подо́ба, подо́вговатий, понеді́лок, по́тяжкий, пі́льва, пі́тьма, па́мороки, на́серб, на́синок...*

пред-, перед-, передо-: *предвидіти, предплати́ти, предчувати...; пре́двік, предте́ча, предпла́та = передпла́та, передобі́дний (обі́д), передо́день...*

при-: *прибічи, привязати, приговори́ти, прийняти, приве́сти...; при́бік, при́вілий, при́гірний, при́земок, при́повідка...*

про-: *проби́ти, пробуди́ти, продати, проливати, промо́вити...; прозо́рий, прохід...*

роз-, розі-: *розби́ти, розвесели́ти, роздати, розки́нути, розстати ся, розійти́ ся, розіріати...; ро́зділ, роздо́рже, ро́змір, ро́зум...*

у-: 1. *убивати, убрати, угадати, уйти́, указати...; убо́гий, у́рад...*; 2. = *в-*.

79. Иньші при́ставки не слу́жать до утво́реня дієслів з дієслів:

без-, безо-: *безгóда, беззýбий, безлíте, бéзмір, безóдня...*
най-: *найбíльший, найбогáтший, найдáльший, найкрáсший* = *найкрáщий, наймéньший, понáйбíльше...*
пра-: *прабáба, прáдід, прáліс, прáстарий, праправáдід...*
пре-: *предóбрий, предóвгий, прегíркий, премíлий...*

III. Зложене.

Найзвичайнíйше злóжене твóрить ся такúм рóбом, що до однóго імени долýчує ся зперéду дрýге імя́ або іменний пень, н. пр. **80.**

1. імя́+імя́: *азбýка, злúдень, велúкдень, столíте, свавóля..., дванáйцять (два, на, дéсять)..., півтора (пів, втóрий), тогóрічний..., хлíб-сіль* і *однúн-єдúний* так слáбо з собóю сполýчені, що ще кóжда часть для сéбе відмінює ся: *хлíба-сóли, однóго-єдúного...*

2. пень іменний+імя́: *Богорóдиця, верболіз, водопáд, воєвóда, горлоріз, дúвдерево, живопúсець, кожемя́ка, костоврúз, курохвáт, листопáд, маніпра, маногíн, надолúст, людоїд, медвíдь (мід, їсти), нічліг, полýдень, свинопáс, сінóжать, сновúда, страхопýд, хлíборóб, богомíльний, очевúдний..., гололедиця, дармоїд, злóдій, злодюга, злорáда, легкодýх, лихолíте, лихорáдка, остроніл, чорнóземля, білобóкий, білолúций, клúконóгий, рівнозвýчний, чорнобрúвий, чорнóокий...*

3. Цíлі гадкú (особлúво сп. приказ. із своїм прéдметом) сливáють ся в однó імя́, н. пр. *болúголов, вернúгора, дурúсвіт, завернúголова, налúвода, пройдúсьвіт..., нісенітниця (ні се, ні то), байдýжність, незабýдька, любúмене, незнатúщо (не знáти що)...*

4. Звичáйне є тáкже злóжене перéчки *не* з дрýгими словáми, н. пр. *ненáвидіти, знемочú ся, недочýти, немá..., неволя, недíля, недýга, нéлюб, ненáвість, непáмять, несла́ва, неýк, нéчесть..., недбáлий, недýжий, незрáчий...*

Рідше уживáють ся íньші злóженя, як *верховóдити, тихомíрити, межиусóбиця...*

81. І межи частицями є богато зложених слів; найчастійше зростає ся в одно слово приіменник з приналежним до себе іменем або з прислівником, а деколи зростають ся частиці або і иньші слова; н. пр. *безлїч, взагалї, відразу, відтак, длятого, доки, досить, завбільшки, завтра, загалом, залюбки, замість, зараз, зідси, знов, зовсїм, мимохідь, навіть, навпаки, назад, наково, около, позавтра, помалу, понайбільше, проте, справдї, уперше..., днесь, мабуть, нераз, лївобіч, самохіть, тогід, торік..., конець-кінцем, нїбито, нї-сїло-нї-нало...*

Види дієслів.

82. Докладнїйше приглянути ся треба твореню ріжних видів дієслів (гл. 54). При уживаню дієслів треба уважати завсїди на ріжницю між доконаними і недоконаними, бо майже до кождого недоконаного дієслова належить доконане, так що оба себе посполу доповняють в ріжних разах уживаня. Н. пр.

купувати — купити: *Купіть менї, тату, капелюх! Купуйте у мене! Я купив капелюх у Петра, а перше купував я все у Михайла. Він купує, а прийде другий і купить.*

вертати — вернути: *Женцї вертають о заходї сонця до дому, але нинї вернуть ся раньше. Женцї вернули нинї до дому скорше; перше вертали аж о заходї сонця. Чередa вертає домів.*

виставати — вистати: *Пятьдесять корон вистане тобі на місяць, а менї вистає лиш на двайцять днів. Все менї 50 К на місяць виставало, а тепер не вистало.*

сїдати — сїсти: *Петро сїдає вже два рази до іспиту; тепер сїв третий раз. Ти тут сїдаєш? Я сїду там.*

малювати — намалювати: *Сей образ намалював Василь, як малював нашу церкву.*

давати — дати: *Що другим даєте, то і менї дасьте. Вуйко давав менї місячно 10 корон, а сего місяця дав лише 5 К. Я даю гроші на книжки і папір, але на непотрібне не дам.*

гáснути — згáснути: *Сьвічкй гáсли однá по дрýгій; наконéць згáсла послíдна, і стáло тéмно.*

Ріжниця між протягóвими і наворотóвими дієслóвами (гл. 54) не завсíди виходить ясно на вéрха. Причина лежить в тім, що пéрвісні наворотóві (а безприставкóві) дієслóва почáсти затрáтили ся а почáсти приняли новé, відмінне значінє, в якім вони відтак і протягóво уживáють ся, а по дрýге протягóвих дієслів мóжна тáкже ужити і тодí, коли властиво повинно ся вíразити нáворотне повтóрене. Так н. пр. кáжемо: *Вíдиш, як нянька вóзить дитину в огорóдї? — Сей нáрубок везé що дня дíти до школи. — Там лїтáють ластівки. — Ластівки летять що рóку на полýдне. — Чогó ти хóдиш моїм пóлем? Не прáвда, кýме, я вáшим пóлем не хóджу; я тудú ідý інó все до Дрогóбича, щобú дорóги не наклáдати, більше нїчóго.* 83.

Із навéдених прикладів бáчимо, що наворотóвих дієслів *вóзити, лїтáти, ходúти* ужúто протягóво, т. зн. для вíразу чинности, якá одним прóтягом відбувáє ся, тривáє; за те протягóвих дієслів *вéзти, летїти, ітú* для вíразу чинности, якá не одним прóтягом відбувáє ся і тривáє, а прáвильними нáворотами повторяєть ся.

Вóзити, лїтáти, ходúти означáє протé не тілько: вéзти, летїти, ітú ріжними часáми, частїйше, в однім нáпрямі, але тáкже: вéзти, летїти, ітú раз, в однім часї, в ріжних нáпрямах; з дрýгого бóку *вéзти, летїти, ітú* означáє вправдї прáвильно лишé: вéзти, летїти, ітú раз, в однім нáпрямі, але *вéзти, летїти, ітú* означáє тáкже тілько що: вéзти, летїти, ітú нáворотно в однім нáпрямі і заступáє наворотóві дієслóва *вóзити, лїтáти, ходúти*, колú через дóдане слів *що дня, що рóку, все* і т. др. зазначує повтóрене чинности, або колú нáворотне повтóрене покáзує ся ужé із самої звязи. Так сáмо мáє ся річ з иньшими дієслóвами, що виражáють рух; як *нéсти — носúти, вéсти — водúти.*

Иньші безприставкóві наворотóві дієслóва прибирáють ще иньше відмінне значінє; так означáє пр. *видáти, чувáти* крім: вúдїти, чýти одно і те самé частїйше тáкже: вúдїти, чýти раз, але ріжні річи, і в тім значіню вони тáкже протягóві, н. пр.: *Що чувáти?* 84.

85. Знов иньші безприставкові наворотові дієслова відріжняли би ся, здає ся, від відповідних протягових лише наголосом, як *йдати* — *йдати*, *махати* — *махати*, *лапати* — *лапати*, *думати* — *думати*: тим лекше могла затерти ся ріжниця, так що раз задержав ся протяговий вид (*йдати*) а раз наворотовий (*махати*) для двоякого (протягового і наворотового) ужитку, а другі види забули ся, або оба види уживають ся вже без ріжниці значіня і протягово і наворотово (*лапати*, *думати*).

Декотрі з таких затрачених видів, особливо наворотових, жиють ще зрештою в сприставкованих дієсловах, н. пр. до *бігати*, *дихати*, *дихати*, *віяти*, *йдати*, *мазати*, *падати*, *пливати*, *сипати*, *сувати*, *тягати* маємо *-бігати*, *-дихати*, *-дихати*..., порів. також *бігай*, *віддай* (гл. 218).

Навідвороть маємо до *тримати*: *-тримати* (гл. 101).

86. Ще иньші наворотові стали просто протяговими з тої причини, бо відповідні протягові затратили ся або уживають ся лише в особлившім значіню; так дієслово *читати* було, здає ся, первісно наворотовим (доки побіч него жило протягове чисти), а тепер мусить *читати* сповняти службу протягового дієслова; так само *міняти* (порів. *міняти ся*).

87. Лиш дуже мале число руских наворотових дієслів задля свого значіня не легко дають ся ужити протягово, як *будити*, *мовляти*, *пасати*, коли натомість протягові дієслова всї без виїмки можуть заступати обговореним уже способом відповідні наворотові.

Щоби представити якусь чинність цїлком ясно як наворотову, уживаємо нераз навіть такого (поетичного) способу, що ставимо перед сприставкованим дієсловом недокованим ще дієслово протягове: *вітер віє-повіває*; *все питає-випитує*.

88. Тілько коли побіч себе є два дієслова недокованих, що означують ту саму чинність або той самий стан, але так, що одно дієслово є первісно протягове а друге первісно наворотове, можна сказати, що і тепер ще одно уживає ся переважно протягово, а друге переважно наворотово, н. пр. *бічи* — *бігати*, *чути* — *чувати* (гл. 104, 15—24, 66—74).

Наростковане і приставковане.

Богáто безприставкóвих дієслів, особлúвож дієслóва безнаростковí, є вже через значíне самóго кóріня недокóнаними (протягóвими), як н. пр. *бúти, жúти, пáсти, рости́, лїзти, гáснути, мéрзнути, пáхнути* і т. д., або докóнаними, як н. пр. *дáти, стáти, сїсти, лячú, махнýти, кúнути, слúнути, сейснути* і т. д. (Зазвáжити трéба, що *бýти, будь, був...* налéжить так сáмо до протягóвого *є* як і до докóнаного *бýде*). 89.

У всїх úньших дієслóвах ознáчує ся вид дієслóва що úно через нáростки. Так мóжна лéгко переконáти ся, що дієслóва безприставкóві з нáростком *-а* (V-а клáса, гл. 73) є загалóм недокóнані; і так дієслóва на *-áти, -áю*, утвóрені з імéн, булú пéрвісно протягóві, а утвóрені з дієслів наворотóві; тепéр мóжна їх загалóм назвáти лиш прóсто недокóнаними. Тáкже і безприставкóві дієслóва III-ої клáси є без вúїнки недокóнані, і то започинóві, наскíльки вонú утвóрені з прикметникóвих пнів, н. пр. *стáріти ся* (старúй), *сúвіти* (сúвий), *марнíти* (марний), *жовтíти* (жóвтий). Між дієслóвами IV-ої клáси є лиш тí докóнані, що навéдені 104, 9—12. В II-ій клáсї є майжé тілько сáмо ($^2/_3$) недокóнаних що і докóнаних; а то дієслóва вúведені від пнів дієслóвних є докóнані; дієслóва вúведені від кóрінів є недокóнані або докóнані як до значíня самóго кóріня. 90.

Особлúвож для сúли нáростка *-ува* (VI-а клáса) захоpáло ся в рýскій мóві живé почутé і зрозумíне: нáростком *-ува* твóримо що раз новí дієслóва, і то 91.

1. недокóнані на *-увáти* з імéн, як *телеґрафувáти* (телеґрáф), гл. 104, 34,

2. сприставкóвані дієслóва недокóнані на безнáголосне *-увати* з дієслів, як *напóювати* (*напóїти*), гл. 104, 54—63, 68—74, 76, 86.

Лишé вúїнкóво подúбують ся безприставкóві наворотóві дієслóва сéї клáси: *рóблювати, хóджувати.*

Наростковане слýжить, як бáчимо, не тілько до тóго, щоб творúти дієслóва взагалí, але тáкже, щоб для однóго і тóго самóго дієслóвного понятя утворúти відповíдні собі ріжні вúди дієслóва: *дáти — давáти, лишúти — лишáти...* гл. 104 А. 92.

Про перевіну голосозвуків у дієслів V-ої і VI-ої кляси утворених в дієслів гл. 36.

93. Ще иньшим способом творення нових дієслів в живій мові є приставковане. Коли додано приставку до дієслова недоконаного, то воно стає доконаним; бо приставка вказує, де глядіти кінця або скутку чинности, події або стану: *печи́* — *спечи́*, *ржавіти* — *зржавіти*, *читати* — *прочитати* (гл. 104. 25—34). В деяких разах приставка наділяє дієслово значно відмінним, або навіть цілком новим значінєм: *нести* — *винести*, *мочи́* — *помочи́*.

Дієслова доконані остають притім очивидно доконаними: *дати* — *продати*, *верну́ти* — *оберну́ти*, *стрілити* — *застрілити*.

94. До дієслова можна приставити також дві або більше приставок; на вид дієслова має се такий самий вплив як поодиноче приставковане, н. пр. *збирати* — *позбирати*, *роздавати* — *пороздавати*.

95. Наголос поодиноких дієслів задержує ся, коли вони сприставку́ють ся; лише дієслова доконані з приставкою *ви-* мають завсіди наголос на приставці *ви-* (гл. 212).

96. Деколи лучає ся, що нема тих протягових, з котрих через сприставковане вібито утворили ся нові доконані дієслова; бо або поодиноче дієслово затратило ся, або може вже відразу утворило ся такі доконане дієслово сприставковане. Н. пр. I. кл. *повісти*, *з-*, *занемочи́*, *рознемочи́ ся* — II. *з-*, *привикнути*, *повиснути*, *за-*, *примкну́ти*, *замовкнути*, *засну́ти* — III. а) *осиротіти* — IV. *повісити*, *в-*, *надкусити*, *полюбити*, *з-*, *примусити*, *до-*, *на-*, *сповкити*, *вихорожнити*, *вихопити ся*, *в-*, *схопити* — V. а) *за-*, *о-*, *стримати* (гл. 85).

Вже значінє показує, що *полюбити* утворене не із *любити* приставкою *по-*, як *побачити*, *побілити*. Бо хто побачить, той бачив, і хто побілить, той бітиє; але хто полюбить, той не любив. *Полюбити* відносить ся так до *любий*, з котрого повстало відразу через приставковане і наростковане, як *поглубити* до *глубокий*. Так само *осиротіти* утворене не із *сиротіти*, а із *сирота*.

97. Приставку можна опустити в *сказати*, *поцілити*, *впасти*, *сподобати ся*, а тоді дієслова *казати* (приказати), *цілити* (трафити), *пасти*, *подобати ся* є доконані.

Такé дієслóво, що зачерез прúставку набрáло ся ще і знáчно відмíнного значíня (гл. 93), мýсить відтáк доповнúти ся новúм дієслóвом недокóнаним; бо поодúноче дієслóво не мóже ужé служúти єму за відповідне недокóнане. В такíм рáзї а тáкже ще і тодí, колú поодúноче дієслóво є вже самó собóю докóнане, твóримо до сприставкóваних дієслів докóнаних (н. пр. *помочú*, *провірити*, *розкúнути*) нáростками V-ої або VI-ої кляси відповідні новí дієслóва недокóнані (*помагáти*, *провірювати*, *розкидáти*, *розкúдувати*). Такí сприставкóвані а недокóнані дієслóва, утвóрені нáростком VI-ої кляси (як *розкúдувати*), є перевáжно наворотóвими, наколú попри них подúбують ся ще дієслóва недокóнані утвóрені нáростком V-ої кляси (*розкидáти*). 98.

Дéколи побіч такúх сприставкóваних дієслів недокóнаних V-ої кляси (як пр. *повертáти*, *забувáти*), утвóрених для допóвненя дієслів докóнаних (*повернýти*, *забýти*) зóвсім прáвильно через наростóване, подúбують ся ще і поодúнчі дієслóва V-ої кляси, вúведені із тóго самóго кóріня (*вертáти*, *бувáти*), що завсíди є недокóнані, а почáсти ще і перевáжно наворотóві (*бувáти*). На óко моглóб протé видавáти ся, бýцїм то дієслóва такí як *забувáти*, *повертáти* не утворúли ся із *забýти*, *повернýти* через наростóване, а із *бувáти*, *вертáти* через приставкóване. Що так не є, мáємо на се ясний дóказ не лишé в ріжнім значíню сих дієслів, але тáкже ще і в тім, що дієслóва *забувáти*, *повертáти* є недокóнані, а мýсілиб прéцїнь бýти докóнані, колúб повстáли із сприставкóваня (*за+бувати*, *по+вертати*). 99.

Такí зóвсім прáвильні твóри послужúли відтáк взірцéм, що завсíди тодí, колú є готóві поодúнчі дієслóва недокóнані, новí недокóнані дієслóва, потрібні для допóвненя дієслів докóнаних, твóримо так, що до тих готóвих уже поодúнчих і недокóнаних дієслів додаємо лишé прúставку. Н. пр. до *уступúти* мáємо *уступáти*, а не *уступлúти*, так сáмо до *відлетíти* *відлíтáти*, а не *відлíчáти*, до *вúложити* *виклaдáти*, не *виложáти*, до *вúйти* *виходúти*, а нїяк инáкше (гл. 104, 47, 49, 50, 64, 65, 69).

В дієслóвах *звúйтú*, *зустрíти*, *зустрíчáти* постáвлена однá і та самá прúставка два рáзи; се похóдить відси, що 100.

для першої приставки затрачено ся чуте. Друге *з* в *розвути* поясняє ся тим, що відносне дієслово *взути* уважає ся в народі зложеним із *в-зути* (замість *вз-ути*).

101. Так само як побіч недоконаного дієслова *тримати* з наголосом на наростку маємо доконані дієслова як *затримати* з наголосом на корінній складі (гл. 85), так утворили ся також через сприставковане побіч недоконаних дієслів *держати*, *сидіти*, *стояти* дієслова доконані з наголосом на складі корінній *до-*, *за-*, *одержати*, *за-*, *посидіти*, *пере-*, *постояти*.

Анальогічно до наголосу *йдати* — *розходити* наголошуємо також *їздити* — *над-*, *пере-*, *приїздити*.

102. В деяких разах приставка належить до імени, що від него виведене дієслово через саме наростковане або через приставковане і наростковане, н. пр. *розуміти* (розум), *способити* (спосіб), *обідати* (обід), *подобати ся* (подоба), *усміхати ся* (усьміх), *дотепувати* (дотеп), *збиткувати ся* (збитки), *образувати* (образ), *порядкувати* (порядок), *потребувати* (потреба)..., *зобразити*, *зображати* (образ), *приподобити*, *приподобляти* (подоба), *призвичаїти*, *призвичаювати* (звичай), *за-*, *успокоїти*, *за-*, *успокоювати* (спокій)...

Дієслово (взяте з чужого) *обіцяти*, *обіщати* уживає ся так доконано як і недоконано.

103. Від дієслова *лежати* походить сприставковане дієслово доконане *належати* (собі щось), *залежати ся*; зате вже по наголосі і по значіню можна пізнати, що дієслова *належати*, *приналежати* і *залежати* не склали ся через звичайне приставковане.

Так само, а навіть ще виразніше можна се бачити в творенню дієслів *зневидіти*, *невидіти*, *ненавидіти*, *надіяти ся*, *надобити ся*, *зіходити ся*.

Наростковане і приставковане служить часто лише на те, щоб більше наглядно виразити многоту підметів, які кождий з осібна чинність доконують, або многоту предметів, на яких все з осібна чинність доконує ся, але також і без огляду на се, лиш просто для виразу многоти підметів або предметів; так кажемо: *чекай, най ляже спати!* але: *чекай, най полягають спати!* Отже

в однині *ляжу*,	а в множині радше *полягаємо*	ніж *ляжемо*
ляжеш	*полягаєте*	*ляжете*
ляже	*полягають*	*ляжуть*

(зате очивидно *най тато ляжуть спати*). Так само.

він ожиє але: *всї поожиєдли*
він надує ся *всї понадуєдли ся.*

Відтак:

засвітить свічку але: *позасвічує свічкї*
віхор зірве дах *віхор позриває дахи.*

Н. пр.: *Парубкї вже зидють свою службу: ще до опівночи повстають, повибрічують ся, поприбирають ся, посїдають собі на вірні сїдлані конїки, та вайдо зустрічати сторонське парубоцтво. — Жидів з оковітими горілками позаповідає вам аж з Вижницї, а музику заповість аж зо самої Глиницї. — Парубкї в сміх, аж панотець потропона мусїли з вітаря крізь вікоце пальцем намахувати, щоби ми тихо булї.*

Перегляд.

Сей перегляд дієслів показує, як через наростковане і приставковане творять ся рівновачні відповідні собі дієслова ріжних видів: **104.**

I. Безприставкові дієслова

А) через наростковане

а) достарчають відповідні собі доконані і недоконані:

Доконд.	Недок.
1. I. кл. дїти (дїнути), лячи, сїсти	V. кл. а) дївати, лягати, сїдати
2. I. кл. стріти (стрінути)	V. кл. а) стрічати
3. I. кл. дати, стати (станути)	V. кл. б) давати, ставати
4. II. кл. дунути	I. кл. дути
5. II. кл. крикнути	III. кл. б) кричати
6. II. кл. вернути, гляпнути, грянути, двигнути, дїнути (дїти), дунути, кинути, одягнути, пукнути, пчихнути, свиснути, усьміхнути ся	V. кл. а) вертати, гляпати, грямати, двигати, дївати, духати, кидати, одягати, пукати, пчихати, свистати, усьміхати ся
7. II. кл. стрінути (стріти)	V. кл. а) стрічати
8. II. кл. плюнути, скокнути, ставити (стати)	V. кл. б) плювати, скакати, ставати
9. IV. кл. лишити, простити, рішити, рушити, стріляти, трапити, трутити, ударити, явити ся	V. кл. а) лишати, прощати, рішати, рушати, стріляти, трапляти, тручати, ударяти, являти ся
10. IV. кл. пустити, рушити, ступити	V. кл. а) пускати, рухати, ступати
11 IV. кл. скочити	V. кл. б) скакати
12. IV. кл. купити, хибити	VI кл. купувати, хибувати
13. I. кл. взяти (віру)	—
14. II. кл. гляпнути	—

б) достарчáють відповідні собі протягóві і наворотóві:

Прот	Навор.
15. I. кл. бýти (є), пáсти, чýти	V. кл. а) бувáти, насáти, чувáти
16. I кл бічи, пáсти	V. кл. а) бігати, пáдати
17. I кл. лйти	V кл. б) лляти
18. I. кл. вéсти, вéсти, нéсти	IV. кл вонйти, водйти, носйти
19. I. кл. ітй	IV. кл. холйти
20. III. кл. б) вйдіти, летіти	V. кл. а) вилáти, літáти
21. IV. кл. нóвити, стáвити	V. кл. а) новлйти, ставлйти
22 IV. кл. ловйти	V. кл. а) ланáти (ловáти)
23. V кл. б) гнáти	IV. кл. гонйти
24. V кл б) їхати	IV. кл. їздити

Б) через приставковане

достарчáють відповідні собі докóнані:

Недок	Докóн.
25. I кл бйти, бічи, вéсти, вéсти, вйти, гнйти, дéрти, жйти, жýти, їсти, ітй, клáсти, колóти, кýти (кувáти), нéрти, нéсти, нолóти, ночй, вéсти, пáсти, пáсти ся, печй, пйти, плйсти, прíти, рости, січй, тéрти, товчй, тягти, цвйсти, чýти, шйти	вйбити, побічи, повéсти, повéсти, звйти, вігнйти, подéрти, пожйти, розжýти, зїсти, ітй, поклáсти, заколóти, вйкути, умéрти, занéсти, вколóти, зночй, понéсти, упáсти, напáсти ся, спечй, вйпити, поплйсти, упрíти, вирости, від-, посічй, на-, по-, розтéрти, по-, роз-. стовчй, втягти, зацвйсти, почýти. по-, ушйти
26 I. кл (брáти)	взяти
27 II. кл. гáснути, гйнути, гнýти, слáбнути, сóхнути — схнýти, тиснýти	згáснути, згйнути, вігнýти, ослáбнути, вйсхнути, стиснýти
28 III. кл. а) налíти, ржáвіти, розувíти, увíти	зналíти, заржáвіти, нороз увíти, зувíти
29. III. кл. б) вертíти, вйдіти, глядíти, горíти, гренíти, держáти, летíти, новчáти, хотíти	повертíти, увйдіти, поглядíти, по-, на-, згорíти, загренíти, подержáти, похотíти, заповчáти, схотíти
30. IV. кл. бáчити, будйти, вáжити, варйти, вірити, возйти. гасйти, говорйти, дивйти ся, дїлйти, доїти, живйти, жйчити, корйти, красйти, крутйти. курйти, ловйти, настйти, вйслати, вінйти ся,	побáчити, абудйти, звáжити зварйти, по-, увірити, новозйт, (все поодинóко), згасйти, поговорйти, подивйти ся, поділйти вйдоїти, поживйти, пожйчити накорйти, закрасйти, вйкрути,

Недок.	Доко́н.
вірити, вісити, носити, палити, платити, мсїти, просити, робити, ручити, садити, служити, сьвітити, єрити ся, солодати, ставити, становити, сушити, творити, хвалити, хотїти, чинити, шкодити	ти, закурити, з-, пере-, полови́ти, понастити, повісити, звітити ся, звірити, записити, напоси́ти, спалити, заплатити, навоїти, повросити, з-, наробити, заручити, посадити, зислужити, осьвітити, присвятити ся, засолодити, поставити, постановити; висушити, с-, утворити, похвалити, походити (трошки), учинити, пошкодити
31. I. кл. (класти)	[illegible]
32. V. кл. а) бажати, вагати ся, гадати, грати, грівати, дїлати, дмухати, дувати, купати, лапати, вішати, вішати, обідати, орати, питати, нукати, слухати, сьпівати, хотїти, чекати, читати, шукати	забажати, завагати ся, погадати, заграти, загрівати, здїтати, задмухати, подувати, скупати, злапати, звішати, повішати, пообідати, зорати, за-, спитати, запукати, послухати, від-, засьпівати, по-, сховати, за-, почекати, прочитати, пошукати
33. V. кл. б) брехати, вязати, дїяти, жвати, звати, їхати, казати, кувати (кути), лїзати, плакати, рвати	збрехати, з-, повязати, вдїяти, розіжвати, візвати, поїхати, сказати, викувати, показати, поплакати, виплакати ся, зірвати
34. VI. кл. адресувати, будувати, голувати, дарувати, малювати, порядкувати	заадресувати, збудувати, вигодувати, згодувати, подарувати, намалювати, упорядкувати
35. V. кл. а) вішати, кусати, саджати, хапати	IV. кл. повісити, вкусити, всадити, вхопити

(мена́ відповідних доко́наних:)

Недок.	Доко́н.
36. I. кл. знати, сьвітити	—
37. II. кл. тхнути	—
38. III. кл. б) висїти, волїти, лежати, вусїти, сидїти, спати, стояти	—
39. IV. кл. ґонити ся, заходити ся, ложити	—
40. V. кл. а) викати, дмати, пати, пішкати, надїяти ся, плївати, тримати	—
41. VI. кл. вірувати, красувати ся, потребувати, слабувати, смакувати	—

II. Спрягаємо́ні дієслова

А) через наростковане

а) достарча́ють відповідні собі доко́нані і недоконані:

Доко́н.

42. I. кл. за-, при-, про-, роз-, убити, вибічи, запо-, перебічи, від-, до-, з-, за, здо-, пере-, при-, про-, роздобути, звити, відпо-, опо-, по-, розповісти, вілігвити, з-, роздерти, за-, одіти, на-, роздути, прожити, наїсти ся, з-, об-, під-, проїсти, вкласти і т. д. (гл. 50), вилити, в-, з-, за-, під-, про-, розлити, улячи, зав-, умерти, вимести, занести, виночи, допо-, з-, пере-, підпо-, по-, спочи, з-, за-, розпеночи, вняти (= виймити), від-, з, за-, на-, об-, пере-, під-, по-, при-, про-, узяти (= віді-, зді-, за-, обі-, піді-, пі-, уйняти), випасти, в-, від-, запо-, на-, при-, про-, с-, упасти, за-, по-, розпасти ся, випасти, випечи, до-, припечи, випити, пропити, на-, роз-, упити ся, вилисти, доплисти, випріти, упріти, вирости, з-, на-, об-, підрости, розрости ся, висісти, в-, о-, по-, присісти, всісти ся, за-, об-, розтерти, від-, стяти, перецвисти, розцвисти ся, від-, предчути, вишити, пошити (стодолу), при-, зшити

43. I. кл. видати, в-, від-, до-, на- пере-, по-, при-, про-, роз-, удати, за-, запі-, пі-, при-, розі-, розпізнати, дізнати ся, вистати, в-, від-, ді-, зі-, на-, о(б)-, пере-, пов-, пові-, при-, устати, розстати ся

44. II. кл. забагнути, з, повернути, обернути, з, привикнути, звиснути, вигаснути, загинути,

Недок.

V. кл. а) за-, при-, про-, роз-, убивати, ви-, запо-, перебігати, від-, до-, з-, за-, здо-, пере-, при-, про-, роздобувати, звивати, відпо-, опо-, по-, розповідати, відгинати, з-, роздирати, за-, одівати, на-, роздувати і роздинати, проживати, наїдати ся, з-, об-, під-, проїдати, вкладати і т. д. (гл. 50). ви-, в-, з-, за-, під-, про-, розливати, улягати, зав-, умирати, ви-, зачитати, ви-, допо, з-, пере-, підпо-, по-, спонагати, з-, за-, розпонагати, ви-, відо-, зді-, за-, на-, обі-, пере-, підо-, пі-, при-, про-, уймати (= ви-, від-, з-, за-, об-, під-, по, уймати), ви-, в-, від-, запо-, на-, при-, про-, с-, упадати, за-, по-, розпадати ся, випасати, ви-, до-, припікати, ви-, пропивати, на-, роз-, упивати ся, ви-, доплисати, ви-, упрівати, ви-, з-, на-, об-, підростати, розростати ся, ви-, в-, о-, по-, присідати, всідати ся, за-, об-, розтирати, від-, стинати, перецвитати, розцвитати ся, від-, предчувати, вишивати, пошивати (стодолу), при-, зшивати

V. кл. б) ви-, в-, від-, до-, на-, пере-, по-, при-, про-, роз-, удавати, за-, запі-, пі-, при-, розі-, розпізнавати, дізнавати ся, ви-, в-, від-, ді-, зі-, на-, о(б)-, пере-, пов-, пові-, при-, уставати, розставати ся

V. кл. а) забагати, з-, повертати, обертати, з-, привикати, звисати, вигасати, за-, погибати, ви-,

Доко́н.	Недок.
погибнути, ви́глянути, до-, за-, о-, під-, погля́нути, приглянути ся, зі-, нагну́ти, ви́дихнути, вду́нути, ви́хинути, в-, від-, за-, під-, поки́нути, за-, прикну́ти, заво́вкнути, осла́бнути, засну́ти, пере-, посу́нути, ви́схнути, за-, зісхну́ти, ви́тиснути, в-, за-, про-, роз-, стисну́ти, відотхну́ти, по-, роз-, стягну́ти	до-, за-, о-, під-, погляда́ти, приглядати ся, з-, нагина́ти, видиха́ти, вдува́ти, ви-, в-, від-, за-, під-, покида́ти, за-, прикка́ти, заповка́ти, ослабо́ти, засипа́ти, пере-, посува́ти, ви-, за-, зсиха́ти, ви-, в-, за-, про-, роз-, стиска́ти, віддиха́ти, по-, роз-, стяга́ти
45. III. кл. а) зуміти ся	V. кл. а) зумі́вати ся
46. III. кл. б) догоріти, ви́спати ся, за-, приспа́ти	V. кл. а) догара́ти, висипля́ти ся, за-, присипля́ти
47. III. кл. б) в-, від-, (в)з-, надлетіти.	V. кл. а) в-, від, (в)з-, надлі́та́ти
48. IV. кл. ви́бачити, з-, пере-, уважити, догони́ти, наділи́ти, ви́жичити, пожи́чити, залиши́ти, ви́числити, розви́слити, доки́слити ся, ви́новити, від-, за-, на-, об-, під-, про-, розно́вити, зневажити, припоручи́ти, ослаби́ти, ви́ставити, в-, від-, до-, предста́вити, від-, зачини́ти, причини́ти ся (ковбю)	V. кл. а) вибача́ти, з-, пере-, увежа́ти, догоня́ти, наділя́ти, ви-, пожича́ти, залиша́ти, ви-, розвишля́ти, доки́шля́ти ся, ви-, від-, за-, на-, об-, під-, про-, розновля́ти, зневажа́ти, припоруча́ти, ослабля́ти, ви-, в-, від-, до- представля́ти, від-, зачиня́ти, причиня́ти ся
49. IV. кл. ви́ступити, від-, за-, об-, пере-, по-, роз-, уступи́ти	V. кл. а) ви-, від-, за-, об-, пере-, по-, роз-, уступа́ти
50. IV. кл. ви́ложити, в-, від-, з-, за-, на-, пере-, при-, роз-, уложи́ти (= -кла́сти)	V. кл. а) ви-, в-, від-, с-, за-, на-, пере-, при-, роз-, укладати
51. V. кл. а) ви́грати, програ́ти	V. кл. б) ви-, програва́ти
52. V. кл. б) ви́брати, віді-, ді-, за-, зі-, на-, обі-, пере-, при-, розі-, убра́ти, ви́зати, зі-, відо-, зі-, назва́ти, ви́рвати, відо-, зі-, на-, обі-, пере-, піді-, розі-, урва́ти, ви́ссати, за-, обсі́ти	V. кл. а) ви-, від-, до-, за-, з-, на-, об-, пере-, при-, роз-, убира́ти, ви-, в-, від-, з-, назива́ти, ви-, від-, з-, на-, об-, пере-, під-, роз-, урива́ти, виса́ти, за-, обсі́вати
53. V. кл. б) ви́гнати, віді-, ді-, за-, розігна́ти, ви́лляти (ви́лити), за-, зі-, піді-, пролля́ти	V. кл. а) ви-, від-, до-, за-, розганя́ти, ви-, за-, з-, під-, пролива́ти
54. I. кл. ви́кути, о-, підку́ти	VI. кл. ви-, о-, підко́вувати
55. I. кл. за-, пере-, проколо́ти, переколо́ти	VI. кл. за-, пере-, проко́лювати, переко́лювати

Доко́н.	Недо́к.
56. II. кл. сплю́нути	VI. кл. спльовувати
57. III. кл. б) вверті́ти, від-, предви́діти, ви́держати, до-, з-, за-, о-, приде́ржати, проповча́ти, ви́сидіти, осто́яти ся	VI. кл. вве́рчувати, від-, предви́джувати, ви-, до-, з-, за-, о-, прилє́ржувати, проно́вчувати, висі́джувати, осто́ювати ся
58. IV. кл. ви́провалити, запро-, спрова́дити, завва́жити, ви́варити, призвича́їти, ви́говорити, на-, об-, приговори́ти, ви́крутити, на-, пере-, скрути́ти, ви́курити, ви́лонити ся, залони́ти, поваси́ти, ви́сити, ви́палити, за-, підпали́ти, ви́платити, предплати́ти, напої́ти, ви́садити, за-, пересали́ти, осолоди́ти, ви́сушити, захвали́ти, ви́ходити	VI. кл. випро-, запро-, спрова́джувати, завва́жувати, вива́рювати, призвича́ювати, ви-, на-, об-, приго́ворювати, ви-, на-, пере-, скру́чувати, вику́рювати, вило́плювати ся, зало́плювати, пома́щувати, ви́шувати, ви-, за-, підпа́лювати, ви-, предпла́чувати, напо́ювати, ви-, за-, пересаджувати, осоло́джувати, вису́шувати, захва́лювати, вихо́джувати
59. IV. кл. закуси́ти, перескочити, за-, об-, услужи́ти, послужи́ти ся	VI. кл. заку́сувати, перескакувати, за-, об-, услу́гувати, послу́гувати ся
60. V. кл. а) від-, навідати, довідати ся, ви́гадати, в-, від-, з-, пригада́ти, ви́дихати, ви́думати, за-, при- розду́мати, переве́шкати, пере-, приміша́ти, ви́питати, розпита́ти, допита́ти ся, переслу́хати, осьпіва́ти, ви́тримати, за-, о-, повс-, стри́мати, ви́ховати, за-, перехова́ти, ви́чекати, прочита́ти, ви́шукати, ошука́ти	VI. кл. від-, навідувати, довідувати ся, ви-, в-, від-, в-, пригадувати, видиху́вати, ви-, за-, при-, розду́мувати, переве́шкувати, пере-, приміша́вати, ви-, розпи́тувати, допи́тувати ся, переслу́хувати, осьпі́вувати, ви-, за-, о-, повс-, стри́мувати, ви-, за-, перехо́вувати, вичі́кувати, прочи́тувати, ви-, ошу́кувати
61. V. кл. б) ви́збирати, набреха́ти, на-, об-, обо-, при-, розвяза́ти, ви́казати, ви́сказати, в-, від-, до-, за-, на-, по-, при-, роз-, указа́ти, ви́кувати, о-, підкува́ти (-ку́ти), на-, по-, розвя́зати, опла́кати, ви́плювати, від-, за-, над-, розрі́зати	VI. кл. визби́рувати, набрі́хувати, на-, об-, обо-, при-, розвя́зувати, ви-, вис-, в-, від-, до-, за-, на-, по-, при-, роз-, ука́зувати, ви-, о-, підко́вувати, на-, по-, розвя́зувати, опла́кувати, виплю́вувати, від-, за-, над-, розрі́зувати
62. VI. кл. роздарува́ти, розпалюва́ти, спотребува́ти	VI.[2] кл. роздаро́вувати, розпаль́овувати, спотребо́вувати
63. IV. кл. ви́купити, на-, скупи́ти	VI.[2] кл. ви-, на-, скупо́вувати
64. I. кл. ви́вести, з-, пере-, під-, пове́сти, ви́вести, в-, до-, з-,	IV. кл. ви-, з-, пере-, під-, повезти (погаяти), ви-, в-, до-.

Доко́н.	Недок.
за-, на-, пере-, по-, при-, розве́сти, ви́нести, в-, від-, до-, з-, на-, об-, під-, при-, уне́сти	з-, за-, на-, пере-, по-, при-, розводи́ти, ви-, в-, від-, до-, з-, на-, об-, під-, при-, уносити
65. I. кл. ви́йти, ви́найти, ві-, віді-, за-, зі-, зна-, наді-, обі-, пере-, піді-, при-, уйти́, розійти́ ся, піти́ (від ко́гось)	IV. кл. ви-, вина-, в-, від-, за-, с-, зна-, над-, об-, пере-, під-, при-, уходи́ти, розходи́ти ся, походи́ти (від ко́гось)

б) достарча́ють відповідні собі доко́нані, протяго́ві і наворото́ві:

Доко́н.	Прот.	Навор.
66. I. кл. прове́сти	IV. кл. проводи́ти	V. кл. а) проводжа́ти
67. V. кл. б) ви́їхати, від-, за-, над-, пере-, приїхати	IV. кл. ви-, від-, за-, над-, пере-, приїзди́ти	V. кл. а) ви-, від-, за-, над-, пере-, приїжджа́ти
68. I. кл. перене́сти	IV. кл. переноси́ти	VI. кл. перено́шувати
69. I. кл. ді-, обійти́	IV. кл. до-, обходи́ти	VI. кл. до-, обхо́джувати
70. II. кл. опро-, розки́нути	V. кл. а) опро-, розкида́ти	VI. кл. опро-, розки́дувати
71. III. кл. б) приви́діти ся	V. кл. а) привиджа́ти ся	VI. кл. приви́джувати ся
72. IV. кл.: по-, пробуди́ти, ви́діли́ти, на-, по-, роз-, уділя́ти, ви́живити, ви́корити, за-, при-, украси́ти, від-, з-, за-, переміня́ти, ви́мірити, приму́сити, до-, на-, сповни́ти, приподоби́ти, ви́порожнити, ви́просити, запроси́ти, ви́робити, від-, за-, об-, пере-, під-, розроби́ти, ви́ручити, за-, поручи́ти, уста́вити, по-, установи́ти, ви́творити, ви́хвалити, походи́ти, ви́хопити ся, на-, розчини́ти, появи́ти ся	V. кл а): по-, пробуджа́ти, ви-, на-, по-, роз-, уділя́ти, виживля́ти, викорилати, за-, при-, украша́ти, від-, з-, за-, переміня́ти, виміря́ти, приму́ша́ти, до-, на-, сповня́ти, приподобля́ти, випорожня́ти, ви-, запраша́ти, ви-, від-, за-, об-, пере-, під-, розробля́ти, ви-, за-, поруча́ти, уставля́ти, по-, установля́ти, витворя́ти, вихваля́ти, походжа́ти, вихопля́ти ся, на-, розчиня́ти, появля́ти ся	VI. кл.: по-, пробу́джувати, ви-, ..., роз-, уділювати, виживлювати, викорилювати, за-, при-, укра́шувати, від-, з-, за-, переміню́вати, виміру́вати, приму́шувати, до-, на-, спо́вню́вати, приподо́бювати, випоро́жнювати, ви-, запро́шувати, ви-, від-, за-, об-, пере-, під-, розро́блювати, ви-, за-, пору́чувати, уста́влювати, по-, устано́влювати, витво́рювати, вихва́лювати, похо́джувати, вихо́плювати ся, на-, розчи́нювати, появлювати ся

Доко́н.	Прот.	Навор.
73. IV. кл. заступи́ти	V. кл. а) заступа́ти	VI. кл. засту́пувати
74. V. кл. б) по-, розсі́пати, зі́сьміяти, обсьміяти	V. кл. а) по-, розсипа́ти, зі-, обсьмі-ва́ти	VI. кл. по-, розсі́пувати, зі-, обсьмі́вувати

(нема́ відповідних доко́наних:)

Доко́н.	Недок.
75. —	V. кл. б) здава́ти ся
76. —	VI. кл. поко́лювати, викри́кувати, наслу́хувати, осто́ювати, не похо́чувати, очі́кувати

(нема́ відповідних недоко́наних:)

Доко́н.	Недок.
77. I. кл. поді́ти	—
78. II. кл. повисну́ти	—
79. III. кл. а) осиротї́ти	—
80. III. кл. б) окрича́ти, замовча́ти	—
81. IV. кл. поплати́ти, застрі́лити	—
82. VI. кл. за-, розсмахува́ти	—

Б) через приставковане

достарча́ють відповідні собі доко́нані:

Недок.	Доко́н.
83. IV. кл. вивози́ти, зноси́ти	повивози́ти, позноси́ти
84. V. кл. а) збира́ти, розкида́ти, замика́ти, спада́ти, пасі́да́ти	позбира́ти і зі́збирати, порозкида́ти, позамика́ти, поспада́ти, понасі́да́ти
85. V. кл. б) роздава́ти	пороздава́ти
86. VI. кл. визбі́рувати, набрі́хувати, розки́дувати, випла́чувати	повизбі́рувати, понабрі́хувати, порозки́дувати, повипла́чувати

Б. ПРО ЗНАЧІНЄ СЛІВ.

Самими звуками, які складають ся на якесь слово, тай порядком, в якім ті звуки по собі наступають, ще не установлене значінє того слова; ми розуміємо слово аж тоді зовсім добре і набезпечно, як воно висказане в реченю (гадці). Із слів: *пара*, *коса*, *луг*, *досипати*, *хвиля*, *міна*, *гостинець*, як їх вискажемо самих про себе, не може слухач докладно розпізнати, що властиво ми маємо на думці. **105.**

Двозначність деяких слів походить часто відси, що два зовсім ріжні слова лиш припадково мають однаковий вид, н. пр.: **106.**

пара (водна, пара черевик);
хвиля (часу, на воді);
міна (вираз лиця, підземний підкоп);
досипати (від сипати і спати);
луг (сіножать, зола);
безгрішний (без гріха, без гроший);
біда (нужда, двоколісний віз);
лимко (здрібнілі слова від лице і лико);
лік (рахунок, лікарство);
лютувати (бляхар л., воріг л.);
ляк (переполох, ляк до печатаня);
пас (пояс, пашпорт);
паша (корм для худоби, турецкий паша);
пилити (порошити, різати пилкою);
скупити (накупити, бути скупим).

107. З того самого пня, при помочи тих самих словотворних засобів — приставкованя і наростковання — можна утворити слова, що хоч мають однаковий вид, то все такі ріжнять ся між собою значінєм, бо нарід творив їх при ріжних нагодах і надав їм зовсім иньший зміст, н. пр. *гостинець* (бита дорога, подарунок).

108. Вкінці одно і те саме слово зміняє своє значінє, прибираючи ріжні відтінки як до обставин, ситуацій, серед яких его ужито, н. пр. *чоловік* може означати раз людину взагалі, другий раз мужа, *жінка:* женьщину взагалі і замужню жінку, *старець, дід:* старого чоловіка і жебрака. Так *серце* означає насамперед часть тіла, відтак чуте (*чоловік без серця*), далі тілько, що гнів (*чоловік сердитий*), а нарешті тілько, що прихильність (*серце страдити до когось*).

109. Нерідко мова звужує первісне значінє слова, обмежуючи его уживане на поодинокі випадки, т. зн. спеціялізує его. Так н. пр. слово *злодій* означало колись загально лиходія, тепер тим іменем називають лиш того, що крадє. Буває однак, що такого слова уживають ще і в давнім его значіню, н. пр.:

баба (стара жінка, мама мами);
селянин (мешканець села, рільник);
громада (збір людий, село чи місто);
замовити (обставляти, зачарувати);
літо (пора року, роки);
зима (пора року, у Гуцулів: сніг);
місце (на землі, посада);
Москаль (Великоросс, жовнір).

110. Навпаки значінє якогось слова часом ширшає, н. пр. *гречкосієм, хліборобом, рільником* називають чоловіка, що взагалі займаєть ся рільним господарством, хоч первісно значінє тих слів не було таке широке.

111. Часто називаємо предмети назвами тих річий, з якими їх порівнюємо, і таким чином слово набирає ся нового значіня. Так говоримо про *зуби* машинового колеса, про *зуби* часнику. Таким способом слово: *баба* могло дістати значінє великої довбні, так *голубка* краска взята від *голуба*, так з часом ту частину коси, що у неї була пенов *пятою*, стали звати *пяткою* і т. д.

З другого боку буває, що одно і те саме в ріжних випадках, в ріжних часах, в ріжних сторонах названо ріжними словами. Так уживаємо на переміну слів: 112.

щастє, доля, талан;
лід, крига;
пес, собака, сторож;
сприти, затаїти,
сніжний, сердитий, лихий, недобрий, лютий;
відповісти, відказати, відмовити, віддати;
скоро, хутко, швидко, борзо.

Слова, що означають те саме, або приблизно те саме, називаємо **синонімами**. Кажемо: „приблизно те саме", бо такі слова по більшій части не завсіди рівновартні і не все можна одно слово покласти замість другого. Так кажемо: *Дурному дасть Бог* **щастя** *та не дасть розуму*, але: *Як не дав Бог* **талану** *з малку, то й не буде до останку.* У прислівях та поговірках не можна зміняти синонімів, не можна класти одного слова замість другого, хоч би навіть головна, основна гадка не потерпіла через те ніякої зміни. 113.

Часто у синонімних словах бачимо певне степенованє так, що одно слово здаєть ся сильнійшим, ніж друге, н. пр. у словах: 114.

перероблити, переміняти, перемінити;
тліти, горіти, жаріти ся, палахкотіти;
вдача, здібність, спосібність, хист, талант,
завсіди, все, без перестанку, безперервно, без упину.

Нераз з ріжницею що до сили лучить ся ще й ріжниця що до якости, н. пр.:

волохатий, кудлатий, кучерявий;
сприти, затаїти, сховати;
старий, дідизний, давний;
робота, праця, труд;
немічний, недужий, слабий, хорий.

В таких разах наростки та приставки подають найріжнійші відтінки значінням таких слів, н. пр.:

дати, віддати, подати;
голова, голобонька, голобочка;
душа, душенька, душечка;
батько, батенько, батечко;
довгий, довжезний, довженний.

115. Синонімні слова відріжняють ся від себе перва також і тим, що в певних випадках можна ужити лиш одного з них і то якраз того, а не иньшого, н. пр.:

умер — здох,
волосе — шерсть;
карий — чорний;
груди — перса;
надіяти ся (чогось доброго) — *бояти ся* (щоб якесь лихо не стало ся).

В яких ріжних-преріжних значіннях уживають ся поодинокі слова, се показує словар. Як у чужих мовах, так і у своїй рідній мові треба все як найстараннійше добирати найвідповіднійших слів для вираженя того, що думаємо.

ЧАСТЬ ТРЕТА.

ВІДМІНЮВАНЄ.

А. Відмінюванє імен.

Іменники, прикметники, заіменники і числівники прибирають ріжні закінченя, щоби для означеня ріжних стосунків достарчити сім відмінків: 116.

перший відмінок найчастійше на питанє „хто?“ або „що?“; н. пр. *Брат читає. Хто читає? Брат. Тут лежить хліб. Що лежить? Хліб.* Сей відмінок є такі форма, котрою взагалі називаємо особи, річи, прикмети (nominativus); н. пр. *Як ти називаєш ся? — Григорій Українець. Як тебе звуть? — Премудрий Соломон. Маємо чотири пори року: весна, літо, осінь, зима.*

другий на питанє „чий?“ або „кого?“, „чого?“; н. пр. *Се дім брата. Чий дім? Брата.*

третий на питанє „кому?“, „чому?“; н. пр. *Даю книжку братови. Кому? Братови.*

четвертий на питанє „кого?“ або „що?“; н. пр. *Я бачив брата. Кого? Брата. Брат їсть хліб. Що їсть? Хліб.*

пятий, коли кого кличемо або називаємо; н. пр. *Читай, мій брате!*

шестий на питанє „ким?“ або „чим?“; н. пр. *Я задоволений братом. Ким? Братом. Ножем краємо хліб. Чим? Ножем.*

сéний, лишé по приіменниках, на питане „в кім?", „в чім?", „на кім?", „при чім?" і т. д.; н. пр. *Сестрá жиé при брáті на селі. При кім? При брáті. Де? На селі.*

117. Але фóрми відмінків ріжнять ся після числá; відріжняємо:

1. óдинну, колú говóримо лишé про одну особу або річ; н. пр. *Корóва пасé ся в лісі.*

2. мнóжину, колú говóримо про многó осіб або річий; н. пр. *Корóви пасýть ся в лісáх.* Для деяких іменників мáємо ще осібні фóрми для

3. двійнí; н. пр. *Дві корóві пасé ся в лісі.* Але ті фóрми уживáють ся тáкже і тодí, колú говóримо про 3 або 4 особи або річи. Та уживане двійнí, що в староруській мові булó прáвильне і доконéчне, тепéр вже не є доконéчне; мóжна замість неї уживáти тáкже мнóжини.

118. Дéкотрі фóрми множúнні означáли пéрвісно богáто частий якоїсь річи, але тепéр означáчують саму цілу річ; протé немá у таких іменників óдинни (іменники без óдинни), н. пр. *граблі, нóжиці, двéрі, сáни, Чернівці.* Дéкотрі іменники не уживáють ся задля свóго значіня в мнóжині (іменники без мнóжини), н. пр. *Христóс, вирій, ржа, жидовá, зрозумілість, лýбе, пірє.*

119. Відріжняємо дáльше три рóди:

1. рід мýжеский, н. пр. *брат, стіл,*

2. рід жéньский, н. пр. *сестрá, стінá,*

3. рід серéдний, н. пр. *дитя́, вікнó.*

Прикметники, найбільша часть заіменників і деякі числівники мáють для всіх трох рóдів осібні закінченя, н. пр. *мій дóбрий брат, моя́ дóбра сестрá, моé дóбре дитя́.*

120. Якóго котрúй іменник рóду, се мóжна пізнáти почáсти вже з закінченя пéршого відмінка óдинни:

1. Іменники на *-б, -в, -г, -ґ, -д, -з, -к, -л, -м, -н, -п, -р, -с, -т, -ф, -х, -ц, -ць, -ч* є мýжескі, н. пр. *біб, рів, Бог, шпарáґ, мід, óбраз, гусáк, стóлик, волосóк, орéл, сóром, варáн, серп, вéчер, яр* (ярýга), *ніс, чóбіт, телеґрáф, мох, кóц, пáлець, край.*

Лишé словá *брýков, крóков, молúтов, мóрков, цéрков, любóв, хоругóв* (= брýква, крóква..., цéрква, любá, хоругвá), відтáк *кров, згар, твар, яр* (веснá), не нáродне слóво *скорó* і чужé (пóльске) слóво *міць* є жéньскі.

2. Іменники на *-ж*, *-ш*, *-ч*, *-щ*, *-дь*, *-зь*, *-ль*, *-нь*, *-сь*, *-ть* є почáсти мýжескі а почáсти жéньскі: мýжескі особнáво всї ті, що означáють мýжескі істóти і місяцї, н. пр. *муж*, *кіш*, *меч*, *дощ*, *медвідь*, *князь*, *міль* (мотúль), *осінь*, *осось*, *зять*, *сéрпень*, але жéньскі н. пр. *мóлодіж*, *ніч*, *ярúгорш*, *чéлядь*, *мазь*, *міль* (міднинá), *тінь*, *Русь*, *кість*, *кобóжність*.

3. Іменники на *-а*, *-я*, *-і*, *-и* є жéньскі, як *рúба*, *голýбка*, *землá*, *нáні*, *мáти*: лишé іменá мýжеских істóт на *-а*, *-я*, як *стáроста*, *тéсля*, є мýжескі, а лишé ті, що після *-а*, *-я* відкúнули *т* або *н*, як *начá* (качáта), *теля́* (телята), *імя́* (іменá), є серéдні.

4. Іменники на *-о*, *-е*, *-є* є серéдні, н. пр. *селó*, *поле*, *житé*, *писанє*; лишé ті, що означáють мýжескі істóти або ріки, як *тáто*, *Дніпрó*, і ті закінчені на *-ко*, *-енько*, *-ейко*, *-онько*, *-ойко*, *-ечко*, що утвóрені з мýжеских іменників, як *стрúйко*, *каменéнько*, *городéйко*, *домóнько*, *лісóйко*, *дядечко*, є мýжескі.

5. Іменники на *-ище*, *-ис(ь)ко*, *-ина* і *-ака*, що означáють жиючі істóти, або задéржують рід, якúй їм після їх закінченя приналéжить, або стають ся після свóго значіня то мýжескими, то жéньскими іменниками, н. пр. *добрий* (*дóбре*) *хлончúще*, *-úс(ь)ко*; *паскýдна*, *-ýдне дівчúще*, *-úс(ь)ко*; *прискóчив мов котúще мýрий*; *вийшла бабúще старáя*; *старúй*, *-рá собáка*. Однáк запримітити трéба, що то лишé в 1-ім відм. природний рід перемагáє і що не мóжна сказáти пр. *старóї бабúща*, *паскýдної дівчúща*, лиш *старóго бабúща*...

6. Іменники невідмінні, як *алилýя*, *áмінь*, є попáйбільше рóду серéдного.

Означенє рóду у іменників без óдшини, як *нóжицї*, *двéрі*, в прáктицї не мáє нїякої ваги.

I. Іменники.

Рýска мóва дýже богáта на фóрми іменників поміно того, що дáвний зáсіб форм зменьшúв ся, бо згóдом дéякі осібні фóрми вийшли з ужúтку, то знов через приподóблюванє до иньших форм (сúлу анальóгії) змінúли ся і затрá- **121.**

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

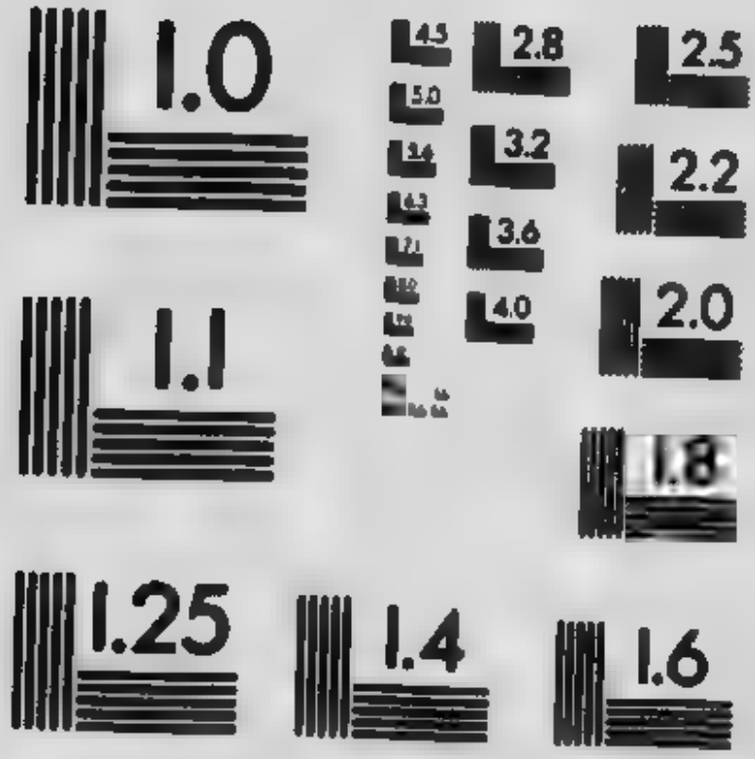

APPLIED IMAGE Inc
1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

тили ся. Так пр. зовсїм вийшли з ужитку деякі форми для двійнї, а осібні колись закінченя для 3-, 6- і 7-го відм. мн. майже зовсїм затратили ся і через приподоблюванє вирівнали ся, так що тепер тоті відмінки кінчать ся загально на *-ам*, *-ами*, *-ах*.

122. Серед великої ріжнородности відмінюваня іменників добачаєм однак певний лад і вироблені правила. І так відразу кидає ся нам в очи, що іменники одного і того самого роду мають понайбільше осібні, так би сказати родові, а тим то і характеристичні закінченя для поодиноких відмінків. На пр. 1-ий відм. *пан*, *риба*, *село* — *пані* (*панове*), *риби*, *села*; 3-ий відм. *лис* (*бузько*), *риба*, *курятко* — *лисови* (*бузькови*), *рибі*, *курятку*; 5-ий відм. *вітер*, *зьвіздо*, *море* — *вітре*, *зьвіздо*, *море*, 6-ий відм. *дух*, *душа* — *духом*, *душею*; 2-ий відм. *мак*, *лихо* — *маку*, *лиха* і т. д. Окрім того бачимо, що руска мова витворила згодом для іменників кождого роду все осібні родові правила; н. пр. 4-ий відм. *лис* (*колос*), *риба* (*коса*), *теля́тко* (*шило*) — *лиса* (*колос*), *рибу* (*косу*), *теля́тко* (*шило*); *владика*, *сестра* — *владики*, *сестри*; *Павло*, *дитятко* — *Павла*, *дитятко* (гл. 124—133, 140—146, 153—157). Як великий вплив має рід на відміну іменників, доказом того є форма *Гамалїєм* („Не злодії з Гамалїєм їдять мовчки сало" *Шевч.*) від *Гамалїя*; доказом того є і се, що навіть мужескі іменники на *-а*, *-я*, хоть взагалї відмінюють ся так як іменники жіньскі, все такі підчиняють ся загальному правилу, важному для іменників мужеского роду, і мають 4-ий відм. мн. рівний 2-му (*владика*, *сестра* — *владики*, *сестри*), і що у мужеских іменників з прикметниковим виглядом так само 4-ий відм. рівний 2-му. Так сполучила тісно в одно родовими закінченями і правилами сама мова іменники, що колись своєю відміною значно від себе ріжнили ся, і з тої причини річ зрозуміла, що для потреб відмінюваня рід становити мусить підставу до поділу іменників на три осібні ґрупи.

123. Серед кождої ґрупи розріжняємо кілька відмін і підвідмін, а се залежить знов почасти 1. від звука, яким кінчить ся пень, почасти 2. від наголосу, а почасти 3. від вибору закінчень, що бувають часом ріжні для одного і того самого відмінка. Н. пр.

1. *імя́, теля́, ма́ти — імени, теля́ти, ма́тери; імя́, теля́, чу́до — імена́, теля́та, чу́да* або *чудеса́; лис, ко́ник, до́шик — ли́се, ко́нику, до́шику — ли́сі, ко́нику, до́шику; лис, о́лень — ли́сови, о́леневи — ли́се, о́леню — ли́сом, о́ленем — ли́си, о́ленї...; коро́на, цари́ця — коро́ни, цари́ці — коро́но, цари́це — коро́ною, цари́цею — коро́ни, цари́ці...; пісня, пісня — пісні, пісни* і т. д.

2. Про вплив на́голосу на відмінюванє гл. особли́во **144** г і **160** уст. 3. Окрім то́го в ко́ждій відмінї і підвідмінї ви́казано нагля́дно, яку́ вели́ку вагу́ ма́є на́голос при відмінюваню.

3. *бук, мак — бу́ка, ма́ку; чоловік, розбійник — чоловіче, розбійнику; лишай, обичай — лишая́, обичаю; книш, гріш — книшів, гро́ший; вівця́, свиня́ — овець, свиній; о́ко, о́чко — о́ці, о́чку* і т. д.[1]).

І. Рід мужеский.

В му́жескім ро́ді тре́ба відріжни́ти після значіня тре́ї **124.** іменники:

1. імена́ для розу́мних істо́т, н. пр. *Бог, а́нгел, чоловік, на́ймит...*, а так са́мо імена́ для таки́х істо́т, що в поезиї представля́ють їх особами, н. пр. *поклі́кали Ві́тра і Моро́за*,

2. імена́ зьвіря́т, дере́в, иго́р, моне́т, н. пр. *віл, рак, хроба́к, дуб, дура́к* (гра в ка́рти), *коза́к* (та́нець), *таро́к, рубе́ль...*

3. імена́ и́ньших річий, н. пр. *яловець, на́рід, прохід, бунт, стіл...*

[1]) При нау́ці відмінюваня цілу́ вагу́ тре́ба кла́сти на те, щоб учени́ки як найбільше осьвідоми́ли ся з усіма́ си́ми ріжни́цями, зрозуміли систе́му і таки́м чи́ном ви́робили соо́і я́сний погляд на теперішний стан відмінюваня. Поодинокі відміни і підвідміни з їх примірами (наведеними так, що з них заразо́м мо́жна по ним ви́дїти, як іменники відмінюють ся, але також пізна́ти, котра́ відміна найзвичайнїйша) повинні служи́ти на те, аби систе́му ру́ского відмінюваня нагля́дно поста́вити перед о́чи. Послу́гуючи ся зру́чно си́ми примірами, дасть ся головна́ ціль сеї нау́ки осягну́ти без то́го, щоб у́ченика вчи́ли ся їх на па́мять.

125. Що до тих трох рóзрядів трéба отсé запримітити:

1. у мýжеских 1-ого рóзряду 4-ий відм. рівний з 2-им, н. пр. *Бóга*, *Богів*, *Котляревского*, *Котляревских*; се прáвило обійнáє в множині тáкже мýжескі іменники закінчені на *-а*, *-я*; н. пр. *владик*, *пляниць*; в óдниніі мáють вони в 4-ім відм. свою звичáйну фóрму: *владику*, *пляницю*...

2. в 2-ім рóзряді 4-ий відм. в óдниніі рівний з 2-им, а в множині з 1-им, н. пр. *волá*, *волú*;

3. в 3-ім рóзряді 1-ий і 4-ий відм. все собі рівні, н. пр. *яловéць*, *ялівці*.

126. В дéкотрих звóротах по приіменниках рівнáє ся тáкже у мýжеских іменників 1-ого рóзряду 4-ий відм. 1-ому, н. пр. *дочку́ зáмуж дáти*, *піти́ зáмуж*, *в гóсті іти́*, *постриги́ся в мóнахи*, *в черці́*, *іти́ межи́ лю́ди*.

127. Відм. 2-ий óдн. кінчить ся у мýжеских 1-ого і 2-ого рóзряду лишé на *-а* (*-я*), у мýжеских 3-ого рóзряду почáсти на *-а* (*-я*), почáсти на *-у* (*-ю*), а почáсти на *-а* (*-я*) або *-у* (*-ю*): *чоловіка*, *королá*, *дýба*, *рублá*..., *гарбузá*, *місяця*, *Ри́му*, *краю*..., *цьвіта* і *-ту*, *дунáя* і *дунáю*.

128. Попри прáвильне закінчене 3-ого відм. óдн. на *-ови* (*-еви*), або тáкже *-ові* (*-еві*) подибує ся чáсом (стáрше) закінчене на *-у* (*-ю*): *Бóгови* (*-ові*) і *Бóгу*, *дýхови* (*-ові*) і *дýху*, *монастирéви* (*-éві*) і *монастирю́*. Закінченю *-ови* противлять ся іменники з ненаголóшеним нáростком *-ов*, *-ів*, *-їв* і дóвші слова закінчені на ненаголóшене *-ов*, н. пр. *Крáкову* (Крáків), *Ки́єву* (Ки́їв), *боли́голову* (боли́голов), а не *Крáковови*, *Ки́євови*, *боли́головови*. Так сáмо тáкже *енїв*, 3-ий відм. *енїву*.

129. Відм. 5-ий рівнáє ся в множині завсїди 1-ому; в óдниніі мáє він осібну фóрму, але чáсом заступáє єго 1-ий відмінок. Зрéштою в 5-ім відм. óдн. уживáє ся дýже рáдо фóрма здрібніла, н. пр. *садóчку* (садóк), *ворóбчику* (воробéць). Розуміє ся, що у імéн істóт неживи́х рідко коли́ найдé ся причи́на до твóреня 5-ого відм.; особли́вож не кладé ся 5-ий відм. на *-е* у істóт неживи́х, наколи́ перед тим *-е* мáло би сподіяти ся мягчене шелестовзýків. Кáжемо тáкже лишé н.; пр. *пáне дóктор*, *пáне мáйстер*..., а не *пáне дóкторе*..., але і *пáне начáльнику*...

Замість 7-ого відм. одн. стоїть часто 3-ий, особливо в II-ій відміні і у іменників закінчених на *-о* 130.

Двійна (відмін I-ої і II-ої) уживає ся рідко коли. Вона захована ся лише для 1-ого і 4-ого відм. і кінчить ся на *-а* (*-я*), а то з наголосом як в 2-ім відм. одн., н. пр. *вуса, два сина, два купця, три злодія, чтири брата.* 131.

Замість правильного закінченя 2-ого відм. мн. на *-ів* (*-їв*) подибує ся у декотрих слів, наколи сама звязь указує на сей відмінок. давна форма на -, -ь, н. пр: *пять, шість раз, год, аршин, ла́тер, чоловік, сяжень, локоть, день..., пара черевик, чобіт..., до сусід, з ямчар.* 132.

Про творене 4-ого відм., про побічну форму 3-ого відм. на *у* (*-ю*), про заступуване 5-ого і 7-ого відм. иньшими відмінками і про двійню не буде у нас уже дальше мови.

В 1-ім відм. одн. I-ої і II-ої відміни наступає у декотрих слів перезвук, у иньших вставка або в других відмінках опуст звука *о* або *е*; про сї явища звукові гл. 32 і 30. 133.

У іменників мужеских маємо 4 відміні. 134.

До I-ої відміни належать іменники, що в 1-ім відм. одн. кінчать ся на твердий шелестзвук (з виїмкою шипячих *ч*, *ш*, *щ*) і на о. Най та відміна називає ся коротко відміна тверда.

До II-ої відміни належать іменники, що в 1-ім відм. одн. кінчать ся на мягкий шелестозвук, а окрім того на *й*, *р*, *ж* і шипячі *ч*, *ш*, *щ* і на ь: відміна мягка.

До III-ої відміни належать ті іменники мужескі, закінчені в 1-ім відм. одн. на *-а*, *-я*, що відмінюють ся майже так само як женьскі: відміна женьска.

До IV-ої відміни належать іменники мужескі з прикметниковим виглядом: відміна прикметникова.

Сї відміни відріжнені взагалї на підставі отсих характеристичних закінчень (причім такі закінченя, що випливають із самих лише звукових законів, тут поминено): 135.

	I-а	II-а	III-а	IV-а
	жолестозвýк			
1.	твердий, -о	мягкий, -ьо	-а, -я	
2.	-а, -у	-я, -ю	-и, -ї	
3.	-ови	-ови	-ї	
4.	= 1., 2.	= 1., 2.	-у, -ю	
5.	-е, -у	-ю, -е	-о, -е	
6.	-ом	-ем	-ою, -ею	Закінчення прикмéтників.
7.	-ї, -у	-ї, -ю	-ї	
	—	—	—	
1., 4.	-а	-я	-ї	
	—	—	—	
1.	-и	-ї	-и, -ї	
2.	-ів	-їв	-, -ів, -, -їв	
3.	-ам	-ям	-ам, -ям	
4	= 1., 2.	= 1., 2.	= 2.	
5.	= 1.	= 1.	= 1.	
6.	-ами	-ями	-ами, -ями	
7.	-ах	-ях	-ах, -ях	

I-а відміна (тверда).

136. **Відм. 1-ий óдн.** кінчи́ть ся на *б, в, г, ґ, д, з, ж, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц* і на *о*.

Відміна I-а розпада́є ся на 7 підвідмін:

	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж
Відм. 2-ий óдн.	-а	-а, -у	-у	-а	-а	-а, -у,	-у
„ 5-ий „	-е	-е	-е	-е	-у	-у	-у
„ 7-ий „	ї (і)	-ї (і)	-ї (і)	-у	-у	-у	-у

В сїм пóдїлї представлено живи́й і наглядний óбраз теперішного ста́ну відмінюваня му́жеских іменників твердої відміни. Аби́ сей óбраз ще більше оживи́ти і аби́ заразóм осьвідоми́ти з велíкою ріжнорóдностю всяких иньших при відмінюваню ва́жних зя́вищ, упорядкóвано в поодинóких відмінах і підвідмінах приміри з óгляду на словотвóрнє, на звукові закóни перéзвуку і к а н я, óпусту і вста́вки і з óгляду на велику і ва́жну рóлю на́голосу.

А

Відм. 2-ий одн. *-а*, 5-ий *-е*, 7-ий *-і* (*-і*):

	Одн.	Мн.		Одн.	Мн.		Одн.	Мн.
а)	лис	лиси	б)	клуб	клуби	в)	чоловік	чоловіки
	лиса	лисів		клуба	клубів		чоловіка	чоловіків
	лисови	лисам		клубови	клубам		чоловікови	чоловікам
	лиса	лиси		клуб	клуби		чоловіка	чоловіків
	лисе	лиси		клубе	клуби		чоловіче	чоловіки
	лисом	лисами		клубом	клубами		чоловіком	чоловіками
	лисі	лисах		клубі	клубах		чоловіці	чоловіках

Іменники закінчені на *-б*, *-в*, *-м*, *-н*, *-р*, *-ф* мають в 7-ім відм. одн. *-і* замість *-ї*.

Іменники закінчені на *-г*, *-х*, *-к* мають в 5-ім відм. одн. *-же*, *-ше*, *-че* а в 7-ім *-зї*, *-сї*, *-цї* (гл. 23); се важне для цієї відміни, оскілько для сих двох відмінків уживають ся закінченя на *-е* і *-ї*.

Після сих взірців відмінюють ся н. пр. а) *ангел*, *болеуз*, *волос*, *дармоїд*, *дрозд*, *плин*, *полос*, *молот*, *намолод*, *сусїд*, *фелон*..., *Данило*, *Михайло*, нар. *-ин* (*-їн*, *-ін*): *вбін*, *мурин*, нар. *-ун*: *опікун*, *перун*, нар. *-ал*: *генерал*, нар. *-ист*: *акафист*, *евангелист*, нар. *-ент*: *президент*..., нар *-айло*: *балакайло*, *мінайло*, б) *голуб*, *дзюб*, *лицемір*, *луб*, *острів*, *насерб*, *струн*, *хлїбороб*, *черен*, *яструб*..., нар. *-ин*: *вітчим*, *побратим*, в) *внук*, *дух*, *облик*, *обух*, *оріх*, *пророк*, *слабодух*, *язик*...; **дзвін** (*дзвона*), *Антін*, *гніт*, *макогін*, *ніс*, *попіс*, *престіл*, нар. *-іт*: *околіт*; — *лвір*, нар. *-ів*: *Львів*; — *оборіг*, *горіг*, *ріг*...; **Київ** (*Києва*); **вугол** (*вугла*), *щигол*, *угор*; **свердел** (*свердла*), нар. *-ер*: *метер*, *мінїстер*, *Олександер*...

Наголос перескакує:

фірман (*фірмана*, мн. *фірмани*...), *жовнїр*, *ковнїр*, *нумер*, *офіцир*, нар. *-ор*: *директор*, *доктор*...; **обід** (*обода*, мн. *ободи*);

зуб (*зуба*, мн. *зуби*, *зубів*, *-ам*...);

Русин (*Русина*, мн. *Русини*, *-ів*...), *жид*, *комин*, *найміт*, *образ*, *полс*, *рот*, *син* (*сіне* — *сину*), нар. *-ин*: *Русин*; — *горб*, *граб*, *гриб*, *дроб*, *дуб*, *жолоб*, *серп*, *хліб*, *хлоп*, *цап*, *ціп*, *Бог*, *плуг*...; **віз** (*воза*), *пліт*, *ріг*, *вориг*...; **свекор** (*свекра*); нар. ер: **майстер** (*майстра*), *шваґер*...;

пан (*пана*, мн. *пани*, а також *панове*, *панів*...);

господи́н (*господи́на*, мн. *господинове́*, *-и́нів...*);
брат (*бра́та*, мн. *брати́*, *-ів...* і *бра́тя*, *-ів*, *бра́тям...*);
хрест (*хреста́*, *-ве́ви*, *хре́сте*, *хресто́м*, *-і́*, мн. *хрести́*, *-ів...*), *бара́н*, *гарбу́з*, *каплу́н*, *качи́н*, *ковту́н*, *когу́т*, *кут*, *кутє́с*, *мли́н*, *парка́н*, *поро́н*, *хому́т*, *шпігу́н*, *Павло́*, *Дніпро́*, *Петро́*, на́р. **-ун**: *бігу́н*, *бреху́н*, *лизу́н*, *цьвіркун*, *вюн...*; *рука́в*, *стовп*, *хлїв*; — **віл** (*волá*), *кіл*, *кіт*, *хвіст*, на́р. **-іт**: *жвеїт*; — *сніп*, *тхір*, *чіп*, *батіг*, *пиріг...*; **осе́л** (*ослá*), *хребе́т*, *вепе́р...*; **коте́л** (*кітлá*), *оре́л* (*вірлá*), *роже́н*, *хосе́н...*;
овéс (*вівсá...*, мн. *вівсі́* і *вівса*, *вівсі́в..*), *попло́м* (*пошльмá*, мн. *пошльмі́...*);
пес (*пса*, *пса́ви*, *псе...*), *лев* (*лева*)...;

Тро́хи инакше:

селяни́н (*селяни́на*, мн. *селя́ни*, *-я́н...*), на́р. **-яни́н**: *міщани́н*, *Галичани́н*, *селяни́н...*; на́р. **-ин**: *Болгари́н* (2-ий відм. мн. *Болгі́р* і *Болгарі́в*), *погани́н...*, *Арабі́н* (*Ара́бів*), *Серби́н*;
чо́біт (*чо́бота*, мн. *чо́боти*, *чобі́т*, *чо́ботам* = *чобо́тям*, *чобітьмі́*, *чо́ботах* = *чобо́тях*).

Пе́рший відм. о́дн. не́ чуже́ закінчене:

алю́мнус (*алю́мна*, *-ови...*) і
Христо́с (*Христа́*, *-ве́ви*, *Хри́сте*, *Христо́м*, *-і́*).

Б.

Відм. 2-ий о́дн. *-а* або *-у*, 5-ий *-е*, 7-ий *-ї* (*-і*):
огоро́д, *огоро́да* = *огоро́ду*, *огоро́дови...*, *огоро́ди*, *-ів...*

Так са́мо н. пр. а) *блуд*, **лист**, *обі́д*, *повіт*; *цьвіт...*, б) *енїв*, *сир...*; **рід** (*ро́да*, *-у*), *на́рід*, *обліг...*

На́голос перескáкує:

луг (*сінóжать*; мн. *лугі́*, *-ів..*), *бе́рег...*; **міст** (*мо́ста* = *-у*), *гріб...*; **вітер** (*ві́тра* = *-у*);
ліс (мн. *лїсі́* і *лїсá*), *сьвіт*;
гріх (*гріхá* = *-у́*, *-ве́ви...*):
стіл (*столá* = *сто́лу*, *столве́ви...*), *двір*.

В.

Відм. 2-ий о́дн. *-у*, 5-ий *-е*, 7-ий *-ї* (*-і*):
де́сьвід, *до́сьвіду*, *-ови...*

Так са́мо н. пр. а) *акт* (**дїя**), *виногра́д*, *го́лод*, *ґвалт*, *до́гляд*, *до́слїд*, *жарт*, *зако́н*, *кравеїд*, *лен*, *лиман*, *моро́з*, *на́пад*, *о́бряд*, *перекла́д*, *по́гляд*, *по́дїл*, *по́хорон*, *пре́дмет*,

прикład, прикис, суд, текст, університет, урад, нар. -ал: *материал...*, б) *вплив, доплив, дотен, замір, здесів, мур, норов, Рим, пожар, скарб, сьніг, хмароло́м*, нар. -р: *дар, жир, мир*, нар. -ізм: *провінціялізм...*; **осліп** (*ослону*), *доход, дрім, міст, піт, плід, поклін, прихід, росіл, хід*, нар. -іт: *клопіт...*; *вибір, грім, засіб, збір, недобір, опін, окрін, спосіб, твір...*; **хрін** (*хрену*), *попіл, папір...*: **цукор** (*цукру*), *вихор*; **оцет** (*оцту*), нар. -ер: *театер...*

В множині -и і -а:

акт (*бумага*, мн. *акти* і *акта*), нар. -мент: *тестамент...*

Наголос перескакує:

виклад (*викладу*, мн. *викладі*, -ів..), *атлас, вираз, характер...*, **вихід** (*виходу*), *доход, виріб...*;

декрет (*декрету*, мн. *декрети* і *-ета*)...;

раз (*разу*, мн. *разі, разів, разам...*);

зад (*заду*, мн. *задй*, -ів..), *град, дим, розум, склеп, степ, горох, порох...*; **діл** (*долу*), *дім, бік, рік..*; **лід** (*леду, на ледї* і *на леду*), *мід...*;

голос (*голосу*, мн. *голосй* і *-са*), *очерет...*;

сад (*саду*, *-ови*, *саде, садом...*), *лас, полин, ряд, слід, хворост, хрест* (*тайна*), *час, стан...*;

сон (*сну, сновн, сне...*); **шов** (*шву*);

терен (*терну, тернови, терне...*, мн. *терни*, *-ів...*).

Г.

Відм. 2-ий одн. *-а*, 5-ий *-е*, 7-ий *-у*:

Лях, *Ляха, -ови, Ляше, Ляхом, Ляху, Ляхи, -ів...*

З иньшим наголосом:

дяк: (*дяка, -ови, дяче, дяком, -ку; дяки, -ів...*), *козак*.

Д.

Відм. 2-ий одн. *-а*, 5-ий *-у*, 7-ий *-у*:

кінник, *кінника, -ови, -у, -ом, -у, -и...*

Так само н. пр. в) *бук, віник, звук, істик, лилик, мохах, міх, нарох, рак, цьвях, бузько*, нар. -ик: *возик, кінк, кошик, мелник, мученик* (*мученику* = *-иче*), *ножик, несик, сьвященик, столик, ученик, хрестик, чижик, черевик*, нар. -ник: *безбожник, грішник, дожник, зрадник,*

молитвенник, нагідник, нашальник, невільник, сосрідник, насічник, понійник, полковник, порадник, праведник, протівник, робітник, сонічник, урядник, челядник, нар. -ко: *забудько*, нар. -чик: *мільчик, кульчик, невіночик, пальчик, стільчик, хлопчик*, нар. -очко: *батечко*, нар. -ечко: *батенько, Шевченко*. нар. -ейко: *городейко*, нар. -ойко: *соколонько*, нар. -ойко: *лісойко*, нар. -ик (-ік): *індик, жаворонік...*; **жайворонок** (*жайворонка*), *порок*, нар. -(о)к: *горішок, жайворонок, наділок, канарок, напеpоток, оберемок, полумисок, понеділок, посторонок, родзинок, сьвідок, грачевічок, лячок*, нар. -очок: *колосочок, листочок, образочок...*; **вівторок** (*вівторка*).

Наголос перескакує:

вовк (*вовка*, мн. *вовки...*), нар. -ак: *вовк, Поляк*;

вовк (*вовка*, мн. *вовки, -ів...*), *батько, Марко*, нар. -ко: *сусідко, дядько, стрийко...*, **парубок** (*парубка*);

тато (*тата*, 7-й відн. *татові*, мн. *тати...*), *дідо...*;

мужик (*мужика, -ові, мужику, мужиком...*), *кулак, паук, сокак, цибух* (*цибуху* = *-усі*), *четвер* (*четверга*), нар. -ак, -як: *сітрак, сусак, держак, дивак, дурак, жебрак* (*жебраку* = *-аче*), *лошак, рибак, сірак, сьпіяк* (*сьпіяку* = *-аче*), *черак, чирак, шупак, біляк, водяк, боляк, земляк* (*земляку* = *-аче*), *мідяк, своляк* (*своляку* = *-аче*), *синяк*, нар. -ик: *мужик, патик*, нар. -ник: *картінник, медівник, помічник, ремісник, різник, рільник, ручник, сірник*, нар. -юк: *капшук, пацюк*, нар. -ух, -юх: *кожух* (*кожуху* = *кожусі*), *ланцух* (*ланцуху* = *-усі*), *макух, пастух, капелюх* (*капелюху* = *-юсі*), *лінюх...*, нар. -ко: *хвалько, Грицько...*; **вінок** (*вінка, -ові, вінку або вінку*), нар. -(о)к: *вінок, вершок, волосок, горбок, горшок* (*горшка*), *дзвінок, жовток, кілок, листок, мішок, млинок, молоток, образок, огірок, рядок, стіжок, стручок, черепок, шкурок...*

Е

Відн. 2-й одн. *-а* або *-у*, 5-й *-у*, 7-й *-у*:

випуск, *випуска* = *-у, -ові, -у, -ом, -у, -и...*

Так само: *льох...*; **горбочок** (*горбочка* = *-у*), нар. -(о)к: *дяток*, нар. -очок: *горбочок, голосочок...*

Наголос перескакує:

празник (мн. *празники, -ів...*);

верх (*верха* = *-у, -ові*), нар. -ик. *яловик*, нар. -ник: *лісник...*, **садок** (*садка* = *-у*), нар. -(о)к: *лісок, садок, ставок...*

Ж

Відм. 2-ий одн. *-у*, 5-ий *-у*, 7-ий *-у*:
мох, *мо́ху*, *-ові*, *-у*, *-ом*...

Так са́мо в. пр. в) *за́пах*, *прик*, *крок* (але: *на кі́ждім кро́ці*), *луг* (*волі*; *в лу́гу* = *лу́зі*), *по́тяг*, *пух*, *рух*, *спок*, *шовк*; на́р. **-ик**: *до́щик*, на́р. **-ух**: *со́пух*, на́р. **-енько**: *поклоненько*, на́р. **-онько**: *домо́нько*, *листо́нько*, на́р. **-ойко**: *садо́йко*..., на́р. **-ик**: *аршеник*...; **віск** (*во́ску*), *берліг* (*в берлі́гу* = *-зі*), *обрік*...; **за́мок** (*за́мку*), *барвінок*, *ґанок*, *мо́зок* (*мо́зґу* = *мо́зку*), *ри́нок*, на́р. **-(о)к**: *буди́нок*, *видаток*, *остаток*, *маєток*, *обовязок*, *податок*, *пожи́ток*, *поря́док*, *припадок*, *ра́нок* (*в ра́нці*), *смуток*, на́р. **-очок**: *пісо́чок*, *часо́чок*..., на́р. **-унок**: *ґату́нок*, *пакунок*, *подару́нок*, *рату́нок*, *рахунок*, *рису́нок*...; **заро́бок** (*заро́бку*).

На́голос переска́кує:

полк (*по́лку*, мн. *полки́*, *-ів*...), *мак*, *сніг* (*на сні́гу*)...; **ярмарок** (*ярмарку*);

сьміх (*сьміху́*, *-о́ви*, мн. *сьміхи*, *-ів*...), *ліс*;

знак (*знаку́*, *-о́ви*, мн. *знаки́*, *-ів*...), *вік* (але: *на віки*), *дах*, *дов*, *кару́к*, *смак*, *страх*, *торг* (*на торгу́* = *на торзі*), *шлях*, на́р. **-ак**, **-як**: *кисля́к*, на́р. **-ик**: *базни́к*, *часнік*...; **початок** (*початку́*), на́р. **-(о)к**: *пісо́к*, *початок*, *холодо́к*...

II-а відміна (мягка).

Відм. 1-ий одн. кінчи́ть ся на *дь*, *зь*, *ль*, *нь*, *сь*, *ть*, **137.** *ць*, *й*, *р*, *ж*, *ш*, *ч*, *щ* і на *ьо*.

Відміна II-а розпада́є ся на 3 підвідміні:

	А	Б	В
Відм. 2-ий одн.	-я (-а)	-ю (-у)	-я (-а), -ю (-у)

А.

Відм. 2-ий одн. *-я* (*-а*):

а)	б)	в)	г)
учи́тель	добро́дій	това́риш	ли́цар
учи́теля	добро́дія	това́рища	ли́царя (-а)
учи́телеви	добро́дієви	това́ришови (-еви)	ли́цареви (-ови)
учи́теля	добро́дія	това́рища	ли́царя
учи́телю	добро́дію	това́ришу	ли́царю (-е)
учи́телем	добро́дієм	това́ришем (-ем)	ли́царем (-ом)
учи́телі, -ю	добро́дії, -ію	това́рищі, -у	ли́царі, -ю

ни.	**ни.**	**ни.**	**ни.**
учи́телї	добро́дїї	това́ришї	ли́царі
учи́телїв	добро́дїїв	това́ришів	ли́царів
учи́телям	добро́дїям	това́ришам	ли́царям (-ам)
учи́телїв	добро́дїїв	товаришів	ли́царів
учи́телї	добро́дїї	това́ришї	ли́царі
учи́телями	добро́дїями	това́ришами	ли́царями (-ами)
учи́телях	добро́дїях	това́ришах	ли́царях (-ах)

Отсї 4 ро́зряди відрі́жнено після візвуку: а) -ь, б) -й, в) шелестоглу́к шипя́чий, г) -р. У слів ро́зрядів а), в) і г) пи́шуть ще́ поде́куди -и в 7-ім відн. одн.

Після сих взірцїв відмінюють сл н. пр. а) *поло́дязь, ло́сось, місяць* (час), *о́кунь, о́лень, слонь, ясень, не́ньо* (*не́ня, не́нем*), на́р. -**тель**: *власти́тель, писа́тель, прия́тель, спасі́тель*, на́р. -**сь**: *Анто́сь*..., б) *гречкосі́й, соловій, Юрій*..., в) *а́ркуш, листоно́ш, о́воч*, на́р. -**ич**: *керма́ич, ро́дич*, на́р. -**ович** (-**евич**): *попо́вич, царе́вич*, на́р. -**ч**: *ногбич*..., г) *ку́чер*, на́р. -**ур**: *на́чур*, на́р. -**ар**: *анти́кар, ли́цар, ри́мар*...: **міль** (*мо́ля*), *гвіздь, слій*...; **медвідь** (*медве́дя*), *Андрій*...: **ку́холь** (*ку́хля*), *ву́голь*, на́р. -**оть**: *віхоть*...; **ду́рень** (*ду́ря*), *дішель, ти́ждень* (*ти́жня*), *ште́мпель*, на́р. -(е)**нь**: *ве́ресень, ру́день, ду́рень, жо́втень, пі́вень, са́жень, сі́чень, сі́жень*, на́р. -(е)**ць**: *бо́хонець, виде́лець, гости́нець, оселе́дець, па́лець, ко́вець* (*ко́вця*)...; на́р. -**оть**: **но́готь** (*ні́гтя*), *ло́ктоть*...

Пя́тий відн. одн. на *-е*:

хло́пець (*хло́пця, -ець, хло́пче*), на́р. -(е)**ць**: *богомо́лець, народолю́бець, Німець, погорі́лець, Украї́нець, хло́пець, чужи́нець*...

Відн. 2-ий ни. на *-ий*:

гість (*го́стя*, ни. *го́сті, го́стий*...).

На́голос перескакує:

ле́бедь (*ле́бедя*, ни. *лебе́ді*...), *ка́мінь, ко́рінь, пе́ротень*, на́р. -**ль**: *ка́праль*; — *злодій, льо́кай*, на́р. -**ар**: *господар*, на́р. -**ар**: *комі́сар, кори́тар*...; **гре́бінь** (*гре́беня*), *стре́мінь*...;

зять (*зя́тя*, ни. *зяті, -ї*...), *за́яць, місяць* (на не́бі), *кий, вуж, муж, сторож, цїсар*, на́р. -**ич**: *ді́дич, шля́хтич*, на́р. -**овач** (-**евич**): *Федько́вич, Шашке́вич*, на́р. -**ар**: *пі́сар*, на́р. -**ар**: *бо́днар, ку́хар*...;

коре́ць (*кірця́*, ни. *кірці*...), на́р. -(е)**ць**: *коне́ць, коре́ць*...;

коро́ль (*короля́, -е́ві, коро́лю, короле́м*, ни. *королї, -ї*...), *князь, моті́ль, паль, рискаль, Павлуньо́* (*Павлуня́, -е́ві, Павлу́ню, -е́м, -ї*), на́р. -**сь**: *Ісо́сь*, на́р. -**усь**: *ді́дусь*; — *лишай*, на́р.

-ій (-ій): *постій, бабій*; — *ключ, кишш, корч, мелїш, меч, обруч, пришш, хрум*, нáр. -ач: *пенїч*, нáр. -ч, -ач: *бич, бо-гáч, грач, дерка́ч, колáч, пугáч, рубáч, силáч, сїкáч, ткач*, нáр. -ш: *найдїш*; — *кушнїр, мозóїр, монес. їр, паламáр, цар, тніхлїр, шур*, нáр. -ар, -яр: *букáр, гончáр, дротáр, книгáр, кобзáр, комáр, косáр, лїкáр, лїхтáр, пекáр, скупáр, слесáр, сухáр, токáр, коминáр, малáр, місіонáр, мулáр, сїолáр, столáр, школáр, шклар*, нáр. -ур: *міхур*, нáр. -ир: *проводúр*, нáр. -ар: *каламáр, календáр, нотáр*...; **мозіль** (*мозолá*), *рій, ніж, ніж*...; **кошіль** (*кошелá*); **муравéль** (*муравлá*), *журавéль, корабéль, рубéль, скобéль, щебéль*...;

кравéць (*кравцá, крáвець* мн. *кравцї, -їв*...), нáр. -(е)ць: *воробéць* (*ворóбчику*), *кравéць, купéць, срéць, молодéць, чернéць*, (*черцá* = *ченцá*).. ; **вдовéць** (*вдівцá*); **швець** (*шевцá*), *жнець*...;

камінéць (*камінцá, -éви, камінчику*), *гребінéць, зубéць, корінéць, рубéць*...; **столéць** (*стільцá*), *оловéць, ровéць*...;

отéць (*отцá* = *вітцá, óтче*, мн. *отцї, -їв* = *вітцї, -їв*...);

день (*днá, днéви, дню* або *дне, днем*), *великдень, великодня, по великодні* = *великцїдні*).

Трóхи инáкше:

Гóсподь, *Гóспода, -у* = *-сви, -и, -ом, -ї*;

кінь, *конá, -éви, кóню, конéм, -ї*; *кóні, -ий, -ям, кіньми, кóнях*;

гріш, *грошá, -éви*, (*грóшику*), *грошéм, -і*; *грóші, -ий, -ам, грóшах*.

Б.

Відм. 2-ій óдн. -ю (-у):

стиль, *стúлю, -єви, -ю*, мн. *стúлї, -їв*...

Так сáмо н. пр. а) *прохмáль*, нáр. -іль: *мúтіль*..., б) *клей, май* (зéлень), *олій*, нáр. -ай: *звичáй, обичáй, уро(д)жáй*..., в) *мóсяж*...; **біль** (*бóлю*), *кукіль, лій, капій, попій, спокій*...; **ремінь** (*ремéню*), *хміль*; **дóгеть** (*дóгтю* = *дігтю*); **тáнець** (*тáнцю*), *кашель, пéрець, смáлець*...

Нáголос перескáкує:

гай (*гáю*, мн. *гаї*...), *чинш*; **гній** (*гнóю*);

ячмінь (*ячмéню*, мн. *ячмені, -їв* і *ячменá -їв*);

баль (*балю*, мн. *балї*...), *жаль*, нáр. -іль: *кисіль*, нáр. -аль: *шпи-тáль*; — *коровáй, край, рай, борщ, дощ, отченáш, плач, базáр*, нáр. -ар: *тягáр* (*тягару*)...; **огóнь** (= *огéнь, огню*); **терпéць** (*терпцю*).

В.

Відм. 2-ій óдн. -я або -ю:

дунáй, *дунáя* = *-ю, -єви, -ю*, мн. *дунáї, -їв*...

III-а відміна (женьска).

138. Відм. 1-ий одн. кінчить ся на *-а*, *-я*, а закінченя відмінкові є ті самі, що у іменників женьских (гл. 140—150). Для доклядности і з огляду на 4-ий відм. мн. виймаєм іменники мужескі на *-а*, *-я* змежи женьских. Пор. 125.

Відміна IV-а розпадає ся на 2 підвідміні, тверду (А) і мягку (Б):

	А	Б
Відм. 2-ий одн.:	-и	-ї (-і)
„ 6-ий „	-ою	-єю
„ 1-ий мн.	-и	-ї (-і)

А.

Відм. 2-ий одн. *-и*, 6-ий *-ою*, 1-ий мн. *-и*:

а)	б)	в)
воєво́да	па́па	влади́ка
воєво́ди	па́пи	влади́ки
воєво́ді	па́пі	влади́ці
воєво́ду	па́пу	влади́ку
воєво́до	па́по	влади́ко
воєво́дою	па́пою	влади́кою
воєво́ді	па́пі	влади́ці
воєво́ди	па́пи	влади́ки
воєво́д (-о́дів)	па́п (па́пів)	влади́к (-и́ків)
воєво́дам	па́пам	влади́кам
воєво́д (-о́дів)	пап (па́пів)	влади́к (-и́ків)
воєво́ди	па́пи	влади́ки
воєво́дами	па́пами	влади́ками
воєво́дах	па́пах	влади́ках

Іменники закінчені на *-ба*, *-ва*, *-ма*, *-на*, *-ра*, *-фа*, *-жа*, *-ша*, *-ча* мають в 3-ім і 7-ім відм. одн. *-і* замість *-ї*, а іменники закінчені на *-га*, *-ка*, *-ха* мають в 3-ім і 7-ім відм. одн. *-зї*, *-цї*, *-сї* (гл. 23).

Після сих взірців відмінюють ся н. пр. а) *зайда*, *плакса*, *сновида*, нар. -ина: *хлопчина...*, б) *нерба...*, в) *калїка*, *музика*, нар. -ака, -яка: *розбишака*, нар. -яга: *біднїга*, *добрїга*, нар. -уга, -юга: *волоцюга*, *злодюга*, *козарлюга*, *котюга...*; **рибалка** (2-ий відм. мн. *рибалок*).

Наголос перескакує:

дру́жба (*дру́жби*, мн. *дружби́*...); **Кеїтка** (*Кеїтóк*);
стáрóста (*стáрóсти*, мн. *старóсти́*...);
ґаздá (*ґаздú*, *ґáздо*, мн. *ґáзди*...);
слугá (*слугú*, *слузї́*, *слугу́*, *-б*, мн. *слу́ги*...);
сиротá (*си́роти*, мн. *си́роти*, *си́рім*);
мужчинá (*мужчинú*, мн. *мужчини́*, *мужчи́н*), *сатанá*, *Кузьмá*, *Лукá*.

Б.

Відм. 2-ий óдн. -ї (-і), 6-ий *-ею*, 1-ий мн. -ї (-і):

гéсля, *тéслї*, -ї, *-ю*, *-ьо*, *-ею*, -ї, -ї...

Так сáмо н. пр. *перебéндя*...

Трóхи инáкше:

пляни́ця (*пляни́цї*, -ї, *-ю*, *-е*), *вельмóжа* (*вельмóжі*, *-і*, *-у*, *-о*), *предтéча*..;
Гамалїя (*Гамалїї*, -і, *-ю*, *-е*, *-ем* (гл. 122), -ї);
Потебнá (*Потебнї*, *-ї*, *-ю*, *-é*);
суди́я (*судиї*, -ї, *-ю*, *-ї́о*, *-ею*) або
суддя́ (*суддї*, *-ї*, *-ю*, *-ьо*, *-éю*).

IV-а відміна (прикметникова).

Відм. 1-ий óдн. кінчи́ть ся на *-ий*, *-ое*, *-ie*, *-їе*; закінченя відмінкóві є ті самі що у прикметників в **139.** ру́ж. рóдї (гл. 175):

лю́тий, *лю́того*, *-ому*..., мн. *лю́ті*, *-их*...

Н. пр. *лїсни́чий*, нáр. -ний: *подорóжний*, нáр. -ский: *ри́ньский*, нáр. -овский (-евский): *Желехóвский*, *Котляре́вский*.

Иньший нáголос:

молоди́й (*молодóго*), нáр. -овий: *польовий*, нáр. -ший: *старши́й*.

Иньші закінченя:

бли́жний (*бли́жного*, *-ому*...),
бли́жнїй (*бли́жнього*, *-ьому*...);
Піскýнов (*Піскýнова*, *-у*, *-а*, *-*, *-им*, *-і*, *-и*, *-их*...); *Глїбов*, нáр. -ів: **Костомáрів** (*Костомáрова*)...;
Ковалїв (*Ковалéва*, *-у*...).

2. Рід женьский.

140. Відм. 5-ий одн. рідко колй заступає ся 1-им.

141. Замість закінченя 6-ого відм. одн. на *-ою* (*-ею*) уживає ся в Галичині і на Буковині також коротша форма на *-ое* (*-ее*); *-ой* (*-ей*) є рідка форма поетична.

142. Відм. 7-ий одн. є все рівний 3-ому, так само 5-ий і 4-ий мн. рівні 1-ому.

143. В 2-гім відм. мн. І-ої і ІІ-ої відміни наступає у декотрих слів перезвук, у иньших вставка або в других відмінках опуст звука *о* або *е*; про сї явища звукові гл. 32 і 30.

144. В 2-ім відм. мн. тих відмін втискає ся зрештою чим раз більше закінчене мужеских іменників на *-ів* (*-їв*), а то особливо в отсих разах:

1. Колй у форми 2-ого відм. мн., добутої після взірця *сила — сил*, годіб вимовити шелестозвуків посунених в визвук, або тяжко булоб ізза потрібного перезвуку розпізнати пень, то хватаємо ся у женьских іменників, колй множина їх рідка і не утерта, закінченя *-ів* (*-їв*), н. пр. *тиглів, студнів, брехнів..., осів, полів...*

2. Колй иньші відмінки множини іменника женьского роду (особливо іменника двоскладного) мають наголос на закінченю, то звичайно вирівнуємо з ними 2-ий відм., прикладаючи до него закінчене *-ів* (*-їв*) (з наголосом), н. пр. *бабів, хатів, панів, стайнів...*

145. Відм. 4-ий мн. заступує ся подекуди у імен живих істот 2-им.

146. Двійня уживає ся в І-ій відміні досить правильно. Вона має лиш одну форму, що уживає ся для 1-ого і 4-ого відмінка. Наголос двійні *е* на тім самім складі що в 2-ім відм. одн.

Про заступуване 5-ого відм. одн. 1-им, 4-ого відм. мн. 2-им і про побічні форми 6-ого відм. на *-ое* (*-ее*) не буде у нас дальше мови.

147. У іменників женьских маємо 4 відміні.

До І-ої відміни належать іменники, що в 1-ім відм. одн. кінчать ся на **а** (з виїмкою закінчених на *-жа*, *-ша*, *-ча*, *-ща*). Най та відміна називаєть ся коротко відміна тверда.

До II-ої відміни належать іменники, що в 1-ім відм. одн. кінчать ся на я, а окрім того на *-жа*, *-ша*, *-ча*, *-ща* (гл. 23, нотка): відміна мягка.

До III-ої відміни належать ті іменники женьскі, що в 1-ім відм. одн. кінчать ся на мягкий шелестозвук, а окрім того на *р*, *в*, *ж* і на шипячі *ш*, *ч*, *щ*. Най та відміна з огляду на шелестозвучний визвук 1-го відм. називаєть ся коротко відміна шелестозвучна.

До IV-ої відміни належать іменники женьскі з прикметниковим виглядом: відміна прикметникова.

148. Сї відміни відріжнені взагалї на підставі отсих характеристичних закінчень (причім такі закінченя, що випливають із самих лише звукових законів, тут помінено):

	I-а	II-а	III-а	IV-а
1.	-а	-я	мягкий шелестозвук	Закінчення прикметників.
2.	-и	-ї	-и	
3.	-ї	-ї	-и	
4.	-у	-ю	= 1.	
5.	-о	-е	-е	
6.	-ою	-єю	-ию	
7.	-ї	-ї	-и	
	—	—	—	
1., 4.	-і	-	-	
	—	—	—	
1.	-и	-ї	-и	
2.	-	-	-ий	
3.	-ам	-ям	-ям	
4.	= 1.	= 1.	= 1.	
5.	= 1.	= 1.	= 1.	
6.	-ами	-ями	-ями	
7.	-ах	-ях	-ях	

I-а відміна (тверда).

149. Відм. 1-ий одн. кінчить ся на *-а*:

а)	б)	в)	г)
сила	риба	муха	статуя
сили	риби	мухи	статуи
силї	рибі	мусї	статуї

си́лу	ри́бу	ву́ху	ста́туу
си́ло	ри́бо	ву́хо	ста́туо
си́лою	ри́бою	ву́хою	ста́туою
си́лї	ри́бі	ву́сї	ста́туї
дві си́лї	дві ри́бі	дві ву́сї	
си́ли	ри́би	ву́хи	ста́туи
сил	риб	вух	ста́туй
си́лам	ри́бам	ву́хам	ста́туам
си́ли	ри́би	ву́хи	ста́туи
си́ли	ри́би	ву́хи	ста́туи
си́лами	ри́бами	ву́хами	ста́туами
си́лах	ри́бах	ву́хах	ста́туах

Іменники закінчені на *-ба, -ва, -ма, -на, -ра, -фа* ма́ють в 3-ім і 7-ім відм. о́дн. і в двійні́ *-ї* замість *-і*.

Іменники закінчені на *-ка, -ґа, -ка, -ха* ма́ють в 3-ім і 7-ім відм. о́дн. і в двійні́ *-зї, -зї, -цї, -сї* (гл. 23).

Се ва́жне для цїлої відміни.

Після сих взірцїв відмінюють ся н. пр. а) *адре́са, бе́сїда, бібула, відміна, гли́на, грома́да, ґо́нта, завіса, згода, ка́рта, ка́рта, кімна́та, кля́са, коло́да, коро́на, кри́вда, ла́та, лати́на, лева́да, лопа́та, мали́на, моги́ла, нагоро́да, оби́да, охо́та, пала́та, переміна, перешко́да, ніна, пла́та, пла́хта, пли́та, побіда, похвала, по́чта, пра́вда, пригода, причи́на, прови́на, ра́да, ра́на, сли́на, суботa, цитри́на* нар. -ина (-їна), -изна: *дївчина, же́ньщина, ма́точина, на́ренина, підва́лина, проґа́лина, годи́на, дити́на, домови́на, дни́на, луни́на, масли́на, мішани́на, полови́на, полони́на, роди́на, росли́на, солони́на, сорочи́на, стебели́на, трети́на, хати́на, хусти́на, сере́ди́на, Україна, біли́зна, матери́зна,* нар. -(о)та, -(е)та: *голо́та, трепе́та...*, б) *ба́рва, була́ва, бу́льба, вечера, віра, вправа, гри́ва, гу́ба, держава, ду́ма, жа́ба, заба́ва, зли́ва, ка́ва, ка́ра, кватира, ко́рба, коро́ва, пу́на, ли́на, ліра, ля́мна, ма́лна, міра, мо́ва, ни́ва, обо́ра, оли́ва, на́ра, пече́ра, підно́ра, помара́нча, потре́ба, про́ба, ріна, ру́ра, са́на, ски́ба, скіра, сла́ва, спра́ва, стра́ва, установа, фа́рба, фіґа, фіра, фо́рма, хмара, холява, шиба, шкіра, шо́на, шру́ва, ще́на, ї́ма,* нар. -ба: *про́сьба, слу́жба* (робо́та), *хоро́ба,* нар. -ура: *літерату́ра...*, в) *азбу́ка, анти́ка, варе́ка, ві́лха (вільсї), запомо́ва, заслу́ва, знева́ва, ке́бка, кни́ва,*

му́ка, му́ха, ка́ка, недо́га, оті́ка, осі́ка, ка́зуха, ка́чка, ка́сіка, повіка, подо́ка, попру́га, потіка, Пра́га, при́мха, присі́ка, росо́ка, ска́ра, смере́ка, соро́ка, стріка, уда́га, утіка, на́р. **-ака**: *ломо́ка, вилка*, на́р. **-юка**: *гадю́ка, шаблю́ка*, на́р. **-уга, -юга**: *кру́га, вісю́га*, на́р. **-иха**: *дли́ха, ковали́ха*, на́р. **-уха**: *ласу́ха, сексру́ха, тере́буха, посьмітю́ха*, на́р. **-ика (-іка)**: *грамі́тика, пра́ктика, фа́брика, музи́ка...*; **шко́ла** (2-й відм. мн. *шкіл*), *воро́на, ле́ода*, на́р. **-(о)та**: *робо́та*; — *комо́ра, осо́ба, підко́ва*, на́р. **-ба**: *жало́ба, худо́ба*; — *доро́га, підло́га, стоно́га...*; **бере́за** (*берів*)...; **ви́вірка** (*ви́вірок*), *ма́рка*, на́р. **-ка**: *ви́гадка, виде́лка, ви́їмка, за́куска, за́мітка, за́тичка, ї́грашка, обі́цянка, по́голоска, по́силка, при́казка, при́ключка, руса́лка, суперечка*, на́р. **-очка**: *зіро́чка*, на́р. **-ечка**: *узде́чка*, на́р. **-онька**: *голово́нька*, на́р. **-енька**: *рі́ченька*, на́р. **-івка**: *ниля́тівка...*; **ци́фра** (*ци́фер*)...; із закінченем *-ів* в 2-ім відм. мн.: **ти́тла** (*ти́тлів* або *титл*), *во́вна, фа́лда, бу́ква, дра́тва, і́скра, куропа́тва, ли́ства, на́зва, ри́ква*, на́р. **-тва**: *би́тва, же́ртва...*

На́голос перескакує:

ку́кла (*ку́кли, кукол*), *це́гла, відьма*; **пе́рла** (*пере́л*), *підо́шва*;
со́сна (*со́сни*, мн. *со́сни́, сосо́н* = *сосе́н, со́снам...*);
при́повідка (*при́повідки*, мн. *при́повідки́, при́повідо́к*), на́р. **-ка**: *пере́купка, селезі́нка, сопі́лка...*;
дра́бина (*драби́ни*, мн. *драбини́, -ін, -инам*), *кобі́ла, лахма́на, ота́ва, поло́ва, соки́ра...*; **стодо́ла** (*стоді́л*), *соло́ма*; **жі́нка** (*жінок*), *тріска*, на́р. **-ка**: *бі́йка, боро́давка, бо́чка, бу́лка, воро́жка, га́дка, галу́зка, го́лка, гре́чка, гру́шка, гря́дка, гу́ска, дї́вка, дї́йка, дї́рка, до́шка* (*дошо́к* = *дощо́к*), *ду́мка, за́гадка, ка́зка, ка́чка, кві́тка, кла́дка, кни́жка, коли́ска, коко́вка, ку́рка, ку́харка, ла́вка, ла́стівка, ла́тка, ло́жка, ля́лька, ми́ска, ни́рка, ни́тка, ні́жки, ня́нька, печа́тка, пи́санка, по́душка, по́кришка, пра́чка, пта́шка, пя́вка, ру́чка, сьві́чка, сї́чка, ска́лка, сли́вка, соро́чка, сте́жка, ти́чка, ті́тка, ху́тка, чве́ртка, ша́пка, ши́шка, шля́нка, шли́йка, шпи́лька, щі́тка, я́лівка, я́щірка*, на́р. **-очка**: *кни́жочка*, на́р. **-ї́нка**: *ма́тїнка*, на́р. **-івка**: *жидівка...*; **ко́вдра** (*ковде́р*), *маки́тра*; із закінченем *-ів*: **ха́та** (*хатів* = *хат*), *ба́ба*; *па́нна* (*панні́в*), *ма́ма, слу́жба* (Бо́жа)...;
це́рква = **це́рков** (*це́ркви, -і, -у* = *це́рков*, мн. *церкві, -ів* = *-ко́в, -ва́м...*), *кро́ква, мо́рква*, на́р. **-тва**: *моли́тва...*;

зьвіздá (*зьвіздгі*, мн. *зьвіздн*, *зьвізд*, *зьвіздмн*, *зьвіздах*), *бідá*, *глистá*, *жилá*, *пилá*, *скалá*, *слотá*, *стінá*, *стрілá*, *струнá*, *цінá*, *бровá*; *дірá*, *норá*, *совá*, *травá*, *трубá*, *вагá*, *слугá*...; **козá** (*кіз*), *пчолá*, *горá*, *стопá*, *блохá*...; із закінчення *-ів*: **полá** (*пóлів*), *золá*, *осá*, *корá*, *порá*, нáр. -тва: *вересвá*...;

дочкá (*дочкí*, *дóчкó*, мн. *дóчки*, *дочóк*), нáр. -ка: *донькá*; **сестрá** (*сестéр*);

кобасá (*кобасí*, мн. *кобáси*, *кобáс*, *кобасáм*), *пятá*, нáр. -(о)та: *добротá*, *густотá*, *самотá*, *сліпотá*, *теплотá*, *широтá*, *клеветá*; — *товпá*, нáр. -ва: *борбá*, *журбá*, *різьбá*, *хвальбá*; — *мукá*, *пахá*, *рікá*...; **свободá** (*свобóд*); **слозá** (*слíз*); **иглá** (*игóл*), *игрá*; **мітлá** (*мітéл*), *тюрмá*; в закінченні *-ів*: **сернá** (*сéрнів*);

косá (*косí*, *ї*, *кóсу*, *косó*, мн. *кóси*, *кíс*), *лозá*, *добá*, *копá*; із закінченні *-ів*: **веснá** (*вéснів*);

головá (*головí*, *гóлову*, *головó*, мн. *гóлови*, *голóв*, *гóловáм*), *водá*, *росá*, *вербá*, *зимá*; **бородá** (*борід*), *борозда*, *боронá*, *сторонá*, *толокá*..; **чередá** (*черід*), *середá*; **коршмá** (*коршéм*);

рукá (*рукí*, *руцї*, *рýку*, *рукó*, мн. *рýки*, *рук*, *рукáм*); **ногá** (*ніг*);

низинá (*низинí*, *-ї*, *-ý*, мн. *низинí*, *низúн*), *їздá*, нáр. -ина: *вітчинá*, *Галичинá*, *зьвіринá*, *повинá*, *старинá*, *чужинá*, *яринá*; — *жидовá*, *дугá*...; **лускá** (*лусóк*); із закінченні *-ів*: **мгла** (*мглів*), *гра*, *тьма*..;

хоругвá = **хоругóв** (*хоругвú*, 2-ий відм. мн. *хоругвів* = *хоругóв*);

кумá (*кумú*, *кýмó*, *кумí*, *ів*).

II-а відміна (мягка).

150. Відм. 1-ий óдн. кінчúть ся на *-я*, *-жа*, *-ша*, *-ча*, *-ща*. В 3-ім і 7-ім відм. óдн. пúшуть ще подéкуди *-ѥ* (крім в рóзділї г).

а)	б)	в)	г)
царúця	рóжа	бýря	надїя
царúцї	рóжі	бýрі	надїї
царúцї	рóжі	бýрі	надїї
царúцю	рóжу	бýрю	надїю
царúце	рóже (-о)	бýре	надїйо (-е)
царúцею	рóжею	бýрею	надїєю
царúцї	рóжі	бýрі	надїї
царúцї	рóжі	бýрі	надїї
царúць	рож	бур	надїй
царúцям	рóжам	бýрям	надїям
царúцї	рóжі	бýрі	надїї
царúцї	рóжі	бýрі	надїї
царúцями	рóжами	бýрями	надїями
царúцях	рóжах	бýрях	надїях

Після сих взірців відмінюють ся н. пр. а) *барабо́ля, во́ля, ди́ня, доло́ня, жме́ня* (*жмень* = *жмінь*), *ну́ля, ми́ля, неді́ля, пра́ця, са́ля, скри́ня, сте́ля, топо́ля, у́треня, хви́ля, цибу́ля, шпи́ця*, на́р. -уля: *зазу́ля, красу́ля, приву́ля*, на́р. -ня, -зня: *вечи́рня, дриві́тня, кла́ня, ла́зня, пу́тця, цеебо́ля, ку́ня*, на́р. -альня: *копа́льня*, на́р. -арня: *друка́рня, книга́рня*, на́р. -иня: *боги́ня, бросови́ня, господи́ня, князи́ня, пусти́ня, сьвяти́ня*, на́р. -ниця: *блощи́ця, божни́ця, вдови́ця, вовни́ця, грани́ця, дурни́ця, кажли́ця, кони́ця, крини́ця, лиси́ця, марни́ця, молоди́ця, небили́ця, палани́ця, пути́ця, перепели́ця, поли́ця, ріжни́ця, рісни́ця, рукави́ця; сами́ця, сьвітли́ця, сини́ця, столи́ця, суни́ця, тели́ця, чарівни́ця, черни́ця, ягни́ця, яли́ця, блискавиця, Богоро́диця, гости́ниця, грішниця, гу́сениця, желі́зниця, кади́льниця, ка́мениця, ки́тиця, му́ченица, обо́лиця, а́лиця, покі́йниця, послі́вниця, поти́лиця, пропа́сниця, пя́тниця, ра́тиця, те́рлиця, торго́виця, у́ченица, та́бли́ця, те́рти́ця*, на́р. -ця: *трі́йця...*, б) *ве́жа, гру́ша, калю́жа, ка́ша, оде́жа, на́ша, са́джа, су́ша, те́ша, ча́ша*, на́р. -ча: *зада́ча, колотне́ча, ону́ча...*, г) *іде́я, по́лія, ле́лія, ліні́я, ши́я*, на́р. -ия (-ія): *акаде́мия, ака́ция, ґімна́зия, канцеля́рия, коме́дия, матери́я, поезия, проце́сия, ста́ция, пара́фія, бібліо́ія, комна́ія...*; на́р. -ня: **я́блоня** (*я́блінь*); — *зо́ря, засто́я*; **безо́дня** (*безо́день*), на́р. -ня: *до́ебня...*; із закінчеєм *-ів*: **му́шля** (*му́шлів*), *лю́шня*, на́р. -ця: *це́рковця...*

На́голос перескáкує:

ку́хня (*ку́хні, кухо́нь*), на́р. -ня: *су́кня*; **ча́пля** (*чапе́ль* або *ча́плів*), *гре́бля, ка́пля, карто́фля, кра́пля, коно́пля*, на́р. -ня, -сня: *вішня, чере́шня, пісня...*

Відм. 5-ий о́дн. на *-ю*:

до́ня (*до́ні, -ї, -ю, -ю*), на́р. -ня: *до́ня*, на́р. -уня: *бабу́ня*, на́р. -ця: *панну́нця*, на́р. -ся: *Ка́ся*, на́р. -уся: *бабу́ся...*

На́голос перескáкує:

ша́бля (*ша́блі*, ин. *шаблі, шабе́ль*); із закінченєм *-ів*: **ста́йня** (*стайні́в*), *каса́рня, ліхта́рня...*;

миша́ (гл. 151 *миш*; *миші*, ин. *ми́ші, миш, ми́шам*), *шлия* (*шлий*); із закінченєм *-ів*: **брехня́** (*бре́хнів* = *брехо́нь*);

вівця́ (*вівці*, ин. *вівці, овець, вівцям...*);

кутя́ (*куті, -ї, ку́тю, куте́*, ин. *ку́ті, кутя*), *душа́, межа́*; **земля́** (*земе́ль*); із закінченєм *-ів*: **стерня́** (*сте́рнів*);

свиня́ (*свинї*, мн. *свині́*, *свинїй*, *свиньмі́*);
ріля́ (*рілї*, мн. *рілї*, *ріль*), *діжд*, *сарина́*..., **торговля́** (*торговéль*); і з закінчення *-іє*, нáр. *-ня*: **четверня́** (*четверніє*), *дорожня́*, *платня́*, *різня́*, *сварня́*; — *ржа*, *семя́*...;
пáнї (= *пáня*; 2-ий відм. *пáнї*, 5-ий *ї*, мн. *пáнї*, *пань*).

III-а відміна (шелестозвучна).

151. Відм. 1-ий óдн. кінчи́ть ся на *дь*, *зь*, *ль*, *нь*, *сь*, *ть*, *р*, *в*, *ж*, *ш*, *ч*, *щ*.

Замість закінчень *-и* уживáє ся після анальóґії II-ої відміни тáкже *-ї* (*-і*), замість *-ю* дéколи *-єю* а тáкже самó *-ю*, а замість *-ям* (*-ам*), *-ямы* (*-амы*) і *-ях* (*-ах*) тáкже ще стáрше закінчене *-ем*, *-ьми* і *-ех*. В 2-ім відм. мн. уживáють вже дéколи *-іє* (*-ів*)

Відм. 1-ий і 4-ий все собі рівні.

а) часть	чáсти	б) річ	рíчи	в) твар	твáри
чáсти	чáстий	рíчи	рíчий	твáри	твáрий
чáсти	чáстяи	рíчи	рíчаи	твáри	твáряи
часть	чáсти	річ	рíчи	твар	твáри
чáсте	чáсти	рíче	рíчи	твáре	твáри
чáстию	чáстями	рíчию	рíчами	твáрию	твáрями
чáсти	чáстях	рíчи	рíчах	твáри	твáрях

Після сих взірців відмінюють ся н. пр. а) *відповідь*, *зáповідь*, *кóристь*, *мазь*, *мисль*, *мідь*, *нáпись*, *пáмять*, *нáпоротъ*, *пóломінь*, *прóповідь*, *ядь*, *Русь*, *сповідь*, *сталь*, *ціль*, *чверть*, *чéлюсть*, *чéлядь*, *шерсть*, нáр. *-нь*, *-знь*, *-снь*: *тінь*, *бóлізнь*, *бóлязнь*; *прíязнь*, *кість*, нáр. *-ть*: *вість*, *зáвисть*, *масть*, *нáпасть*, *ненáвисть*, *нéчесть*, *пóвість*, *прóпасть*, *сінóжáть*, *смерть*, *часть*, *честь*..., б) *дóбич*, *жовч*, *зáполоч*, *крáдіж*, *мóлодіж*, *пóдорож*, *прíгорш*..., в) *кров* (*крóвію* = *крíв*(*л*)*ю*)...; **кість** (*кóсти*), *вісь*, *міць*, *сіль*, нáр. *-ість*: *вáртість*, *вдáчність*, *весéлість*, *гóрдість*, *зáздрість*, *злість*, *мóлодість*, *мýдрість*, *нáродність*, *пáність*, *пильність*, *побóжність*, *рáдість*, *слáбість*, *спосібність*, *стáрість*, *терпеливість*, *цілість*, *щирість*; — *ніч* (*в нóчи*), *нічи́*, нáр. *-ть*: *нéміч*, *пóміч*...; **зáміть** (*зáмети*), *кýніль*, *óсінь* (*в óсени*), *пóстіль*, *стýдінь*, *бóдіж*, нáр. *-ть*: *ніч* (*в нéчи*).

Наголо́с переска́кує:

грудь (*груди, грудей, грудям, грудьмі, грудях* = *грудёх*);
вош (*вши, вошій, вшами* = *вошім, вшах* = *вошёх*), **лиш** (гл. **150** *лиша*).

Трóхи инáкше:

любóв (*любóви, -и, любóві, любóв(і)ю, -бви*)
любá (*люб(в)и́, -і, любу́, любо́, любо́ю, люб(в)і*);

мáти { *мáтери, -ери, -їр, мáти, -ерю, ери*; *мáтерий, мáтерій* або *-ів*..
мáти, -и, -и } *мáти*

IV-а відміна (прикметникова).

Відм. 1-ий óдн. кінчи́ть ся на *-а*; закінчення відмінкóві є ті самі що у прикметників в жéньскім рóді (гл. **175**): **152.**

цісарéва, *цісарéвої, -ій...*, мн. *цісарéві, -их...*

Так сáмо н. пр. *троїста* (музи́ка), *Пречи́ста, Надвірна, Кобри́нська...*

Иньший нáголос:

братовá (*братовóї*), *молодá...*

Иньші закінчення:

царíна { *царíної, -ій, -у* / *царíни* } { *-а*, *-о*, } мн. { *царíні, -их* / *царíни, -ен* (*-ені́в*)... }

3. Рід середний.

Відм. 4-ий і 5-ий у всіх числáх рівні 1-ому. **153.**

Замість 7-ого відм. óдн. мóжна тáкже стáвити 3-ий; у І-ій відміні Б ви́пер єго́ ціककови́то 3-ий відм. **154.**

Відм. 4-ий мн. заступує ся подéкуди у імéн живи́х істóт 2-им. **155.**

Ужи́ванє двійні́ є досить прáвильне в відміні І-ій, в и́ньших відмінах рідкé. Вонá мáє тілько одну́ фóрму -ї (-і), і сеся́ слу́жить для 1-ого і 4-ого відмінка. Нáголос спочивáє в двійні́ на тім самім склáді що в 2-ім відм. óдн. **156.**

157. В 2-ім відм. мн. І-ої і ІІ-ої відміни наступає у деякотрих слів перéзвук, у иньших слів вставка або в других відмінках óпуст звука *о* або *е*; про сї явища звукові гл. **32** і **30**.

158. У іменників середних маємо 4 відміні.

До І-ої відміни належать іменники, що в 1-ім відм. óдн. кінчать ся на **о**. Най та відміна називаєть ся коротко відміна твердá.

До ІІ-ої відміни належать іменники, що в 1-ім відм. óдн. кінчать ся на **о**, **е**: відміна мягкá.

До ІІІ-ої відміни належать іменники середні, закінчені в 1-ім відм. óдн. на такé я (**а**), що повстáло із *ен* або *ент* (гл. **26** і **34**). В иньших відмінках появляє ся повна форма пня із шелестозвýчним визвуком; з óгляду на се най та відміна називаєть ся коротко відміна шелестозвýчна.

До IV-ої відміни належать іменники середні з прикметникóвим виглядом: відміна прикметникóва.

159. Сї відміни відріжнені взагалї на підстáві отсих характеристичних закінчень (причім такі закінченя, що випливають із самих лише звукових законів, тут поминено):

	І-а	ІІ-а	ІІІ-а	IV-а
1.	-о	-е, -е	-я	
2.	-а	-я	-и	
3.	-у	-ю	-и	
4.	= 1.	= 1.	= 1.	
5.	= 1.	= 1.	= 1.	
6.	-ом	-ем, -єм	-ем	
7.	-і	-ю, -ї	-и	
	—	—	—	
1., 4.	-ї	(-ї)	-ї	
	—	—	—	
1.	-а	-я	-а	
2.	-	-	-	
3.	-ам	-ям	-ам	
4.	= 1.	= 1.	= 1.	
5.	= 1.	= 1.	= 1.	
6.	-ами	-ями	-ами	
7.	-ах	-ях	-ах	

Закінченя прикметників

I-а відміна (тверда).

160. Відм. 1-ий одн. кінчить ся на *-о*.

В 3-ім відм. одн. уживає ся також вже закінчене мужеских іменників на *-ови*: *ліхови* = *ліху*, *дитяткови*, *містови*...

В 2-ім відм. мн. втискає ся закінчене мужеских іменників на *-ів*, і то сприяють сему ті самі обставини, що у іменників женьских (гл. 144), н. пр. *богатстве*, *горлів*, *болотів*, *дівів*...

Відміна I-а розпадає ся на 2 відмінні:

	А	Б
Відм. 7-ий одн.	-і (-і)	-у

А.

Відм. 7-ий одн. -і (-і):

а) тіло	тіла	б) озеро	озера	в) яблоко	яблока
тіла	тіл	озера	озер	яблока	яблок
тілу	тілам	озеру	озерам	яблоку	яблокам
тіло	тіла	озеро	озера	яблоко	яблока
тіло	тіла	озеро	озера	яблоко	яблока
тілом	тілами	озером	озерами	яблоком	яблоками
тілі	тілах	озері	озерах	яблоці	яблоках
дві тілі		дві озері		дві яблоці	

Іменники на *-ко*, *-хо* мають в 7-ім відм. одн. і в двійні *-ці*, *-сі* (гл. 23).

Після сих взірців відмінюють ся н. пр. а) *веретено*, *золото*, *колено*, *копито*, *корито*, *мясо*, *полено*, *нуто*, *руно*, *сало*, *сьвято*, *сито*, *срібло*, *тісто*, нар. *-ло*: *зеркало*, *кадило*, *кресіло*, *кропило*, *мило*, *мотовило*, *правило*, *простирало*, *рило*, *сідало*, *точило*, *цідило*, *шило*, *чорнило*..., б) *болово*, *пиво*, *поєсмо*, нар. *-ство*: *богатство*, *братство*, *господарство*, *добродійство*, *лицарство*, *лікарство*, *[illegible]ченьство*, *товариство*, *рільництво*, *сьвідоцтво*, *[illegible]ство*: *печиво*, *прядиво*, *мясиво*..., в) *віко*, *ліко*, *ліхо*, *око* (в панчосі, одинйця, міра; *ок* = *він*), *ухо* (у збанка)...; **коромисло** (*коромисел*); із закінченєм *-ів*: **горло** (*горлів*), *пекло*.

Наголос перескакує:

зе́рно (*зе́рна, зерна́*), нар. -но: *мало, світло*;

по́лесе (*по́леся*, нн. *полеся, поле́ї*);

де́рево (*де́рева*, нн. *дереві, дерева́*). *болото, жалїзо* = *залїзо, житто, лїто, місто, сїно*, нар. -но: *сїле, рало*; — *предо, черево*, нар. -ево: *житєва...*; **пре́со** (*пріса*), *слово*; **крі́сло** (*крісла*);

решето́ (*решета́*, нн. *решета, решет*), *вино́, гнїзо́*, нар. -но: *крило* (*крілами* = *крилами*), *село́* (*сел* = *сїл*); — *перо́, більмо, письмо́, молоко́...*; **долото́** (*долїт*), *чоло́, добро́*; із закінченєм -ге: **багно́** (*бо́мнїа*), *вино́, отечно́*, нар. -но: *гірло́...*;

волокно́ (*волокна́*, нн. *волокна, волокон*), *вікно́, порохно́, сукно́...*, **полотно́** (*полотен*), *гумно́* (*гумен* = *гумнїа*), *рядно́, стебло*, нар. -но: *весло́, перевесло́*; — *ведро́* (*ведрами*), *ребро́, шатро, ярмо́...*;

жерело́ (*жерела́*, нн. *жерела, жерела*);

зубело́ (*зубела́*, нн. *зубела́, зубела*), *жало́*, нар. -но: *помело́*; — *житво́*; нар. -ко: **печко́** (*печо́к*), *молочко́*; **сїдло́** (*сїдла*), *дно, ремесло́*, нар. -но: *число́...*; із закінченєм -ія, нар. -ство: **письменьство́** (*письменьстве* = *-еньствія*), *різдво́...*, *скло* = *шкло* (*скліа* = *шкліа*), нар. -но: *тяло́...*;

чу́до, *чу́да*, нн. { *чу́да, чуд, чудам...*, *чудеса́, чудеса́...*;

не́бо, *не́ба*, нн. { *не́ба, неб...*, *небеса́, небеса́...*,

о́ко (в голові), *о́ка*, -у..., нн. *о́чи* = *о́чі, очий, очам, очіма* = *очами, очах* = *очех...*;

у́хо (в голові), *у́ха*, -у..., нн. { *у́ха, ух, у́хам, у́хами, у́хах*, *у́ши, ушій, ушам, ушима* = *-ами, у́шах* = *ушех*.

Перший відм. одн. має чуже закінчене:

ме́трум (*ме́тра*, -ови, нн. *ме́тре*, -ія...).

Б.

Відм. 7-ий одн. -у.

прізвисько, *прізвиска*, -у, -ом, -у, -а, -, -ом...

Так само н. пр. нар. -иско: *конисько, топорисько, хлопчиско*, нар. -ско: *війско...*; **ку́рятко** (*ку́рятко*), нар. -ко: *лїчко, ліжко, о́чко, у́шко*, нар. -очко: *містечко, яблочко*, нар. -енько: *сонечко, серденько*, нар. -ейко: *серде́йко*, нар -ятко: *теля́тко, зерня́тко...*

Наголос перескакує:

плечо́ (*плечка́, плечо́к...*).

II-а відміна (мягка).

Відм. 1-ій одн. кінчать ся на *-е, -є*.

В 3-ім відм. одн. уживає ся у іменників середного роду на *-є* також вже закінчене мужеских іменників на *-єн*, н. пр.: *сонцеєн* = *сонцю*.

Відм. 2-ій мн. на *-ів*, *-їв* рідко коли уживає ся, н. пр. *сонців, морів, прільців*.

а) парікане	б) подвіре	в) піддане	г) евангеліе	д) сонце
парікане	подвіре	піддане	евангеліе	сонце
парікане	подвіре	піддане	евангеліе	сонце
парікане	подвіре	піддане	евангеліе	сонце

чрівище, сокровище, лежище, бо́ище..., г) на́р. -іє: *милосе́рдіє, парічіє...*, д) *воле*, на́р. -це: *се́рце*; **верете́нце** (*веретенець*), *вікно́нце, полоте́нце...*, із закінченєм -*їє*: **присліє** (*присліїє*); **мо́ре** (*мо́ря, мо́ріє*), *єбре*.

161. На́голос перескакує:

збіже (*збіжа*, мн. *збіжа́, збіж...*); **по́ле** (*ніль*);
місце (*місця*, мн. *місця́, місць...*);
весіле́ (*весіля*, мн. *весіля*), *лице́...*;
крильце́ (*крильця́*, мн. *кри́льця, крилець...*), на́р. -це: *крильце́, ли́це́...*;
плече́ (*плеча́*, мн. *пле́чи* = -і, *плечи́й, пле́чам, плечі́ма* і *плі́чмі*);
житє́ (*житя́*, мн. *житя́, жить*), *термітє́*, на́р. -тє: *відкритє́, почутє́, сьмітє́, чутє́*, на́р. -анє: *знанє́, убранє́...*; на́р. -це: **деревце́** (*дерево́ць*), *зеренце́, колі́сце́, перце́, стебельце́* (*стебельця́, -ле́ць*).. ; із закінченєм -*їє*: **обійсте́** (*обійстіє*).

Тро́хи инакше:

пополу́дне (*пополу́дня*, мн. *пополу́дні*, -*їє*).

III-а відміна (шелестозвучна).

162. Відм. 1-ий о́дн. кінчи́ть ся на таке́ -*я* (-*а*), що повста́ло із *єн* або *єнт* (гл. но́тку до **26**; порів. **34**). В и́ньших відмінках появляє ся по́вна фо́рма пня з шелестозву́чним ви́звуком.

Відм. 6-ий о́дн. тво́рить ся та́кже з 1-ого відм.: -*ям* (-*ам*) замість -*ятем* (-*атем*), -*єнем*.

а) ягня́	ягня́та	б) лоша́	лоша́та
ягня́ти	ягня́т	лоша́ти	лоша́т
ягня́ти, -я́ті	ягня́там	лоша́ти, -а́ті	лоша́там
ягня́	ягня́та	лоша́	лоша́та
ягня́	ягня́та	лоша́	лоша́та
ягня́м, -пятем	ягня́тами	лоша́м, -ша́тем	лоша́тами
ягня́ти, -я́ті	ягня́тах	лоша́ти, -а́ті	лоша́тах

Після сих взірців відмінюють ся н. пр. а) на́р. -я: *горня́, гуся́, дитя́, збаня́, кися́, ворося́, теля́, щеня́...*, б) *пача́...*

Переходять звільна до и́ньших відмін.

імя́ { *імя́, імю́, імя́м*, мн. *імя́, імє́н, імя́м...*, *імени, -ни, -нем, імена́, імена́м...*, на́р. -мя: *рамя́...*,

сі́мя { *сі́мя, сі́мю*, мн. *сі́мя, сі́мє́н, сі́мям...*, *сі́мени, -ни, сі́мена́, сі́мена́м...*, на́р. -мя: *вимя́...*,

тім́я, *тім́я, -ю, -ям, -ю*, мн. *тім́я, -їє*.

IV-а відміна (прикметникова).

Відм. 1-ий одн. кінчать ся на *-е* (*-є*); закінченя відмінкові є ті самі що у прикметників в середній роді (гл. 175), але подибують ся також деколи форми із закінченями іменниковими, як: *в Жабю, з Княжа.* **163.**

легке, *легкого, -ому,* мн. *легкі, -их...*

Так само: *Довге,* нар. -не: *придане,* нар. -оке: *Глубоке...*

Иньший наголос:

баришівне (*баришівного...*).

Відм. 1-ий одн. на *-е:*

Жабе (*Жабього...*),

Сколе (*Сколього...*).

4. Іменники без однини.

Відміни іменників без однини не відріжняють ся нічим від наведених відмін звичайних іменників в множині: **164.**

вязи (*вязів, -ам...*), *Броди, отруби, начоси, сходи, храни, шаравари,* нар. -ки: *відсотки, обжинки, стрінки,* нар. -арп: *опуляри...*

штани (*штанів, -ам...*), *крупи,* нар. -ки: *ріжки.*

родителї (*родителїв, -ям...*), *шипці..., дріжджі, ноші,* нар. -ячі: *родичі,* нар. -ощі: *ласощі, сьвятощі, хитрощі...*

манівцї (*манівцїв*), *клїщі...*; **граблї** (*грабель* і *граблїв*); *Чернівцї* (*Черновець* і *Чернівцїв*).

уродини (*уродин, -инам...*), *Бережани,* нар. -ини: *іменини, хрестини,* нар. -оти: *сухоти...*; **хороми** (*хорім*); **поминки** (*поминок*), нар. -ки: *залички...*

віжки (*віжок*), нар. -ки: *теліжки,* нар. -очки: *діточки...*

ножицї (*ножиць, -цям...*), нар. -ицї: *мясницї...*

сподні (*сподень*)...

вії (*вій* = *віїв, віям*), *помії...*

люди (*людий, людям* = *людем, людьми*).

гуси (*гусий, гусям, гусьми, гусях* = *-ех*), *діти, кури* (*курми*), *сани, сїни.*

двері = *двери* (*дверий, дверям, дверми* = *дверима, дверях* = *дверех*);

крижі (*крижів* = *крижий, крижам, -ами, -ах*);

вила (*вил, вилам*), нар. -ята (-ата): *ножинята, очинята, ручинята, сакчата*...
жорна (*жорен* = *жорнів*), *яла, яла*...,
щудла (*щудлів*);
дрова (*дров, дровам*), *уста*;
ворота (*ворит, воротам* = *-ям, воротами* = *воритьми*).

5. Іменники невідмінні.

165. Не відмінюють ся: *алилуя, амінь, любімене, незабудь, незнатищо, пів*..., назви букв і деякі чужі імена власні (гл. **168**).

166. Лише в одній формі відмінковій уживають ся: *часок* (на часок), *глубінь, драла* (дати драла), *робом* (таким робом), *відома* (без мого відома), *вину* (без вину), *корнець* (відм. 1-ий і 4-ий), *обиняків* (без обиняків), *перекір* (на перекір)..

Гл також **76**: *вон, живцем, низом, мовчки, пішки*..

6. Чужі імена власні.

167. Чужі (не словяньскі) імена власні, котрих закінчене має руский вид або є зрущене, відмінюємо на руский лад, н. пр.

Цезар (як *місіонар*), *Цезара, -ови*..., *Байрон, Брікнер, Бурбон, Вольтер, Гомер, Дон-Кішот, Ісус, Онін, Расін, Свіфт, Сократ, Ціцерон, Шекспір, Шіллер, Штуарт*...
Пешт (як *досьвід*), з *Пешту, в Пешті*...
Лесінґ (як *конник*), *Лесінґа, -ови, -а, -у*...
Ґрац (як *мох*), з *Ґрацу, в Ґрацу*...
Корнель (як *учитель*), *Корнелля, -ови*..., *Вергіль, Гегель* (*Гегля*), *Лівій* (*Лівія, -ови*), *Вергілій, Овідій*...
Петрарка (як *владика*), *Петрарки, -ці*...
Діма (як *ґазда*), *Діми, Діми*...
Тоскана (як *сила*), *Тоскани, -і*..., *Тоніда*...

Трóя (як *надія*), *Трóї*...
Бретáнь (як *часть*), *Бретáни*...
Марóкко (як *прізвиско*), *Марóкка*, *-у*...
Атéни (як *уродини*), *в Атéн*...

Імена́ власні, котрі задля свого виду не надають ся до жа́дної відміни відповідної для їх ро́ду, або відмінюємо після якоїнебудь відміни, н. пр. **168.**

Додé, *Додé ла*, *-ови*..., *Беранжé*, *Беранжéра*, *-ови*...
Манцóні, *Манцóнія*, *-єви*..., *Бокáчіо*, *Бокáчія*, *-єви*...
Ґéте, *Ґéтого*, *-ому*..., *Дáнте*, *Дáнтого* або *Дáнта*...,

або цїлкóм не відмінюємо, н. пр.
Анжу́, *Сарду́*...

II. Прикметники.

Прикмéтники мáють в óдниннї три ро́ди; в множинї не відріжнюємо ро́дів. **169.**

Відм. 4-ий óдн. і мн. рівнáє ся в му́жескім ро́ді (де́коли та́кже в же́ньскім і сере́днім ро́ді, гл. **145** і **155**) 2-ому або 1-ому після тих самих пра́вил, що по́дані для іменників (гл. **125**). **170.**

Відм. 5-ий рівнáє ся 1-ому. **171.**

Замість закінченя 6-ого відм. óдн. на *-ою* уживáє ся в Галичинї і на Буковинї та́кже коро́тша фóрма на *-ов*. **172.**

Замість 7-ого відм. в óднинї му́жеского і сере́дного ро́ду мóже стояти та́кже 3-ий. **173.**

В 3-ім і 7-ім відм. óдн. ро́ду же́ньского уживáємо в розговóрній мóві фóрми на *-і*, хоть найже́ всї писáтелї пишуть *-ії*.

Крім властивої прикметникóвої відміни мáємо ще остáтки іменникóвої відміни прикмéтників: **174.**

1. відм. 1-ий óдн. му́ж. ро́ду від де́котрих прикмéтників як *бáбин*, *брáтів*, *жáден*...

2. той самий відмінок від де́котрих иньших прикмéтників, що мáють попри тім та́кже прикметникóву фóрму, як: *богáт*, богáтий, *велик*, -кий, *вúнен*, вúнний, *виновáт*, -тий, *вóрон*, ворóний, *всяк*, -кий, *голóден*, голóдний, *госпóдень*, госпóдний, *готóв*, -вий, *дúвен*, дúвний, *дрібен*, дрібний,

жив, живий, *здоро́в*, -вий, *зе́лен*, зеле́ний, *ла́скав*, -а́вий, *мо́лод*, молоди́й, *не́мощен*, не́мічний, *по́вен*, по́вний, *сьві́дім*, сьвідомий, *сив*, си́вий, *стар*, стари́й, *щасли́в*, -вий, *я́сен*, я́сний...

3. ужи́ваний лише́ в 1-ім відн. і лише́ присудко́во (в значіню часу́ минувшого) дієприкме́тник на *-в*, *-ла*, *-ло*, мн. *-ли*, як *чита́в*, *чита́ла*, *чита́ло*, *чита́ли*, *пішо́в*, *пішли́* (гл. 26, 7)..., порів. зре́штою *гнили́й*, *умерли́й*..., що перейшли́ вже зо́всім до прикме́тників.

4. прикме́тники присудко́ві (ужи́вані лише́ в 1-ім відн.): *варт*, *ва́рта*, *-о*, *-і*, *го́ден*, *го́дна*, *-о*, *-і*, *нови́нен*, *нови́нна*, *-о*, *-і*, *рад*, *ра́да*, *-о*, *-і*, *спасе́н*, *терпе́н*;

5. прикме́тники сере́дного ро́ду на *-о*, що уживають ся як прислівники і невідмінні прису́дки, попри котри́х почасти є а почасти нема́ пра́вильних прикметнико́вих форм, н. пр. *бога́то* (мно́го), бога́тий (не бі́дний), *ви́дно*, ви́дний, *ві́льно*, -ний, *во́хко*, вохки́й, *га́рно*, -ний, *дале́ко*, -кий, *ма́ло* (не мно́го), мали́й (не вели́кий), *мя́гко*, мягки́й, *мо́кро* -ний, *неска́зано*, -ний, *ну́дно*, нудни́й, *па́рно*, -ний, *пи́льно*, -ний, *пізно*, -ний, *позво́лено*, -ний, *рі́дко*, рідки́й, *ска́зано* (-ний), *студе́но*, -ний, *те́мно*, -ний, *те́пло*, -ний, *тя́жко*, тяжки́й, *хо́лодно*, холо́дний, *чо́рно*, -ний, *я́сно*, -ний..., *ви́дко*, *да́но*, *мно́го*, *нови́нно*, *ча́сто*, *чу́тно*...

6. поодино́кі фо́рми, як: *з ча́ста*, *з пи́льна*, *з осі́бна*, *за мо́лоду* (*за́молоду*), *по ру́ски*, *по німе́цки*, *по майсте́рски*...; в поезиї поди́бують ся ще та́кож и́ньші такі фо́рми, н. пр. *вдови́на си́на*, *пшени́чна хлі́ба*.

Відміна прикметникова.

175.

чуж.	жен.	серед.	мн.
до́брий	до́бра (-ая)	до́бре (-ое, -ее)	до́брі, -ії,
до́брого	до́брої	до́брого	до́брих
до́брому	до́брій	до́брому	до́брим
до́брий, -ого	до́бру, -ую	до́бре	до́брі, -их
до́брий	до́бра	до́бре	до́брі
до́брим	до́брою	до́брим	до́брими
до́брім	до́брій	до́брім	до́брих

Так са́мо н. пр.: *безру́кий, бі́стрий, бі́лий, Бо́жий, бо́сий, го́лий, го́рдий, ру́бий, гу́лчий, до́вгий, здоро́вий, ма́рий, кра́сий, ли́сий, лі́вий, лю́бий, мі́лий, ове́чий, пра́вий, ро́стий, сьві́жий, си́вий, си́тий, тверезий, ти́хий, чи́стий, ро́рний, щи́рий*, на́р. -рий: *мо́крий, му́дрий, о́стрий, хи́тний*, на́р. -лий: *весе́лий, ки́слий, кру́глий, ні́длий, сьві́тлий, ьмі́лий, сту́хлий, те́плий*, на́р. -ний: *безне́чний, бі́дний, ва́жний, вда́чний, вигі́дний, ві́нний, ві́льний, га́рний, голо́дний, грі́шний, да́вний, зоча́йний, зи́мний, кра́йний, на́родний, не́мічний, нікче́мний, осі́бний, очеви́дний, пе́вний, пи́льний, письме́нний, пі́вні́чний, пі́зний, побо́жний, по́вний, поро́жний, послу́шний, потрі́бний, пра́ведний, пра́вильний, ре́вний, рі́вний, рі́дний, рі́жний, розу́мний, свобі́дний, серде́чний, си́льний, сла́вний, соло́вний, спокі́йний, срі́бний, те́мний, че́мний, че́сний, я́сний*, на́р. -ений: *задовоі́лений, незна́чений, осво́єний*, на́р. -аний: *неска́заний*, на́р. -ований: *умірко́ваний*, на́р. -енний: *страше́нний*, на́р. -ізний: *великі́зний*, на́р. -арний: *популя́рний*, на́р. -альний: *норма́льний, реа́льний*, на́р. -ивний: *акти́вний*, на́р. -ичний, -ічний: *драмати́чний, поети́чний, кубі́чний, техні́чний*, на́р. -ений (-оний): *зеле́ний, черво́ний*, на́р. -яний: *румя́ний, мі́дляний*, на́р. -тий: *жо́втий, отве́ртий*, на́р. -атий: *бога́тий, горба́тий, щерба́тий*, на́р. -оватий: *подо́вговатий*, на́р. -итий: *серди́тий*, на́р. -овитий: *цілкови́тий*, на́р. -ястий: *остроні́ча́стий*, на́р. -истий: *колоси́стий, спади́стий*, на́р. -явий, -авий: *біля́вий, жева́вий, крова́вий, ласка́вий, ціка́вий*, на́р. -ивий: *лі́ни́вий, правди́вий*, на́р. -ливий: *болзли́вий, живли́вий, можли́вий, шкідли́вий, щасли́вий*, на́р. -овий (-евий): *дубо́вий, я́ловий, місце́вий*, на́р. -мий: *знако́мий, сьві́домий*, на́р. -кий: *бли́зкий, вели́кий, ди́кий, коро́ткий, ле́гкий, соло́дкий*, на́р. -енький: *мале́нький, молоде́нький*, на́р. -іський: *ковіський*, на́р. -есенький, -їсінький: *мале́сенький, одні́сінький*, на́р. -акий: *троя́кий*, на́р. -окий (-екий): *висо́кий, глубо́кий, широ́кий, дале́кий*, на́р. -ский: *австри́йский, віде́нский, гу́цульский, лати́ньский, мо́рский, на́ньский, по́льский, ру́ский, ці́сарский, га́лицкий, німе́цкий*, на́р. -івский: *королі́вский*, на́р. -ейский: *европе́йский*, на́р. -ший: *бі́льший, ґі́ршний, гру́бший, ле́гший, лі́пший, лу́чший, ме́ньший, рі́дший, ста́рший, ши́ршний, найлі́пший*, на́р. -ійший (-іщий): *частійший, -іщий, мудрі́йший, -іщий*, на́р. -вший: *минувший*, на́р. -чий, -учий, -ящий: *буду́чий, могу́чий, годя́щий*...

З наголосом на закінченнях:

злий (*зла, злая, зле, злое, злее, злого, злої*, мн. *злі, злих*), *блїдий, глухий, густий, дорогий, золотий, кривий, лихий, малий, молодий, німий, новий, пустий, рудий, сьвятий, сирий, скупий, слабий, сліпий, старий, сухий, твердий, тупий, худий, цїлий, чужий*, нар. -лий: *гнилий*, нар. -ний: *брудний, головний, дрібний, дурний, міцний, пісний, смачний, тїсний*, нар. -ний: *пшоняний*, нар. -тний: *черствий*, нар. -овий (-евий): *домовий, зимовий, разовий, кравець*, нар. -кий: *вохкий, гіркий, липкий, мілкий, мягкий, низкий, рідкий, тонкий, тяжкий*, нар. -ский: *сельский*, нар. -івский: *бойківский*...

Двояко наголошують ся:

чудний (*чудна, чудная, чудне, чудное*...), нар. -ний: *бунний, давний, кутний, страшний, чудний, чуйний*, нар. -тний: *мертвий*, нар. -евий: *дешевий*, нар. -кий: *гладкий*, нар. -ский: *бо[illegible]ский, львівский*...

З побічними формами на *-нїй, -ня, -не*:

спідний, *спідна* (*-ая*), *-е* (*-ое, -ее*), *-ого, -ої*... *-им*, *-і[illegible]* мн. *спідні, -их*...

спідній, *спідня* (*-яя*), *-е* (*-ее*), *-ього, -ьої*... *-їм*, *-і[illegible]* мн. *спідні, -їх*. .

Так само з нар. -ний: *братний, верхний, вечірний, м[illegible]терний, новітний, осінний, поранний, послїдний, прадїдний, ранний, середний, сїний*, нар. -шний: *внїшний, внутрішний, горішний, долїшний, домашний, колишний, нинїшний, окр[illegible]мішний, сегоднїшний, тамошний, теперішний, тутешний*.

Рідше уживають ся побічні форми на *-нїй, -ня* і т. [illegible] також і у [illegible]ших прикметників утворених наростком *-н[illegible]* (від частиць, що означують місце або час).

Прикметники на *-їй, -я, -е*:

гусїй, *гуся, -е, -ього, -ьої*..., *-їм, -їм*, мн. *гусї, -їх*...

Так само: *баранїй, несїй*, нар. -ний: *їхнїй*. .

З іменникові закінченями (гл. **174**, 1, 6):

бабин (*бабина, -е, -ого*...), нар. -ин: *вдовин*...; **братів** (*брат[illegible]това*...), нар. -ів: *дїдів*...; **учителїв** (*учителева*...), [illegible] *валїв*...; *жаден* (*жадна*).

176. Невиднїйше можуть уживати ся в поезиї прикметники [illegible] ведені **174**, 1, 2, як: *сив* дуброва, *молод* головочку, в *зелен* [illegible] равонці, *сив* соколята

III. Заіменники.

Заіменники уживáють ся почáсти іменникóво, н. пр. *я*, *хто*, почáсти прикметникóво, н. пр. *той*, *та*, *те*, *такий*, *такá*, *такé*; і богáто чáстиць навязує ся своїм значінєм до заіменників, н. пр. *де*, *колú*, *там*, *тут*, *так*. **177.**

Заіменник особóвий вказує або на осóбу, котрá говóрить (пéрша осóба: *я*), або на осóбу, до котрóї говóрить ся (дрýга осóба: *ти*); і заіменник *він* мóжна уважáти за заіменник особóвий, оскілько *він* слýжить до означеня тóї осóби, про котрý говóрить ся (трéта осóба). *Ми* означáє: *я* і *ти*, або: *я* і *він*; *ви* означáє: *ти* і *ти*, або *ти* і *він*. **178.**

Заіменник зворóтний (*себé*, *ся*) не розріжняє рóдів, так сáмо як і заіменник особóвий для 1-ої і 2-ої осóби. Сей заіменник слýжить тáкже для означеня взаїмности (т. зн. виражáє: одúн однóго, одúн дрýгого, одúн однý, одúн однóму і т. д.), н. пр.: *Обúдва політикýють ся, подарýнками обсилáють ся, а нúшком одúн на однóго чúгають.* **179.**

Заіменник присвóйний для 3-ої осóби (*свій*) не належить до заіменника *він*, але до заіменника зворóтного (*себé*), і протé не мóжна вúразити рóду посідáтеля. До множини *вонú*, *їх* утворúло ся *їхній*. **180.**

Заіменники зворóтний і присвóйний в 3-ій осóбі уживáють ся в рýскім для всїх трох осіб; вонú вказують на підмет. Н. пр.: *борóню ся*, *борóниш ся*, *купіть собі книжку*, *мáємо ножі з собóю*, *дивú ся в свою книжку.* **181.**

Заіменники вказуючі, питáйні, віднóсні і неозначені є неособóві. У заіменника *хто* немá рóду жéньского, нї мнóжини. **182.**

Відм. 4-ий óдн. і мн. прикметникóвих заіменників рівнáє ся в мýжескім рóді (дéколи тáкже жéньскім і серéднім рóді, гл. **145** і **155**) 2-ому або 1-ому після тих самих прáвил, що пóдані для іменників (гл. **125**). **183.**

Замість 7-ого відм. óдн. мýж. і серéд. рóду заіменників прикметникóвих мóже стоятн тáкже 3-ий (гл. **173**). **184.**

Про закінчене *-ов* замість *-ою* гл. **172**, а про фóрми 3-ого і 7-ого відм. óдн. жéн. рóду на *-і* гл. **173**.

1. Заіменники особові.

185.

я	ти	він	вона́, она́	воно́, оно́
мене́	тебе́	єго́	єї́ (ії́)	єго́
менї́	тобі́	єму́	єї́ (ії́), їй	єму́
мене́	тебе́	єго́	єї́ (ії́)	єго́
я	ти	—	—	—
мно́ю	тобо́ю	ним	не́ю	ним
менї́	тобі́	нїм	нїй	нїм
ми	ви		вони́, они́	
нас	вас		їх	
нам	вам		їм	
нас	вас		їх	
ми	ви		—	
на́ми	ва́ми		ни́ми	
нас	вас		них	

Про фо́рму *йо́го, йо́му* замість *єго́, єму́* гл. 42, 4; Українці уживáють тáкже замість *ним, ни́ми, них* форми *їм, їми, їх.*

По приіменниках кáжемо *ме́не, те́бе* (замість *мене́, тебе́*), відтáк звичáйно:

не́го (*ньо́го*), *не́му* (*ньо́му*), *не́ї, не́ї* (*нїй*), *не́ї* (*ню*), *них, ним, них* замість:

єго́, єму́, єї́, єї́ (*їй*), *єї́, їх, їм, їх;*

але очеви́дно лише́ н. пр.: *до єго́ бáтька, не по їх* (по гáдці не́ні) *булá ся пáра.*

Коли́ заіменник без нáголосу прихи́лює ся до попере́дного слóва, то уживáє ся в обхідній нóві тáкже:

ми, мя, ти, тя, го, му, ї

замість: *менї́, мене́, тобі́, тебе́, єго́, єму́, єї́.*

2. Заіменник зворотний.

186. Відм. 1-ого неми́.

себе́, *собі́, себе́, собо́ю, собі́.*

По приіменниках кáжемо *се́бе* (замість *себе́*).

Коли́ *собі́, себе́* опирáє ся на попере́дне слóво, кáжемо замість не́го *си, ся.* До дієслóва мóжна замість *ся* долучи́ти лише́ *сь: Як ся мáєш? Дóбре мáюсь.*

3. Заіменники присвойні.

187.

мій	моя́	моє́	мої́
мо́го (мо́єго)	мо́ї, моєї	мо́го (мо́єго)	мо́їх
мо́му (мо́єму)	мо́їй	мо́му (мо́єму)	мо́їм
мій, мо́го	мо́ю	моє́	мої́, мо́їх
мій	моя́	моє́	мої́
мо́їм	моєю	мо́їм	мо́їми
мо́їм	мо́їй	мо́їм	мо́їх

Так са́мо відмі́нюють ся *твій* і *свій* (гл. 181).

наш	на́ша	на́ше	на́ші
на́шого	на́шої	на́шого	на́ших
на́шому	на́шій	на́шому	на́шим
наш, на́шого	на́шу	на́ше	на́ші, на́ших
наш	на́ша	на́ше	на́ші
на́шим	на́шою	на́шим	на́шими
на́шім	на́шій	на́шім	на́ших

Так са́мо відмі́нює ся *ваш; їхній* гл. 180, *чий* гл. 191 і 193.

Про украї́нські фо́рми *мойо́го* і т. п. гл. 42, 4.

4. Заіменники вказуючі.

188. Про заіменник вка́зуючий *він*, що уживає ся лише́ іменнико́во, гл. 185.

той	та (тая́)	то, те (то́є, те́є)	ті, тії
то́го	то́ї	то́го	тих
то́му	тій	то́му	тим
той, то́го	ту, тую	то, те (то́є, те́є)	ті, тих
—	—	—	—
тим	то́ю	тим	тими
тім	тій	тім	тих

Украї́нці уживають замість *то́ї, то́ю* форм *тієї, тією*.

Так са́мо творять *тамто́й, тамта́, тамто́, отто́й, -а́, -о́, тот, тота́, тото́* і *тамто́т, тамтота́, тамтото́* другі відмінки: *тамто́го, тамто́ї, тамто́му...*; зре́штою оба́ заіменники *тот* і *тамто́т* уживають ся майже́ лише́ в 1-ім відм. і в множині.

сей	ся	се	сї
сéго	сéї	сéго	сих
сéму	сїй	сéму	сим
сей, сéго	сю	се	сї, сих
—	—	—	—
сим	сéю	сим	сéми
сїм	сїй	сїм	сих

Про фóрми *сьóго, сьóму, цього* і т. д. замість *сéго, сéму* гл. 42, 5; замість *сéї, сéю* пишуть Українцї *цієї, цією*.

Так сáмо відмінює ся заіменник *отсéй, отсá, отсé* (укр. цей, ця, це); заіменник *сесь, сесá, сесé*, мн. *сесї*, уживáє ся майжé тілько в 1-ім відм. і в множинї.

189. *Такий, оттакий, сякий* відмінюють ся так як прикмéтники; так сáмо і *самий*, інó що в 1-ім відм. óдн. муж. і серéд. рóду частїйше кáжемо *сам, самó* а в мнóжинї побіч *самі* тáкже *самі*.

Тілько, стілько не відмінює ся і уживáє ся тáкже як прислівник; лишé в 6-ім відм. кáже ся тáкже *тількомá*.

190. З заіменниками вказуючими вяжуть ся невідмінні частицї (прислівники): *от* (н. пр. *от* видиш, хлóпець *от* лáвка *от*), *геть, то* (для тóго *то* чоловіка, не так *то* хýтко дїло робить ся), *се, отсé* (пóщо ти *отсé* прийшóв?), *тут, там, онтáм, сюдá, сюдú, відси, відти, відтам, тодú, тодї, тепéр, потім, тим, тілько, -ки, тáко, так, сяк, оттáк, сáмо, сáме, самнáсам, онó(г)да, -ди*...

5. Заіменники питайні.

191.

хто	що
когó	чогó
комý	чомý
когó	що (чогó)
—	—
ким	чим
кім	чім

По прiіменниках кáжемо: *кóго, кóму, чóго, чóму* (порів. 185 і 186).

Котрий, котóрий, який відмінюють ся так як прикмéтники, а *чий* оттáк:

чий, чиї, чиє, чийого, чиєї, чийого, чийому, чиїй..., мн. *чиї, чиїх...*

Що за, кілько, скілько не відмінюють ся; але кіже ся також: *кількома, скількома.*

З заіменниками питайними вяжуть ся невідмінні частиці (прислівники): *де (где), куда, -ди, відки, коли, доки, чому*, чи (частиця питайна), *як.* 192.

6. Заіменники відносні.

Заіменники відносні *хто, що, котрий, котóрий, який, чий* відмінюють ся так само як рівнозвучні питайні. Замість *котрий* уживає ся радше *що* невідмінно для всїх родів, чисел і відмінків, і то для 1-ого відм. *що* само, а для других відмінків, коли сего вимагає виразність, з додатком до *що* відповідної форми заіменника *він:* 193.

що = *котрий, -а, -е, і,*
що або *що его* = *котрого,*
що або *що єї* = *котрої,*
що або *що ними* = *котрими,*
що або *що в них* (або *де*) = *в котрих...*

З заіменниками відносними вяжуть ся невідмінні частиці (прислівники): *де (где), куда, ди, відки, коли, доки, поки, чому, чим, як, кілько, пощо.* 194.

7. Заіменники неозначені.

весь	вся	все	всї	195.
всего́	всеї	всего́	всїх	
всему́	всїй	всему́	всїм	
весь, всего́	всю	все	всї, всїх	
—	—	—	—	
всїм	всею	всїм	всїми, всїма́	
всїм	всїй	всїм	всїх	

Про форми *всього́, всьому́* і т. д. замість *всего́, всему́* гл. 42, 5; замість *всеї, всею* пишуть Українцї *усієї, усією.*

Другі заіменники неозначені відмінюють ся після взірців уже деинде поданих, 196.

як *добрий: всілякий, всякий* (*всяк* гл. 174, 2), *другий, инакший, иньший, кождий, кожний, нїякий,*

як *який*: *котрий* — *котрий*, *який* — *який*, *котрийсь*, *якийсь* (*котрогось*, *якогось*, *котромусь*, *якомусь*.., замість *якихсь* каже ся також *якихось*),

як *бабин*: *жіден*,

як заіменники *той*, *хто*, *чий*: *той* — *той*, *хто* — *хто*, *хтось*, *щось*, *чийсь*: *один* гл. **200**.

197. *Хтобудь*, *хтонебудь*, *котрийбудь*, *-небудь*, *якийбудь*, *-небудь*, *дехто*, *дещо*, *декотрий*, *деякий*, *ніхто*, *ніщо* (*нічо*, *ничо*), *ніякий*, *нічий* відмінюють ся також так само, як поодинчі слова *хто*, *що*, *котрий* і т. д., іно що наголос остає на тім самім складі, що і в 1-ім відмінку: *когобудь*, *когонебудь*, *котрабудь*, *якінебудь*, *деким*, *нікого*, *нічому*, *нічия*...

198. З заіменниками неозначеними вяжуть ся невідмінні частиці (прислівники): *де* — *де*, *десь*, *кудись*, *колись*, *якось*, *відкись*, *дебудь*, *денебудь*, *якбудь*, *якнебудь*, *денеде*, *десьнедесь*, *декуда*, *-ди*, *деколи*, *ніде*, *ніколи*, *ніяк*, *все*, *завсіди*, *всюда*, *-ди*, *іноді*.

Заіменники і прислівники неозначені утворені через додане на кінці *-сь* можуть деколи без того *-сь* обійти ся, н. пр.: *як хто прийде*, *може хто прийде*, *рідко коли*.

199. *Кілька* має в других відмінках: *кількох*, *-ом*, *кількa*, *кількома*, *кількох*; так само: *декілька*, іно що наголос остає на *де-*.

Богато, *досить*, *кількоро*, *мало*, *много* є прислівники і невідмінні імена; але також уживають ся форми *богатьох*, *-ьом*, *-ьма*.

Одні і *неодин* відмінюють ся так як головний числівник *один* (гл. **200**).

IV. Числівники

1. Числівники головні.

200. **один** = *ен*, *одна*, *-о*, *-ого*, *-ій*..., мн. *одні*, *-их*...

Так само: *двайцять один*, *трийцять один*, *сто один*...

два	дві	дві, два	три	чотйри, чтйри
двох	двох	двох	трох	чотирóх
двом	двом	двох	трох	чотирóм
два, двох	дві	дві, два	три, трох	чотйри, чотирóх
—	—	—	—	—
двонá	двонá	двонá	тронá	чотир(о)нá
двох	двох	двох	трох	чотирóх

Так сáмо: *двáйцять два, двáйцять три, сто чотйри...*

Пять, шість, сїм, вісїм, дéвять, дéсять, одинáйцять, двенáйцять, три-, чтир-, пят-, шіс-, сїм-, вісїм-, девятнáйцять, (*кільканáйцять*), *двáйцять, двáйцять пять..., трийцять дéвять, сóрок пять..., пятидесять, шіс-, сїм-, вісїм-, девятьдесять,* (*кількадесять*), *сто пять..., двіста пять...* є понáйбільше невідмінні, а нáдто по заіменниках і применниках, бо ті ужé достатóчно вказують відмінок. Але тáкже і відмінюють ся так:

пять	шість	сїм	вісїм
пятй, -ьóх	шестй, шістьóх	сенй, сїмóх	осьмй, -óх
пятй, -ьóм	шестй, шістьóм	сенй, сїмóм	осьмй, -óм
пять	шість	сїм	вісїм
—	—	—	—
пятьнá	шістьнá	сїмнá, сенонá	вісїмнá
пятй, -ьóх	шестй, шістьóх	сенй, сїмóх	осьмй, -óх

сїмнáйцять
сїмнайцятй, -ьóх
сїмнайцятй, -ьóм
сїмнáйцять
—
сїмнайцятьнá
сїмнайцятй, -ьóх

Числові вирáзи *двáйцять без двох* (замість *вісїмнáйцять*), *двáйцять без однóго, трийцять без двох* і т. д. уживáють ся лишé в 1-ім і 4-ім відм., н. пр.: *Один за вісїмнáйцять, дрýгий без двох за двáйцять.*

Сóрок, девянóсто (= девятьдесять) мáють 2-ий відм. *сорокá, девянóста*, хоть по більшій чáсти не відмінюють ся.

Так сáмо *сто, двіста, двісті, трíста, чотйриста, пятьсóт, шістьсóт, сїмсóт, вісїмсóт, девятьсóт, одинай-*

цятьсо́т ма́ють 2-ий віди. *ста, двох сот, трох сот, чотиро́х сот, пяти́ сот...*, хоть по більшій ча́сти остаю́ть невідмінні. (Подибують ся фо́рми *стом* і *стома́*).

Ти́сяч відмінює ся так як іменники:

{ *ти́сяч, ти́сячи, -и, -...*, мн. *ти́сячи, -ий...*, або
{ *ти́сяча, ти́сячі, -і, -у...*, *ти́сячі, -іх...*,

хоть мо́же та́кже не відмінювати ся; *мілі́он* так са́мо або відмінює ся як іменник (*лис*), або остає невідмінне.

Оба́, -і, обидва́, -і відмінює ся так як *два*.

201. *Двоє, троє* і *обоє* звича́йно не відмінюють ся; в 2-ім, 3-ім, 6-ім і 7-ім віди. заступа́ємо їх відповідними відмінками від *два, три* і *оба́;* але подибує ся та́кже *двоїх, двоїм, троїх...*

Че́тверо, пя́теро, ше́стеро, се́меро, о́семеро, де́вятеро, де́сятеро, одина́йцятеро..., два́йцятеро, два́йцять одно́ (два́йцятеро одно́), два́йцять двоє (два́йцятеро двоє)..., *три́йцятеро..., со́рок, со́рок одно́, со́рок двоє..., пятьдеся́теро..., сто, сто одно́, сто двоє* звича́йно не відмінюють ся; ка́жемо н. пр.: *Квоко ма́ла дванайцятеро курча́т. Вона́ пішла́ із всі́ма́ дванайцятеро в огоро́д. З дванайцятеро курча́т пропа́ло десь двоє. Ґазди́ня шука́ла їх із всі́ма́ че́тверо ді́тьми́ і на́йшла́ їх в стодо́лі.* Лише́ рідко коли́, де сї числівники на *-еро* не прикладаю́ть ся до яко́гось слова, котре́ да́лоб розпізна́ти відмінок, ужива́ють ся вони́ в фо́рмах на *-еро́х, -еро́м, -ерома́.*

202. До сих числівників прилу́чують ся ще отсї слова́ для озна́чених чисе́л: *па́ра, ду́док, пя́тка, ші́стка, деся́тка, кла́ня, пятьдеся́тка, копа́, со́тка, ти́сячка...*, котрі є іменники (але та́кже: *парма́ вола́ми*) і відмінюють ся так як іменники; відта́к *півтора* (р. му́ж. і сере́д.), *-ри* (р. же́н.), *півтретя, -ті, півчетверта, -ти, півпята, -ти...*, що зістають ся у всїх відмінках без зміни.

203. Головні числівники стають подїло́вими через до́дане приіменника *по*, н. пр.: *Я посади́в в пяти́ ряда́х по шість дере́в. Се́меро мої́х ді́ти́й діста́ли по па́рі волів, по одно́му коне́ви, по два́йцятеро двоє овє́ць, по два мо́рги по́ля, по двіста коро́н...*

204. Сюди́ нале́жать прислівники: *раз, двакро́ть, двічи, три́кро́ть, три́чи, сто́кро́ть.*

2. Числівники порядкові.

Пе́рший (*пе́рвий*), *дру́гий*, *тре́тий* (*-тій*), *четве́ртий*, *пя́тий*, *ше́стий*, *се́мий*, *о́см ий*, *дев'я́тий*, *деся́тий*, *одина́йцятий*..., *два́йцятий*, *дв'йцять пе́рший*..., *сороковий*, *со́рок пе́рший*..., *со́тний*, *сто пе́рший*..., *двоо́тний*, *трисо́тний*..., *ти́сячний*..., *міліоно́вий*.. відмінюють ся так як прикмет- **205.**
ники.

Б. Відмінюване дієслів.

206. При дієсловах розріжнюємо, так само як при заіменниках особових і присвойних, три особи:

першу, тую, що говорить, н. пр. *їм, несу, читаю, хвалю;*

другу, тую, до котрої говоримо, н. пр. *їси, несеш, читаєш, хвалиш;*

трету, тую особу (або річ), про котру говоримо, н. пр. *їсть, несе, читає, хвалить, тече.*

207. Також для однини і для множини є осібні закінченя: *пишу — пишемо, слухай — слухайте, ходив — ходили.*

208. Розріжнюємо відтак три часи:

1. теперішність, н. пр. *він сїдає, мерзне,*

2. будучність, н. пр. *він сяде, буде сїдати, змерзне, буде мерзнути, коли він сяде, коли змерзне,*

3. минувшість, н. пр. *він сїдає, сїв, мерз, змерз, як він сїв, змерз.*

Форми *сяде, змерзне* і т. п. належать після свого значіня до будучности; але коли річ іде про саме лише відмінюване, то зачисляють їх до теперішности, бо вони так само утворені як теперішність дієслів недоконаних.

Маємо три способи висказу:

1. прямий для прямого висказуваня, н. пр. *він читає, учить ся, читає, буде читати,*

2. приказовий для приказуваня, н. пр. *читай, учім ся,*

3. можлйвий, колй говорймо про щось лише можлйвого, лише подуманого, н. пр. *як би ти читав, то навчив би ся, як би ми були читали, то були би навчили ся.* Осібної форми на те, щоб виразити спосіб можлйвий, в руській (українській) мові нема; лиш помічне слово *би* показує присудок яко щось недійсне, а лише подумане (гл. 344).

Відтак можна виразити не лише те, що хтось сам (яко підмет) викоиує чинність означену дієсловом — **209.**

стан підметний, н. пр. *бю тебе, мене пізнали,* але також і те, що якась особа або річ улягає (яко предмет) такій чинности —

стан предметний, н. пр. *будеш битий, я буе пізнаний.*

Для означеня особи, числа, часу, способу і стану служать форми дієслова; але їх за мало, і проте треба запомагати ся помічними словами (гл. 54), н. пр. *буду, му, би.* **210.**

Деякі форми дієслів є неособові і мають більше вдачу імени або прислівників, так дієіменник (*читати*), дієприкметники (*читаючий, читаний*) і дієприслівники (*читаючи, читавши*).

В руській мові є отсих 16 форм дієсловних:

1—6.: по три особі в однині і множині способу прямого,

7—9.: друга особа однини і 1-а і 2-а мн. способу приказового,

10—11.: дієприкметник (придатковий) і дієприслівник часу теперішного,

12—14.: присудковий і придатковий дієприкметник і дієприслівник часу минувшого,

15.: дієприкметник для стану предметного,

16.: дієіменник.

Сими формами дієслова і їх зложеня з помічними словами (порів. 54, 332, 344) можна отсе виразити: **211.**

дієслова недоконані: дієслова доконані:

А. Стан підметний

I. Сп. прямий

1. Теперішність

1-а ос. одн.	читáю	
2-а „ „	читáєш	
3-а „ „	читáє	(Немá)[1])
1-а ос. мн.	читáємо	
2-а „ „	читáєте	
3-а „ „	читáють	

2. Минувшість

1. я читáв, -áла	1. я прочитáв, -áла
2. ти читáв, -áла	2. ти прочитáв, -áла
3. читáв, -áла, -áло	3. прочитáв, -áла, -áло
1. ми читáли	1. ми прочитáли
2. ви читáли	2. ви прочитáли
3. читáли	3. прочитáли

Давноминýвшість: *я був читáв* або *я читáв був* або *я читáв булó* або прóсто *я читáв, -áла, ти був читáв* і т. д. (гл. 340).

3. Будучність

1. бýду читáти, ч. му, му ч.	1. прочитáю
2. бýдеш ч., ч. меш, меш ч.	2. прочитáєш
3. бýде ч., ч. ме...	3. прочитáє
1. бýдем ч., ч. мемо...	1. прочитáємо
2. бýдете ч., ч. мете...	2. прочитáєте
3. бýдуть ч., ч. муть...	3. прочитáють

II. Спосіб можливий

1. Теперішність

1. я би читáв, -áла (читáв, -áла бим)	1. я би прочитáв, -áла (прочитáв, -áла бим)
2. ти би ч. (ч. бись)	2. ти би пр. (пр. бись)
3. читáв, -áла, -áло би	3. прочитáв, -áла, -áло би

[1]) Самó собóю розуміє ся, що дієслова доконані, виражáючи чи́нности, події або стан так, що вони дохóдять до якóгось кінця́ або скýтку, або знагáють до тóго (гл. 54), не мóжуть мáти теперішности, т. зн. не гóдні виражáти чи́нности, події або стан так, що вони в якíйсь однíй хвилї відбувáють ся або тривáють. Се противить ся їх природі.

1. ми би читáли (ч. бисьмо)
2. ви би ч. (ч. бисьте)
3. читáли би

1. ми би прочитáли (пр. бисьмо)
2. ви би пр. (пр. бисьте)
3. прочитáли би

2. Минувшість

1. я би був читáв, бýла читáла (був бим ч.)
2. ти би б. ч. (б. бись ч.)
3. був би читáв, бýла би читáла, бýло би читáло

1. ми бýли би читáли (бýли бисьмо читáли)
2. ви б. би ч. (б. бисьте ч.)
3. бýли би читáли

1. я би був прочитáв, бýла прочитáла (був бим пр.)
2. ти би б. пр. (б. бись пр.)
3. був би прочитáв, бýла би прочитáла, бýло би прочитáло

1. ми бýли би прочитáли (бýли бисьмо пр.)
2. ви б. би пр. (б. бисьте пр.)
3. бýли би прочитáли

III. Спосіб приказовий

2-а ос. óдн. читáй
1-а „ мн. читáймо
2-а „ „ читáйте

2. прочитáй
1. прочитáймо
2. прочитáйте

IV. Дієіменник

читáти

прочитáти

V. Дієприкметники

1. Теперішність

читáючий, -ча, -че...

(Нема́)

2. Минувшість

а) дієприкмéтник присудкóвий

читáв, -áла, -áло, -áли

прочитáв, -áла, -áло, -áли

б) дієприкмéтник прилаткóвий

читáвший, -ша, -ше...

прочитáвший, -ша, -ше...

VI. Дієприслівники

1. Теперішність

читáючи (Немá)

2. Минувшість

читáвши прочитáвши

Б. Стан предметний

Дієприкметник

чи́таний, -на, -не... прочи́таний, -на, -не...

Спóсіб прáвий минýвшости і будýчности і спóсіб можли́вий мóжна в стáні предмéтнім в потрéбі утвори́ти, сполýчуючи відповідні фóрми дієслóва *бýти* з тим дієприкмéтником, н. пр.: *Він ужé нерáз був би́тий. Бýдеш би́тий. Був бись би́тий. Булá вонá Гóсподом улю́блена.* Але звичайні́йше виражáє ся стан предмéтний через сполýчене дієслóва із заіменничком зворóтним *ся: Євангéліє читáє ся, читáло ся, читáлоб ся, читáти ме ся.*

Фóрми дієслóвні при ріжних дієслóвах твóрять ся ріжно; після тóго розріжнюємо три відміні і кілька підвідмін.

212. Дієслóва сприставкóвані відмінюють ся взагалі́ достóту так, як дієслóва поєди́нчі, що від них вони́ ви́ведені; длятóго про сприставкóвані дієслóва пони́зше говóрить ся тілько тоді́, коли́ вони́ від тóго прáвила виймáють ся, або коли́ немá (або мóже немá) в ужи́ваню відповідного поєди́нчого дієслóва.

Дієслóва злóжені з при́ставкою *ви-*, а з нáголосом на сій при́ставці (т. зн. докóнані, гл. 95), задéржують сей нáголос у всіх фóрмах, але зрéштою відмінюють ся так, як ті поєди́нчі дієслóва, що від них вони́ похóдять: *ви́питати* (питáти), *ви́питаю* (питáю)..., *ви́пасти* (пáсти), *ви́пасу* (пасý), *ви́паси* (пасú)..., *ви́лізти* (лі́зти), *ви́лізу* (лі́зу), *ви́лізь* (лі́зь)..., *ви́звати* (звáти), *ви́зову* (зовý, зву)..., *ви́йти* (іти́), *ви́йду* (іду́)..., *ви́ратувати* (ратувáти), *ви́ратую* (ратýю)..., *ви́дати* (дáти), *ви́дам* (дам)..., *ви́бути* (бýти), *ви́була* (бýлá)...

Закінчене дієсіменника *-ти*, наколи воно без наголосу, скорочує ся в побаві в *-ть*. 213.

Відміни дієслів відріжнені на підставі отсих закінчень: 214.

	I-а	II-а	III-а
Особа 1-а одн.	-у (-ю)	-ю (-у)	-и
„ 2-а „	-єш (-єш)	-иш (-їш)	-ся (-ш)
„ 3-а мн.	-уть (-ють)	-ять (-ать)	

I-а відміна.

Замість *-е* (*-є*) в 3-ій особі кажемо перед *ся* також *-еть* (*-єть*); закінчене *-е* можна опустити, коли перед тим *-е* стоїть *-а*, н. пр. *зна*, *чита* гл. 30. 215.

Відміна I-а розпадає ся на 4 підвідміні:

А: Пень дієсіменника і теперішности собі рівний і кінчить ся голосозвуком,

Б: Пень дієсіменника і теперішности собі рівний і кінчить ся шелестозвуком,

В: Пень дієсіменника довший ніж пень теперішности а кінчить ся в обох формах голосозвуком,

Г: Пень дієсіменника довший ніж пень теперішности і кінчить ся в теперішности шелестозвуком а в дієсіменнику голосозвуком.

А.

а) **питати**	питаю	—	питав, -ала...
	питаєш	питай	
	питає	—	питаючий; -чи
	питаєм(о)	питаймо	питавший; -ши
	питаєте	питайте	
	питають	—	питаний

б) **міняти**, *міняю*, *міняй*, *міняв*, *мінений*.

Після сих взірців відмінюють ся, н. пр. а) *знати*, *бажати*, *розбивати*, *збирати*, *благати*, *блукати*, *бувати*, *уважати*, *вертати*, *витати*, *відповідати*, *гінчати*, *гадати*, *доглядати*, *згортати*, *грати*, *дбати*, *роздирати*, *ділати*, *дрімати*, *жадати*, *пожичати*, *називати*, *обіймати*, *карати*, *розкидати*, *складати*, *копати*, *купати*, *кусати*, *латати*,

слиєáти, лишáти, лїтáти, лягáти, мáти, махáти, мачáти, замихáти, минáти, умирáти, замітáти, мішáти, зневажáти, нехáти, спадáти, памятáти, розминáти, приніхáти, заплїтáти, пускáти, пхáти, розривáти, прирікáти, зустрічáти, рішáти, рубáти, саджáти, сиптáти, розсилáти, висихáти, сїдáти, смеркáти, сьнївáти, старáти ся, вистигáти, тримáти, уживáти, ховáти, чекáти, читáти, чувáти, шукáти..., б) *гуляти, линяти, мовляти, обіцяти, поправляти, обробляти, ставляти, стріляти, цїляти, пояснятн...*

З нáголосом на ні:

слýхати (*слýхаю, слýхав, -аний*), *бігати, блїскати, вішати, гавкати, гнївати, грімати, двигати* (порів. Г. 2. г), *дýмати, дýхати* (порів. Г. 2. г), *дмýхати, дрáпати, подýжати, жéбрати, жолóбати, зýскати, кáпати, кідати, крáкати* (порів. Г. 2. г), *кýшати, мáцати, мéшкати, мигати, нездýжати, нїпати, нюхати, обідати, пáдати, плївати, пóвзати, пóрати ся, прятати* (порів. Г. 2. в), *пчýхати, рýхати, сїдати ся, сїпати, тріпати, тýпати, хлїпати, чéрпати, чигати; кишляти, клáняти ся, міряти, мýляти...*

Нáголос нестáлий:

дýмáти (*дýмáю, дýмáй, дýмáв, -дýманий*), *лáпáти, снїдáти, хрімáти...*

Дієприкмéтник ст. преди. кінчить ся на *-тий*, або бракýє:

грїти (*грію, грів, грітий*);

яснїти (*яснію, яснїв, —*), *зріти, пріти, сьміти, спіти, білїти, богатїти, волїти* (гл. II-у відм.), *жовтїти, зеленїти, малїти, маркїти, млїти, тлїти, дурїти, розумїти, осторонїти, уміти...*

З нáголосом на ні:

ржáвіти (*ржáвію, ржáвів, —*), *нїдїти, плїснїти, сивіти, стáріти ся, хиріти...*

чýти (*чýю, чув, чýтий*), *дýти* (гл. Б.), *взýти, роз(з)ýти.*

Нáголос перескáкує:

кýти (*кую, кýй, кув, кýтий*), *жýти...*

шити (*шию, шив, шитий*), *зажсїти, вити* (як вовк), *крити, лити, мити, рити...*

Нáголос перескáкує:

гнїти (*гнию, гнив, —*);

жи́ти { *живу́, -єш; жий, жи́ймо, -те; живе; (на-)жи́тий*
живу́, -єш; живі́й, живі́м, -іть;

би́ти (*бю, бєш, бий, бє, би́тий*), *розби́ти* (*розібю́, розби́й*), *ви́ти* (**вінє́ць**), *розви́ти* (*розвю́*), *пи́ти, розпи́ти ся* (*розпю́, розпи́й*)...

ста́ти (= *ста́нути, ста́ну, стає* = *ста́нує*), *стрі́ти, ді́ти*; гл. Г. 1.

З ріжних пнів:

іти́ (*іду́, іди́, іді́м, іді́ть, ішо́в, ішла́, іду́чий, —*); *перейти́* (*перейду́, перейде́м, перейди́, перейшо́в, —, перейде́ний...*), *піти́* (*піду́*).

Б.

Про *-н, -м* перед *-ти, -тий* гл. 34, про перезвук в ч. минувшім гл. 32.

а) **па́сти**	пасу́	—	пас, па́сла...
	пасе́ш	паси́	
	пасе́	—	пасу́чий; -у́чи́
	пасе́м(о)	паси́м	па́сший; -и,
	пасе́те	паси́ть	
	пасу́ть	—	(с-)па́сений

б) **ску́бсти**, *скубу́, скуби́, скубі́м, скуб, ску́бла, —*

в) **кра́сти**, *краду́, кради́, крадім, крав, кра́ла, кра́вший, кра́де́ний,*

г) **стри́чи** (*стрегти́*), *стрижу́, стрижи́, -ім, стриг, -гла, стри́же́ний.*

Після сих взірців відмінюють ся: а) *ери́зти*; в) *па́сти* (**па́дати**), *пра́сти, приобрі́сти* (*приобрі́ту́*), *цвісти* (*цвиту́*).

З иньши наголосом:

пли́сти (*пливу́, пли́в, пли́ла́, —*), *кла́сти* (*кладу́, кла́ла́, кла́де́ний*), *бри́сти*; **не́сти** (*ніс, не́сла́*), *ве́зти* (*віз*), *ве́сти* (*веду́, вів, ве́ла́*), *зне́сти* (*знету́*: **нева́** ч. **нин.**), *ме́сти* (*мету́, мів*), *пле́сти* (*плету́, плів*);

трасти́ (*трясу́, трас, трясла́, тра́се́ний*), *верзти́, човп(с)ти́, густи́* (*гуду́*), *запрячи́* (*запрягти́, запря́г* = *запрі́г, запрягла́*), *оїчи́* (*оїхти́*), *застрячи́* (*застрягти́*), *товчи́* (*товкти́*); **рости́** (*росту́, ріс*); **гребсти́** (*гріб*), *беречи́* (*берегти́*), *печи́* (*пекти́, пік, пеку́чий, пе́че́ний*), *приречи́* (*-ректи́, -речу́, -рік, -рекла́*), *стеречи́* (*стерегти́*), *течи́* (*текти́, течу́, тік*), *утечи́* (*утіктй́*);

ревти́ (= *реві́ти*, *реву́*...), *сопті́*, *хропті́*; гл. Г. 1.
мочи́ (*мости́*), *мо́жу*, (*по*)*можі́*, *мі́г*, *могла́*, *могу́чий*, (*спо-*)*мо́жений*;
волочи́, *воло́чу*, *волі́к* (гл. 35 нотка), *волокла́*...;
лячи́ (*ляти́*), *ля́жу*, *ляг*, *лі́г*, *ляла́*, —;
лі́зти, *лі́зу*, *лі́зь*, *лі́з*, *лі́зла*, —;
сі́сти, *сі́ду*, *сі́дь*, *сі́в*, *сі́ла*, —;

Дієприкме́тник ст. преди. кінчи́ть ся на *-тий*, або бракує:

д) **те́рти**, *тру*, *треш*, *три*, *тер*, *те́рла*, *те́ртий*.

Так са́мо: *ме́рти*, *не́рти* (*оне́рти*, *окру́* = *обі́тру*; *спе́рти*, *зі́тру́*, *спер*), *просте́рти*, *об-*, *роз-*, *с-те́рти* (*обі́тру́*, *розі́тру́*, *зі́тру́*, *обі-*, *розі-*, *зі́трй*, *об-*, *роз-*, *с-тер*), *уте́рти* (*утру́*), *зче́рти*; *де́рти* (*дру* = *деру́*, *дреш* = *дере́ш*, *дри* = *дери́*, *дер*, *де́рла*, *де́ртий*), *розде́рти* (*розі́дру* = *роздеру́*, *розі́дрй* = *розверй*), *же́рти*.

е) **пня́ти**, *пну́*, *пнеш*, *пни*, *пняв*, (*роз-*)*п*(*н*)*я́тий* (гл. 34).

Так са́мо: *розпня́ти* (але *розі́нну* = *розпну́*, *роз*(*і*)*пни́*, *розп*(*н*)*я́в*; *жа́ти* (*жну*, *жав*, *на-жа́тий*), *тя́ти* (*стя́ти*, *зітну́*), *поча́ти* (*почну́*).

Трохи инакше:

клй(с)ти (*клену́*, *кляв*, *кляла́*, *кля́тий*), *прокля́ти*;
ня́ти (= *іміти* гл. Г. 1., (*і*)*му́*, *імі́*, *няв*, *ня́ла́*, *-ня́тий*), *взя́ти* (*возьму́*), *вийняти* (*вийму́*), *відня́ти* (*відійму́*), *заня́ти* (*займу́*), *зня́ти* (*здійму́*)...

ду́ти, *дму́*, *дми́*, *дув*, *ду́тий* (гл. А).

В.

Про обмі́нене ро́зсіну між голосозву́ками гл. 31.

а) **дарува́ти**	дару́ю	—	дарува́в, -а́ла...
	дару́єш	дару́й	
	дару́є	—	дару́ючий; -чи
	дару́єм(о)	дару́ймо	дарува́вший; -ши
	дару́єте	дару́йте	
	дару́ють	—	даро́ваний

б) **малюва́ти**, *малю́ю*, *малю́й*, *малюва́в*, *мальо́ваний*.

Після сих взірців відмінюють ся, н. пр. а) *адресуєти, бідуєти, бу́дуєти, вторуєти, елузуєти, водуєти, друкуєти, жартуєти, зимуєти, колядуєти, кунуєти, журуєти, кочуєти, кануєти, мильнуєти, порядкуєти, потребуєти, ратуєти, рахуєти, рачуєти, рисуєти, сьвятнуєти, слабуєти, торгуєти, шануєти...*, б) *воюєти, полюєти, працюєти, танцюєти...*

З на́голосом на ні:

си́лувати (*си́лую, си́луваний*), *визбі́рувати; привіджувати ся, ві́рувати, розвя́зувати, вигадувати, приде́ржувати, подо́йбувати, видумувати, дя́кувати, жа́лувати, зна́видувати, позолочувати, показувати, розкидувати, скоро́чувати, помі́лувати, зне́добувати, ору́дувати, підпи́сувати, розпи́тувати, ра́дувати, порівнувати, слі́дувати, заслу́гувати, потя́кувати, стри́мувати, вихо́вувати, очі́кувати, роздаро́вувати, скупо́вувати; вигоеб́рювати, подвоювати, розділювати, переміню́вати, обі́цювати, напо́ювати, спо́ювати, обро́блювати, вихва́лювати...*

Подібно відмінюють ся:

кува́ти (*ку́ю, ку́й, ко́ваний*), *ковуєти, блюєти, плюєти;*
дава́ти (*даю́, дава́й, да́ваний*), *виграваєти, пізнаваєти, ставаєти...*

сьмія́ти ся (*сьмію́ ся, сьмі́й ся, об-сьмі́яний*).

З на́голосом на ні:

сі́яти (*сію́, сі́й, сі́яний*), *віяти, діяти, ляти ся, краяти, ляти, начіяти ся, піяти, тяти...*

ляя́ти (*ляю́, ляєш, ляє́, ляя́ний = ляя́тий*)

Г.

Га підвідміна розпада́є ся на 2 ро́зділи:

1. Теперішність закінчує ся на *-у, -еш, -е...*

2. Теперішність закінчує ся на *-ю, -єш, -є...* (*-у, -еш, -е...* з попереду́щим на́гченим 2 ого сту́пня).

1.

а) **жда́ти**	жду	—	ждав, жда́ла...
	ждеш	жди	
	жде	—	жду́чий; -чи

ждеш(о)	**ждіш**	**ждáвший**; **-ши**
ждéте	**ждіть**	
ждуть	—	**ждáний**

б) **рвáти**, *рву*, *рви*, *рвіш*, *рвіть*, *рвав*, *рваний*.

Після сих взірців відміняють ся: а) *діждáти* (але *діждý*, *діжди*, *діжданий*), *сéати*; б) *жеáти*, *розіжеáти* (*розіжвý*, *розіжваний*), *розірвáти* (*розірвý*, *розірваний*), *ржáти*; **звáти** (*зву* = *зовý*, *зви* = *зови*, *звав*); **брáти** (*берý*, *брав*, *зі-браний*), *дібрáти* (*доберý*), *зібрáти* (*зберý*), *прáти*.

Де появляє ся корінне *е*, там переходить перед тим *е* звук *г* на *ж* (гл. 23) в дієслові:

гнáти (*жену*, *жени*, *гнав*, *розі-гнаний*), *дігнáти* (*дожену*), *розігнáти* (*розжену*).

Нáголос перескáкує:

стогнáти (*стóгну*, *стогни*, *стогнáв*, —).

Подібно відміняють ся

дієслóва на *-нути*:

махнýти, *махнý*, *махни*, *махнýв*, *мáхнений* (*махнýтий*)

Так сáмо: *клякнýти*, *проникнýти*, *стімнýти*, *минýти*, *схнýти* (= *сóхнути*, гл. нижче), *стренýти ся*, *тхнýти*, *схаменýти ся*...

З иньши нáголосом:

звихнýти (*звихнý*, *звихни*), *двигнýти* (*двиг* = *двигнýв*), *замкнýти* (*замóк* = *замкнýв*), *зітхнýти*, *зачер(п)нýти* (*зачéр* = *зачер(п)нýв*)...

горнýти (*гóрну*, *горни*), *вернýти*, *одягнýти* (*одяг* = *одягнýв*), *тиснýти* (*стис* = *стиснýв*), *тягнýти* (*тяг* = *тягнýв*), *охолонýти* (*охолóну*, *охолóв* = *охолонýв*)...

крикнути (*крикну*, *крикни*, *крикнув*, —), *брикнути*, *глипнути*, *грімнути*, *гукнути*, *дмýхнути*, *кáпнути*, *лýснути*, *плéснути*, *плюснути*, *пчихнути*, *рипнути*, *свистнути*, *скóкнути*, *стýкнути*, *чáхнути*, *шипнути*...

Минýвшість без нáростка *-ну*:

гáснути, *гáсну*, *гáсни*, *гас*, *гáсла*.

Так сáмо: *блиснути*, *привикнути*, *вáнути* (*вяв*, *вáла*), *елýхнути*, *грýзнути*, *здóхнути*, *зябнути*, *кýснути*, *лýпнути*, *мéрзнути*, *мóкнути*, *мáкнути*, *пáхнути*, *пýхнути*, *-сліпнути*, *сóхнути* (= *схнýти*, гл. вище), *стиг(г)нути* (*стиг*), *тéрпнути*, *тріснути*, *счéзнути*...

З ньшим наголосом:

заскнýти (*заскну́, заскни́, засо́х, засхлі́*).

Сп. приказо́вий скоро́чений (гл. 29):

ки́нути, *ки́ну, кинь, ки́ньмо, ки́ньте, ки́нув, ки́нений* (*ки́нутий*).

Так са́мо: *ги́нути* (*ги́нув* і *гиб*), *гля́нути, ді́нути* (= *ді́ти*, гл. І. А.), *кли́нути, стрі́нути* (= *стрі́ти*, гл. І. А), *ста́нути* (= *ста́ти*, гл. І. А), *су́нути, сточи́нути*...

Минýвшість без на́ростка *-ну*:

охля́нути, *охля́ну, охля́нь, охля́в*, —.

З ріжних пнїв:

ревіти (= *ревти́, реву́, реви́, ревів*, –), *сопіти, хропіти*...; гл. І. Б.

іміти = *ня́ти*, (*з*)*му́, іми́, іміє, ім'я́ний* (гл. І. Б.), *ви́йняти* (*ви́йму*), *найміти* (*найму́*):

їхати, *їду, їдь, їхав, пере-їханий*.

2.

а) **різати**	ріжу	—	різав, -ала...
	ріжеш	ріж	
	ріже	—	ріжучий; -чи
	ріжем(о)	ріжмо	різавший; -ши
	ріжете	ріжте	
	ріжуть	—	різаний

Як *з* в *ж*, так перехо́дить *с* в *ш* (гл. 23).

б) **си́пати**, *си́плю, си́плеш, сип, си́пав, си́паний*,

в) **пря́тати**, *пря́чу, пряч, пря́тав, пря́таний*.

Як *т* в *ч*, так перехо́дить *д* в *дж* а *ст* в *щ* (гл. 23).

г) **пла́кати**, *пла́чу, плач, пла́кав, о-пла́каний*.

Як *к* в *ч*, так перехо́дить *г* в *ж*, *х* в *ш* а *ск* в *щ* (гл. 23).

Після сих взірців відмінюють ся: а) *ма́зати*; г) *бі́гати* (гл. І. А), *ди́хати* (гл. І. А), *кли́кати, пра́кати* (гл. І. А)...

З інші наголосом:

сноа́ти (*пишу, пишій, пишім, пиро́е, пи́ранний*), *ваза́ти, кваза́ти, колиса́ти, кресати, лиза́ти, опреза́ти, теса́ти, чеса́ти, клепа́ти* (*кле́рле*; зре́штою після І. А), *бормота́ти, воркота́ти, глода́ти, гуркота́ти, доптати, клопота́ти, лепета́ти, лоскота́ти, мета́ти, муркота́ти, реготати ся, свиста́ти, скобота́ти, скреготати, смокта́ти, хлепта́ти, шепта́ти, щебета́ти, бреха́ти, плеска́ти, полока́ти, скака́ти, струга́ти, сука́ти...*;

д) **ора́ти** (*о́рю* або *о́ру, о́реш, ори́, ора́, о́раний*);

е) **сла́ти** (*шлю, шлеш, шли, слав, пі-сланий*), *післа́ти* (*пі́шлю*).

Подібно відміняють ся:

е) **коло́ти**, *ко́лю, -еш, коли́, коло́в, ко́лений* (*коло́тий*).

Так само: *боро́ти ся, поро́ти.*

З ріжних ньїв:

моло́ти (*ме́лю, -еш, мели́, моло́в, ме́лений* = *моло́тий*).

Дієіменник на *-іти:*

муркоті́ти (*мурко́чу, мурко́чуть* = *-отя́ть, -очи́* = *-оти́, -оті́в, -отячи́, —*), *хоті́ти* (зам. *хо́чеш* та́кже *хоч: роби́, що хоч*).

II-а відміна.

216. Дієприкме́тник ч. теп. особли́во у дієслів на *-іти* (*-іти*) і *-ати*, кінчи́ть ся замість на *-ячий* (*-ачий*), де́коли після анальоґії І-ої відміни на *-ючий* (*-учий*): *болю́чий* = *боля́чий, видю́чий* = *-ячий, сплю́чий* = *сля́чий, робу́чий* = *роб(л)я́чий, бачучи́, горю́чий* (порів. прикме́тник *горя́чий*).

Ненаголо́шене зак. 3-ої ос. о́дн. *-ить* заміняє ся де́коли (особли́во на Украї́ні) зак. І-ої відм. *-е: ро́бе* (чита́й: *ро́би*; гл. 3. і 28), *говоре...*

Та́кже і в 3-у особу мн. втиска́є ся поде́куди закінчене І-ої відміни на *-уть: учу́ть* = *уча́ть.*

а) **хвали́ти**	хвалю́	—	хвали́в, -ила..
	хвали́ш	хвали́	
	хвали́ть	—	хваля́чий; -ачи́
	хвалимо́	хвалі́м	хвали́вший; -ши
	хвалите́	хвалі́ть	
	хваля́ть	—	хвале́ний

б) **учи́ти**, *учу́, учи́ш, уча́ть, учи́, -ім, учи́в, уча́чий, у́чений,*

в) **вари́ти**, *варю́* (*вару́*), *-и́ш, -я́ть, вари́, вари́в, -я́чий, ва́рений,*

г) **кріпи́ти**, *кріплю́, -пи́ш, -п(л)я́ть, -пи́, -пи́в, -п(л)я́чий, по-кріпле́ний,*

д) **краси́ти**, *прашу́, -сиш, -ся́ть, -си́, -сім, -сі́в, -сячий, кра́шéний.*

Як *с* в *ш*, так перехо́дить *з* в *ж* (гл. 23).

е) **плати́ти**, *плачу́, -ти́ш, -тя́ть, -ти́, -тім, -ти́в, пла́чéний.*

Як *т* в *ч*, так перехо́дить *д* в *дж*, *ст* в *щ* і *зд* в *ждж* (гл. 23).

Після сих взірці́в відмі́нюють ся: а) *вали́ти, гани́ти, дражни́ти, мани́ти, пали́ти, рани́ти, ски́ти ся, стали́ти, ціни́ти, числи́ти, полсни́ти...*, б) *навчи́ти, грішити, значи́ти, кінчи́ти, лічи́ти, зменьши́ти, перчи́ти, сьвідчи́ти...*, в) *мири́ти, мори́ти, остри́ти, свари́ти...*, г) *благословити, кпи́ти, склени́ти, слави́ти, льи́ти ся...*, д) *гаси́ти, роси́ти...*, е) *гати́ти, гнїздити ся, годи́ти, золоти́ти, ка́ди́ти, масти́ти, мости́ти, пести́ти, сади́ти, слїди́ти (слїджу́), хрести́ти, щади́ти...*

З и́ньшими на́голосом:

боро́ни́ти (*боро́ню, бороні́, -ню́в, боро́нений*), *білі́ти, вони́ти, дзвони́ти, дїли́ти, лїнїти ся, моли́ти, спини́ти, соли́ти, стели́ти, хорони́ти, чинїти, божи́ти ся, волочи́ти, кришити, лишити, ложи́ти, мочи́ти, служи́ти, суши́ти, тужи́ти, отвори́ти, повтори́ти, говори́ти, жури́ти ся, шири́ти, дивити ся, дроби́ти, корми́ти, кропи́ти, купи́ти, лїпи́ти, лови́ти, ломи́ти, люби́ти, роби́ти, встроми́ти, топи́ти, трубити, вози́ти, місити, носи́ти, проси́ти, блуди́ти, буди́ти, води́ти, вуди́ти, годи́ти* (кого́сь в кни),) *колоти́ти, крути́ти, молоти́ти, пусти́ти, роди́ти, сьвіти́ти, студи́ти, суди́ти, ходи́ти, цїди́ти...*

бу́бни́ти (*бу́бню, бу́бни, бу́бнив*), *вїзволити, мїслити, скімлити, ба́бчити ся, вїпередити...*

Спо́сіб приказо́вий скоро́чений (гл. 29):

а) **стрі́лити**, *стрі́лю, стрі́ль, стрі́льмо, -те, стрі́лив, -стрі́лений*

б) **му́чити**, *му́чу, муч, му́чмо, -те, му́чив, му́чений*

в) **вірити**, *вірю, вір, вірмо, -те, вірив, -вірений*

г) **мо́вити**, *мо́влю, мо́вш, мов, мо́вмо, -те, мо́вив, -мо́влений*

д) **квасити**, *кваджу, квасиш, квась, квасимо, -те, квасять, квашений*

е) **гладити**, *гладжу, гладиш, гладь, гладимо, -те, гладять, гладжений.*

Так само: а) *позеблити, сезеблити, слякити, цїлити, чеканити ся...*, б) *бачити, важити, жичити* (*зич-*), *пражити, ручити, старжити, скочити, смажити, страшити, тїшити, тревожити...*, в) *ударити, жмурити, парити, жмурити...*, г) *бавити, забити, розвлекти, кеанити ся, правити, ставити, тлїмити...*, д) *повісити, лазити...*, е) *баламутити, бридити ся, верховодити, громадити, каламутити, нудити, радити, тратити, шкодити...*

Сп. приказовий лише в однинї скорочений:

нїщити (*нїщу, нищ, нїщім, -їть, нїщив, нїщений*), *лущити, морщити, патрошити, плющити, витрїщити, вітрити, горбити ся, примусити* (*примус, -сїм*), *їздити, постити, чистити...*

Пні на -ї (гл. 35, 2):

ж) **таїти** (*таю, таїш, таїть, тай, таїмо — таїм, таїв, таєний*), *клеїти, маїти...*; **доїти** (*доїть, дій, дїймо, дїйте — доїть*), *гноїти, гоїти, млоїти, поїти, роїти ся, присвоїти, строїти...*

призвичаїти (*призвичаю, призвичай*).

Дієіменник з наростком *-їти:*

а) **велїти**, *велю, велїш, велї, -їм, велїв, -вєлений*

б) **клячїти**, *клячу, клячїш, клячї, -їм...*

в) **горїти**, *горю, горїш...*

г) **терпїти**, *терплю, терпїш...*

д) **слизїти**, *слижу, слизїш...*

е) **вертїти**, *верчу, вертїш...*

Так само: а) *болїти, волїти* (гл. I. А), *гомонїти...*, б) *кишїти...*, г) *еремїти, кипїти, свербїти, шумїти...*, е) *ललїти, гудїти, кортїти, летїти, сидїти, шелестїти...*

Наголос відмінний і сп. приказовий скорочений:

засїдїти (*засїджу, засїдь, -дїмо*), *видїти, навидїти, ненавидїти, стерпїти, вдоїти, мусїти...*; *розсїдїти ся* (*розсїдїти*).

Дієіменник на *-ати* (гл. 35, 1):

кричати, *кричу, -їш, кричї, кричав, о-кричаний.*

Так сáмо: *блищáти, верещáти, держáти, дрожáти, кричáти, лежáти, мовчáти, пишáти, ричáти, сичáти, трішáти*...

Нáголос відмінний і сп. приказóвий скорóчений: **налéжати** (*налéжу, налéж, -жмо*), *задéржати*...

Закінчення сéї відміни є ще у тих дієслів:
спáти (*сплю, спиш, спи, спім, спав, зá-спаний*);
стоя́ти (*стою, стоїш, стій, стійімо, стоя́в, —*), *боя́ти ся*;
охáяти (*охáю, -їш, охáй, охáяв, -яний*); *перестóяти* (*перестій*);
бічи (= *бігти́, біжу́, біжи́ш, біжи́, -ім, біг, бігла, —*).

III-а відміна.

дáти	**дам**	—	**дав, дáлá**...	**217.**
	дасú, даш	**дай**		
	дасть	—	—	
	дамó	**дáймо**	**дáвший; -ши**	
	дасьтé	**дáйте**		
	дадýть	—	**дáний**	
ї́сти	**їм**	—	**їв, ї́ла**...	
	їсú, їш	**ї(д)ж**		
	їсть	—	**їдя́чий; -ячи́**	
	їмó	**ї́(д)жмо**	**ї́вший; -ши**	
	їсьтé	**ї́(д)жте**		
	їдя́ть	—	**ї́джений**	

повісти, *повім, -їш, повíд(д)ж, повів, повідженний*.

бýти	**я є**[1])	**бýду**	—	**був, бýлá**
	ти є, єсú	**бýдеш**	**будь**	
	є, єсть	**бýдé**	—	**(сýщий)**
	ми є	**бýдемо**	**бýдьмо**	**бýдýчий; бýдучи́**
	ви є	**бýдете**	**бýдьте**	**бýвший; -ши**
	вони́ є	**бýдуть**	—	—

забýти (*забýду, -єш, забýдь, забýв, забýтий*), *відбýти*...

Галичáни нáють корóтші фóрми для 1-ої і 2-ої осóби від *бýти* і припинáють їх як закінчення особóві:

1. **-м**: *рáдам, я рад бим, читáлам, бáтьком* (= я бáтько), *як бим знав*..., **-сьмо** (**-м**): *рáді-сьмо, читáлим*...

---

[1]) Пéрвісно і тепéр ще подéкуди *єсьм*.

2. -сь: *радась, читалась, дитіжась...*, -сьте: *радї-сьте, читали-сьте, дїти-сьте...*

Від *пізнати* декуди чути форми *пізнам, -аш*, або *пізнасі, пізнасть* зам. *пізнаю, -єш, -є*; сих нарічевих форм в письмі треба вистерігати ся.

Дієслова уживані лише в поодиноких формах.

218. Лише в поодиноких формах уживають ся н. пр.: *пожаль ся Боже, храни Боже! бігай! бігайте! Бог вість; боде, боду́ть, боди́ = бодь; зажеге, зажегла; верг, верела; яло́ ся* (ня́ти).

До *жму, жмеш..., жми...* хибує дїєїменних і форми часу мин.; так само до *сливе, слиє, слила, -ли* хибує иньших форм.

До *сточити, сточиє...* звучить сп. прямий *стічу́, -єш...*, сп. приказ. *стічи́, -їм, -їть.*

ЧАСТЬ ЧЕТВЕРТА.

СКЛАДНЯ.

А. Речене (гадка).

Речене поодиноке.

Як говóримо, то звичáйнó рóбимо се з нáміром, абú конýсь другóму вúсказати те, що гадáємо або дýмаємо, т. зн. свою гáдку або дýмку. Словá, котрúми вискáзуємо однýсдину гáдку або дýмку, всї рáзом становлять однó **рéчене** (гáдку) н. пр.: *В нáшій школї учáть ся дїти по рýски читáти.* Рéчене — се гáдка (дýмка) вúражена словáми. **219.**

Дéкели досúть однóго слóва, абú вúсказати гáдку, н. пр.: *Ходú! Писáти! Гремúть.*

Але часóм виповляємо словá, не вискáзуючи тим нїякої дýмки; так бувáє, колú хто крúкне, н. пр.: *Ах!* То вже не рéчене. А так сáмо, колú когóсь клúчемо, н. пр.: *Гей!*, або знáючи імá, по імени: *Василю!* Той, когó клúчемо, мýсить аж відгáдувати, або з ріжних обстáвин догáдувати ся, чи гадáємо ми: *Я мáю на дýмцї тебé, Василю!*, чи: *Тепéр на тéбе черéй!*, чи: *Слýхай! Дчей ся! Де ти? Я тут! Ходú сюдú! Вставáй! Говорú! Мовчú! Що ти вéрзéш?* — чи що úньшого тому подібного. Отсé все і богáто дéчого úньшого мóжна собі при óклику подýмати, однáк се виразно і докладно не скáзано.

Гадкú, які мóжемо вúсказати словáми, своїм змістом бувáють дýже розмаїті; однáк мóжна їх роздїлúти на отсї чотúри ґрýпи: **220.**

1. Найчастійше висказуємо конусь щось таке, що уважаємо за правду, бо ми розпізнали се своїми змислами, своїм розумом або довідали ся від достовірної особи, н. пр.: *Бог сотворив світ. Тата нема дома.* Таке речене називає ся **твердженє**.

2. Часто хочемо, аби особа, що до неї говоримо, нам щось сказала; тоді питаємо ся так, аби тота особа пізнала, що саме від неї ми хочемо почути, н. пр.: *Чи тато дома? Що чуєти нового?* Таке речене називає ся **питанє**.

3. Деколи хочемо, аби особа, що до неї говоримо, щось таке зробила, що ще не діє ся, а залежить лише від волї сеї особи, н. пр.: *Читай! Тихо!* Таке речене називає ся **приказ**.

4. Наконець можна чогось бажати, не вимагаючи заразом від особи, що до неї говоримо, аби вона се зробила, бо може вона і не в силї сего зробити, або може сего від неї вимагати годї, н. пр.: *Най жиє наш цїсар! Най вам Бог прощає!* Таке речене називає ся **бажанє**.

221. Як розмаїтий буває зміст речень, так само розмаїта буває і їх форма, т. зн. скількість і якість слів, що з них речене складає ся. Однак всї слова, ґрупи слів в реченю сповняють якесь певне завданє як части або члени реченя. Маємо пять осібних частий реченя. Упорядкуємо їх тут після того, як за часто вони в реченю подибують ся, тай які вони за важні:

1. В кождім цїлковитім реченю містить ся завсїди якийсь вискав — **присудок**;

2. відтак буває звичайно названа якась особа або річ, про котру тим присудком щось висказуємо — **підмет**;

3. а ще і друга особа або річ, на котру звернена або до котрої стягає ся чинність, настрій духа або щонебудь иньше, виражене в вискаї — **предмет**;

4. надто ще може бути поданий час, місце, степень, причина, спосіб або иньша яка обстанова вискаву — **придаток прислівниковий**;

5. нарештї бувають в реченю такі части, що мимохідь прикладають названий в реченю особі або річи якусь прикмету або якесь близше означене — **придаток прикметниковий**.

Приміри: *Блискає* (1). — *Грім* (2) *грохотить* (1). — *Буря* (2) *гне* (1) *дерева* (3). — *Вона* (2) *мете* (1) *порохами* (4). — *Наконець* (4) *спропляє* (1) *дощ* (2) *журлеу* (3). — *І сьвіжа* (5) *зелень* (2) *усьміхаєть ся* (1) *до нас* (3) *з лісів і левад* (4).

222. Змежи усіх сих пяти частий речення присудок і підмет є найважнійші. Цілковите речене без присудка не може обійти ся, а підмету лиш деякі речення не мають (гл. 226). Длятого сї обі части речення називаємо **головними**.

Прочі части речення називаємо **побічними**. Предмет і придаток прислівниковий стягають ся до присудка; де є предмет, там він понайбільше становить доконечне доповнене присудка (*Буря гне дерева*). Придаток прикметниковий може стягати ся до підмету, але також і до якогось иньшого імени або заіменника в реченю, н. пр.: *Іди все правою дорогою. Розумний господар користує ся кождим платником землї.*

Поодинокі части речення.

1. Присудок.

223. Аби висказ висловити, на се маємо в нашій мові осібну часть мови: дієслово. У дієслів є на се питомі форми, так що богато родів і форм висказу можемо виразити вже самими дієсловом. Так *гремить*, *греміло* вже самими своїм закінченем висказує, чи подія, про котру говоримо, вражає наш слух саме в тій хвилї, як виговляємо се слово, чи вразила єго в прошлім часї; по формі *читаємо* зараз пізнати, що се твердженє, по формі *читаймо*, що се приказ; *пише* і *пишуть* вже своєю формою показують, чи чинність писаня запримічаємо на однїй, чи на кількох особах; із форм: *говорю*, *говориш*, *говорить* видно, чи одна з тих осіб є на думцї, що з собою говорять, чи може якась трета.

Отак дієслово вже самими своїми формами годне виразити присудок[1]). Однак се вистарчає лише для якої ти-

---

[1]) В дуже живім оповіданю уживають ся деколи дієслові присудки, так сказати, без всяких форм ненов оклики, н. пр.: *Я зирк на него. Двері рип до пасіки. Марко лап за руку. Той*

сячі присудкових понять, т. зн. для тілько понять, кілько можна виразити сим засобом дієслів, який у нас є. Коли сказати: *є тепло, було темно, ти терпеливий, будь терпеливий, стає жебраком, стають жебраками, остаю ся без надії, остаєш ся без надії* і т. п., то присудкове поняте, т. зн. се, що ми висказуємо, спочиває в словах: *тепло, терпеливий, жебрак, без надії*; дієслова: *є, було, будь, стає, остаю ся* і т. д. служать лише на те, аби тоті слова примістити в реченю як присудки і вискази приспособити до потреби (гл. 54); таке дієслово можна деколи і опустити, н. пр.: *Ти терпеливий*.

224. Треба отже відріжняти двоякі присудки: присудки виражені дієсловом, і такі присудки, що їх поняте виражено иньшими способами.

1. Присудком буває дієслово, н. пр *Селяни бре. Нема* (= не має) *русалок*.

2. В иньшім разї (як присудком не є дієслово) маємо уважати на дві річи, а то:

а) на дієслова, які в таких реченях можуть стояти, і

б) на слова або ґрупи слів, в яких містить ся присудкове поняте.

225. а) Найчастійше в таких реченях подибуєть ся дієслово *бути*, н. пр.: *Книжка була моя*. Воно споручує лише присудкове поняте (*моя*) з підметом (*книжка*) і для того називає ся **злучкою**. *Була* висказує минохідь і те, що моє посїдане книжки паде в минувшість; а як і такого минохідного означеня не конечно потрібно, тодї завдане сего дієслова таке незначне, що можна его і опустити: *Книжка* (*є*) *моя*. Більше ваги для висказу має дієслово: *бувати*, відтак: *стати, стати ся, остіти, зробити ся, показувати ся* і т. п., наконець *звати, називати, іменувати, вибирати*..., самі такі дієслова, що звичай доповняють ся доповненя ще якимсь присудковим понятєм.

б) Для виразу присудкового поняття служать нам:

бебех в могилу. Але вовк скаче до нього і зубами хап за ногу. Слеги їм лиш кітьки́ть. Обвалій в пісок хвостиско та в лице йому талан (тут ужито *талан* нівіть як спос. приказового)!

1. прикметники і йньші імена́, які тре́ба лише́ поста́вити у відмінку, призна́ченім для присудко́вих понять, т. зн. пе́ред усїм у 1-ім відмінку, н. пр.: *Цу́кор солодкий. Ла́стівка ду́же пожито́чна. Ко́ждому своє́ ми́ле. То мені́ ми́ло. Іва́сь є дити́на. Ла́стівка пти́ця перелє́тна. Наука вели́ке добро́.* Безпідметово: *Нас було́ тре́ба. Сїм лїт минуло* — або тако́ж в шестім відмінку: *Іван уже́ на́рубком (на́рубок). Остаю́ твоїм приятелем. Остаємо́ твоїми приятелями.* (Про ви́бір відмінка гл. **310—312**, про згоду **237—240**).

2. Одна́к прису́дками буваю́ть тако́ж імена́ в йньших відмінках, і то з приіменником або без приіменника, і прислівники — коро́тко сказа́вши, слова́ і ви́рази, які зре́штою звича́йно сповняють слу́жбу йньших ча́стий ре́чення (прида́тка прикметнико́вого або прислівнико́вого) і тому́ не мо́жуть стоя́ти в присудко́вім відмінку. Н. пр.: *Я йньшої ду́мки* (порів.: *можна шанувати людий йньшої віри*). *Будь ти́хо!* (порів.: *Дити́на цїлу́ годи́ну сиділа ти́хо*). *Ма́ти вже до́ма* (порів.: *Я воєдто пересиджуває до́ма*). *Він без ро́зуму* (порів.: *Він ро́бить все без ро́зуму*). *Та́то є це́ркві. Найбільший скарб літерату́рний України є її на́родній у́стній поезиї. Се́го цьвіту по всьому сьвіту. Го́ді говори́ти.*

2. Підмет.

Де́коли висказуємо щось, не виражаючи тої особи, що до неї мав би належати прису́док (ре́чення безпідметові). Се буває: **226.**

1) при де́яких я́вищах приро́ди, н. пр.: *Блиска́є. Зашуміло в лїсї. Розви́днїло ся. Було́ те́мно,* відтак

2) при де́яких утертих присудко́вих ви́разах, як: *Нема́ вже таки́х люди́й. Тре́ба нам по́мочи. Жаль єму́ було́ коня́. Шкода́ було́ зїходу,* тай

3) у зво́ротах, як: *Забагло́ ся менї́ товари́ства. Полє́кшало менї́ на се́рцї. Не їсть ся смачно самому́. Най ся тобі́ не бажи́ть пече́ного ле́ду! Гада́ло ся менї́. Потрібен до́бре до́ма жи́ло ся. Мину́ло ся і слїду́ не ста́ло. Менї́ таки́х ледї́ сни́ло ся.*

Однак у реченах з підметом, підмет такі самі важна часть реченя, як і присудок.

227. Підметом буває:

1. іменникове імя: *Дерево росте.* (*Я*) *мушу ще боєто учити ся.* Такий підмет стоїть у 1-ім відмінку (гл. 284);

2. иньше яке слово, що в тім разї як іменник уживає ся, чи то прикметникове слово (що отже може стояти в 1-ім відмінку), як: *Кождому своє миле*, чи то таке слово, що годї его поставити в якійнебудь відмінку, як: *Лучше давати, чим брати. „Давати“ є дієслово.*

3. Предмет.

228. Більша частина дієслів і деякі прикметники виражають таку чинність або такий стан, що доконечно треба назвати, або хоть подумати собі до того якусь особу або річ, бо инакше ся чинність або сей стан були б безпредметові, нерозумні або і неможливі.

Хто купує, завсїди мусить купувати якийсь товар; хто дає, завсїди мусить щось давати, а окрім того мусить ще се і комусь давати; хто жадний, мусить завсїди бути жадним чогось. Отсю то часть реченя, що виражає таке доповнене присудка, називаємо предметом. Найбільша частина предметів стоїть у 4-ім відмінку, иньші знов у 2-ім, 3-ім відмінку, або у відмінку сполученім із приіменником.

229. Предметом отже буває:

1. імя, н. пр.: *Корова їсть траву. Се телятко ще не їсть траві.* Два ріжні предмети: *Прости нам довги наші. Учитель учить учеників писаня.*

2. зворот приіменниковий, н. пр.: *Не забувай на мене. Родичі дбають про добро своїх дїтий.*

230. Поміж всякими предметами виріжняють ся ті, що стоять в 4-ім відмінку в незаперечім реченю (гл. 304): такі предмети називаємо **властивими предметами**, а дієслова, що таких предметів домагають ся, **дієсловами перехідними**. Властивий предмет дуже просто і тїсно вяжеть

ся з присудковим дієсловом; се бачимо з того, що такий предмет стає ся підметом, як речене переклясти із стану предметного у стан підметний. *Я пишу адресу. Адреса вже написана.*

4. Придаток прислівниковий.

І придатки прислівникові служать до доповнення присудка, однак се доповнене не таке важне, щоб одні присудки мусїли доконечно ними доповнятн ся (як предметом), а другі їх зовсїм не терпілиб[1]); придатки прислівникові додають до висказу лише якісь обставини, що деколи для слухача або читача в цїлім реченю можуть мати найбільше значіне, однак не є так дуже потрібні (як присудок, звичайно підмет а деколи предмет) до того, щоб речене було вповні зрозумілим і цїлковитим; без них речене, як речене, може зовсїм обійтї ся і буде цїлковите. Як я кому-сь, що шукає ключа, скажу н. пр.: *Я сховав ключ у лївій шуфлядї мого столика*, то для него отсе означене місця має найбільшу вагу; однак речене без того означеня місця остане ся цїлковитим, міжтим як *я*, *сховав* і *ключ* у нїм доконечно потрібні части, без *я*, *сховав* не буде реченя. 231.

Придатки прислівникові подають **місце**, як: *тут*, *в лїсї*, *на право*, *кругом*, **час**, як: *тепер*, *в недїлю*, *часом*, **спосіб**, як: *так*, *добре*, *помалу*, *пішки*, *просьбами*, *молотком*, **степень**, як: *дуже*, *страшно*, *цїлком*, **причину**, як: *тому*, *з тої причини*, *з радости* і т. п. 232.

Аби такі обставини можна виразити, на те маємо осібну часть мови: прислівники, а як мусимо послугувати ся якимсь іменем, то особливо 6-ий відмінок помічний нам у тім, щоб із імя зробити придаток прислівниковий; однак часто треба ще і приіменників, аби обстанову виразити докладно так, як вона нам уявляєть ся.

Придатком прислівниковим буває: 233.

1. прислівник, н. пр.: *Я прийду зараз. Тут є кімната до винаймленя. Гремить страшно.*

---

[1]) Як не терплять при собі предмету деякі присудки, н. пр. дієслова неперехідні.

2. імá, н. пр.: *Пітого мáя вечорóм приїхали мáмо домíв.*

3. зворот прикметникóвий, н. пр.: *В котрíм місті умéр Федькóвич? Федькóвич умéр в Чернівцях в січні 1888-го рóку. Хлóпець скáче з рáдости. Пішлú поз в селó за кінами! Все нарáе стáрі кóсти за ріжні мóлодости. Однóго рáзу в дорóзі довелó ся менí заночувáти на селí у зелéнній хáтці у вишнéвім садóчку.*

5. Придаток прикметниковий.

234. І придáтки прикметникóві бувáють, що прáвда, для слухачá або читачá дýже вáжні, однáк до головних чáстий рéченя вони не належáть. Вони не доповняють присýдка, ни́ чи́ кéсь ін. в рéченю: чи то імá присудкóве, підмет, прéдмет, чи то іменник придáтка прислівникóвого або прикметникóвого. Н. пр.: *Тонóля є висóка дéрево. Бáчу висóке дéрево. Птáха уси́ла собі гніздó на висóкім дéреві. На самім вершинý висóкого дéрева сíв соловíй.* В усíх сих рáзах прикладáють ся до дéрева прикмéта висóкости, однáк се не становить зміст, не становить вискáзу рéченя так, як се бáчимо в рéченю: *Дéрево висóке.* Тут (*є*) *висóке* є присýдок, а так слóво: *висóкий* стоїть усюди як придáток прикметникóвий. Із сéго бáчимо, що прикмéтники придають ся так на придáтки прикметникóві, як і на імена́ присудкóві, та що їх, колú вони є придáтками прикметникóвими, мóжна з рéченя вúняти і тим рéченє ще не нарýшить ся; сегóж, без нарýшеня цíлости рéченя, мóжна зробúти з тúми прикмéтниками, що є в рéченю присýдками. Придáтність прикмéтників до сéї слýжби в рéченю покáзуєть ся наглядно при згóді (гл. 239); але як зáсіб дієслів для вúразу присудкóвого понятя обмéжений, так сáмо і прикмéтників немá в мóві на стілько, щоби нúми вúразити усі придáтки прикметникóві в рéченях; тому мýсимо чáсто послýгувати ся иньшими вúразами.

235. Придáтком прикметникóвим бувáє:

1. прикмéтник, прикметникóвий заіменник або числівник, н. пр.: *Великé дéрево мóжна ростé. Гíркий чужий хлíб. Ваш дім великий. Там пасé ся два волú.*

2. іменник, згідний у відмінку з іменем, що до нього він стягається, н. пр. *Слово „король" походить від імени франконьского короля Кароля. По смерти брата діти сироти перейшли до мого дому.* В таких разах іменник так само як прикметник виражає прикмету належного іменника, а згода іменників показує, що вони відносять ся до себе як присудок і підмет: *король є слово, діти є сироти.*

3. другий відмінок іменника (іменникового заіменника або числівника) або зворот прикметникового, н. пр.: *Се дім бурмістра. Дайте мені склянку води. Тиждень має сім днів. На кождій руці є по пять пальців. Дорога до школи далека. Кожда пригода до мудрости дорога. Страх перед карою повстримує навіть злочинців від лихих діл.*

Часто у формі придатка прикметникового вставляється коротко в речене те, що властиво полуване як присудок осібного речення (**прикладка**), н. пр.: *Чернівці, головне місто Буковини, лежить над Прутом* (*Чернівці є головне місто Буковини*). *Се дім бурмістра, чоловіка правого і досьвідченого* (*Бурмістр є чоловік правий і досьвідчений*). *Мати, вже давно в сирій могилі, була все взірцем доньці Олені* (*Мати була вже давно в сирій могилі*). Гл. про се 254 (речене скорочене). 236.

Згода.

Се, що висказуємо про особу або річ, або що прикладаємо як прикмету, т. зн. присудок і придаток прикметниковий, стараємо ся в мові, скільки могу, вже самим добором форм з належним підметом або іменником так сполучити, аби з того було видно, що вони тісно до себе належать: ми згоджуємо, як то кажуть, присудок і придаток прикметниковий з підметом або іменником. Отак вибираємо н. пр. змежи форм: *великий, -а, -е, -і* тоту форму, що добре стосуєть ся до тої річи, якій приписуємо прикмету великости: *великий чоловік, велика жінка, велике село, великі хати.* 237.

I. Присудкове дієслово — і то так се дієслово, що є присудком, як і се, що додане до присудкового імени — згоджуєть ся з підметом: 238.

1. в теперішности (і будучности)

а) як підметом є заіменник особовий, в особі і числї: *я йду, ти йдеш, він іде, ми йдемо* і т. д. Тоті три особі відріжняють ся зрештою на присудковім дієслові і тодї, як нема заіменника; так само буває і в способі приказовім, при котрім заіменник звичайно опускаєть ся: *іди, ідім, ідїть*. Як на місцї підмету названі разом дві ріжні особи (гл. 251, 2, речене стягнене), то дієслово кладеть ся у відповідну особу множини: *я і ти* (= *ми з тобою*) *підемо, ти і він підете*.

б) В иньших разах стоїть завсїди трета особа, а згода дотичить лише числа: *брат прийде, сестра прийде, дїти прийдуть* (гл. 283). В реченях безпідметових стоїть однина (274).

2. В минувшости (і в способі можливім) можна виразити лише рід і число, н. пр.: *я читав, ти читав, сестра говорила, лена прийшло*, а в множинї лише число: *конї бігли, корови бігли*. В реченях безпідметових стоїть рід середний: *блискало, розвиднїло ся, було темно, шкода було заходу*.

239. II. Імя присудкове може вповнї згоджувати ся з підметом, як

а) є прикметником, а то в родї, числї і відмінку: *я здоровий, сестра слаба, сонце ясне, хмари темні*; в реченях безпідметових стоїть рід середний (іменникової відміни 174, 5, 319) в однинї: *тяжко менї*.

б) Іменники, як присудкові імена, деколи не можуть згоджувати ся з підметом у числї і родї: *Львів місто. Коломия місто. Львів і Коломия міста. Чернівцї місто*.

Згоди в відмінку нема, коли присудкове імя кладеть ся в 6-ім відмінку (309, 5), н. пр.: *Називаємо Бога нашим вітцем*. Тут, зважаючи на форму речення, підметом є *ми*, а слово *Бог*, додане як предмет, означає особу, до котрої прикладаємо імя і відтак присудок *отець*.

240. III. Придатки прикметникові згоджують ся, як мають

а) прикметникову форму, завсїди в родї, числї і відмінку: *малий хлопець, малого хлопця, маленька дївчина, велике дерево, малі хлопцї* і т. д.

б) Іменники мóжуть дéколи згóджувати ся лишé в відмінку (як висше II б): *син малолíток, дíти зведенятá, дíтий зведенúм, сиротóю недолíтком.*

Опуст частий речення.

Чáсто висказуємо якéсь рéчене не зóвсім пóвно, а то, 241.
колú однá якáсь часть рéченя розуміє ся самá собóю (рéчене еліптúчне), н. пр.: *По нúтці до клубкá* (= По нúтці дійдéмо до клубкá). *Де твоя мáма? На пóлї* (= Моя мáма є на пóлї). *Геть!* (= Ідú геть!). *Вон із нáшого селá!* (= Ідú вон із нáшого селá). *Що менї робúти?* (= Що трéба менї робúти). *Я до вас із щúрим сéрцем, а ви до мéне хúтрошами* (= Я до вас віднóшу ся, або говóрю із щúрим сéрцем.....). *Чи принíс Павлó книжку? Принíс* (= Павлó принíс книжку). *Нї* (= Павлó не принíс книжки). *Що?* (= Що кáжеш?). *Але де! Ще й як! Як би то! Кобú!* і т. д.

Елíпса, як бáчимо, найчастíйше дотúчить присýдка, але такóж і підмета або прéдмета; про óпуст якóїсь побічнóї чáсти рéченя (222) рідко колú мóже бýти мóва, бо рéчене в такім рáзї все такú формáльно є цїлковúтим.

Сполука речень.

Дві або кілька гадóк мóжемо вúразити так однý по 242.
дрýгій, що рéченя нїяк з собóю не сполýчені; в такім рáзї сї рéченя стоять попри сéбе як два або кілька рéчень поєдúнчих: *Васúль говорúв дóвго. Єгó товáриш мовчáв. Він не находúв дóброї відповіди.* Колú однáк гадкú з собóю вяжуть ся, то сю звязь мóжна і в мóві вúразити, сполýчуючи у відповідний спóсіб рéченя в однý цїлість. *Васúль говорúв дóвго, а єгó товáриш мовчáв, бо не находúв дóброї відповіди.* Дрýге рéчене сполучúли ми тут із пéршим рéченєм слóвом *а*, абú тим протистáвити однý гáдку дрýгій. Впрóчім обá рéченя лишúли ся, як бáчимо, незмінені і самостійні; вонú собі рівнорядні. Трéте рéчене подає причúну мóвчаня, тому ужúто слóва *бо*, абú єгó навязáти до попередного рéченя. Мóжнаб такéж сказáти: *не находячú*

доброї відповіди, але тим се трете речене так змінилоб ся, що само про себе вже не могло б стояти; таким чином стало воно речене залежним від другого, отже підрядним і грає в нім ролю придатка прислівникового причини (меньше-більше = *задля браку доброї відповіди*). Так само можемо і отсі речення з собою сполучити: *Надходить осінь. Листе опадає з дерев. Ластівки відлітають у вирій.* Можемо сказати: *Як надходить осінь, листе опадає з дерев, а ластівки відлітають у вирій.* Тут перше речене супроти иньших речень стало ся придатком прислівниковим часу (= *З початком осени*).

Розберім речене: *Кевчка скликає курчата, скоро побачить кота*, то в реченю: *скоро побачить кота* пізнаємо придаток прислівниковий часу (= *на вид кота*) до *скликає*. В реченю: *Кімната, де я сплю, має дві вікні, що виходять на огород* — *де я сплю* є придаток прикметниковий до *кімната*, а так само *що виходять на огород* є придаток прикметниковий до *вікні*; їх можна би заступити якимись прикметниками (от як: *спальний, огородний* або т. п.). Ще один приклад. *Хто має якесь особне бажане, нехай скаже, аби я знав, що маю купити.* Тут речене *хто має якесь особне бажане* подає, хто має говорити, отже є підметом до *нехай скаже*; речене *аби я знав* є придаток прислівниковий наміру до того самого присудка *нехай скаже*, а речене *що маю купити* є нарешті предметом до *я знав*. Остатне речене є отже залежне від передостатного і єму підрядне, а передостатне (і так само і перше) підрядне другому реченю *нехай скаже*. Отже ціле речене складає ся з чотирох дрібних речень, що стоять до себе в розмаїтих відносинах.

243. Щоби розуміти сполуку поодиноких речень в одну одностайну цілість, мусимо, як видко, перед усім мати на оці ріжницю між **реченями головними** а **реченями побічними**; речення головні є самостійні, а речення побічні є членами (частями) иньших речень[1]). Речене побічне є **підрядне** реченю головному або иньшому реченю побіч-

[1]) Се найлїпше бачимо на реченю: *пробиле ти хлїб, ти сіль, ти ти що Бог дає.* Речене *що Бог дає* так само сполучене з прим. *ти* і поставлене як предмет до *пробиле*, як і іменники *хлїб, сіль*.

ному, в котрім воно сповняє службу якогось члена речення. Сеж головне або побічне речене, що до него якесь речене побічне належить як член або часть речення, називаємо **надрядним**. Колиж два речення головні так з собою сполучені, що ні одно з них не є членом (частию) другого речення, то такі речення є собі **рівнорядні**.

Речення сполучені рівнорядне.

Речення рівнорядні, сполучені в одну цілість, можуть бути реченями головними, н. пр.: *Василь взяв у руки 244.*
прейду, приступив до таблиці, розмахнув ся і почав писати; вони можуть бути також реченями побічними, що супроти речення надрядного сповняють однакову службу, н. пр.: *Я видів, як Василь взяв у руки прейду, як приступив до таблиці* і т. д. Тут речення побічні є всї предметами до *я видів;* всї вони між собою сполучені рівнорядно, а супроти головного речення всї вони однаково підрядні.

Аби виразити сполуку рівнорядних речень в одну цілість, до того уживаємо звичайно злучників (351), але 245.
також прислівників або прислівникових придатків; добором сих слів або виразів можемо також вказати на звязь, в якій рівнорядні речення до себе стоять.

1. Найслабше виражає таку звязь *і* або *тай;* вони сполучують лише одно речене з другим, н. пр.: *Він розмахнув ся і (тай) почав писати.* Така звязь речень називаєть ся **злучна**. Як є більше, ніж два речення, то що йно остатне речене називаємо таким злучником до попередного, як се бачили ми в реченю: *Василь взяв* і т. д. Тут одно речене іде за другим так, як поодинокі чинности по собі наступають; сей стосунок можнаб ще виразити прислівником *потім*.

В иньших разї рівночасні явища можна оттак одно по другім висловити, н. пр.: *Зьвізди блищали і місяць слав своє ласкаве світло на степи;* можнаб тут вставити прислівник або прислівниковий вираз *рівночасно* або *при тім*. Маємо отже ще і иньші відтінки злучної звязи речень.

2. Колиж хочемо дві гадці виразити так, щоби була між ними противність, то вяжемо реченя иньшими злучниками. Найслабше виражає противність злучник *а*, сильнійше злучник *але*, *а преціж*, *а такий*, *а всеж такий*, *однак* і т. п. Таку сполуку речень називаємо **протиставною**, н. пр.: *Він міг би вчити ся, але не хоче.*

3. Часто одно рівнорядне речене стоїть до другого рівнорядного реченя в **причиновій** звязи; тоді друге речене започинаємо звичайно злучником *бо*, н. пр.: *Маєвий хрущ є шкідливе сотворінє; бож він як борозняк підгризає корінці ростин, а як хрущ обідає листє овочевих дерев.* Тут сполучені в одно три реченя: для першого реченя оба другі подають причину.

4. Навідворот перше із сполучених рівнорядних речень може виражати причину, а друге наслідок (**наслідкова звязь**), н. пр.: *Бог бачить твої діла, знає твої думки і наміри; тому годі перед ним укрити ся. Висохла земля, аж пил іде. Тисне мороз, аж око вяне.*

5. Буває і так, що в одній із рівнорядних речень висказана умова того, що містить ся в другім реченю (**умовна звязь**), тоді друге речене започинаємо звичайно злучником *то*, н. пр. *Не носій, то не будеш жати. Коби розум та воля, то найдеть ся й доля. Видить ся вовк до овець, то перенесить усю череду. Не дай я єму гроший, не має би буе за що гуляти. Будь вона порядна й чесна, швидкоб хвіст з води піднесла, малаб рибу і хвіст увесь. В їх руки впає, то гинь!*

6. Між рівнорядними реченями може також бути **звязь заміреня**, н. пр.: *Обнимітеж, брати мої, наймеиьшого брата, нехай мати усьміхнеть ся, заплакана мати. Заведи сестру до комори та постелі, най трошки ляже.*

7. **Припустову звязь** між рівнорядними реченями бачимо на примірі: *Крути, верти, треба вмерти. Нехай неправда на часок запануе, то правди не убе. Тебе і бєш, а ти не вчиш ся.*

8. **Порівнуючу звязь** між рівнорядними реченями видко знов на примірі: *Махає руками, нїби щось робить. Вона притаїла ся, нїбито вона нежива. От і пішла, будїмто і не вона.*

9. Межи рівнорядними реченями може ще також бути і **часова звязь**: *Прийдуть парубкі, брат їм кланяється тай проводить у дім Божий. Я стою коло печі та печаю, аж брат перестане читати.*

Отак між рівнорядними реченями можлива розмаїта звязь. Змисл речень показує часто зовсім ясно, яка звязь подумана. Нераз однак буває, що звязь не цілком ясна. Треба добре уважати, яку саме звязь бесідник має на думці. *Чекає сирота небога, чей їй усьміхнеться доля. Чекає, чей єму щось відповість.* Тут може бути, як коли звязь замірова, висказова, питайна.

Наколи два речення або кілька речень, що їх хочемо **246.** сказати в звязи, мають одно або кілька спільних слів, то спільні части кажемо звичайно лише раз і робимо такими способом з двох або кількох речень одно **речене стягнене**, н. пр.: *Жиє собі чоловік і жінка* (= Жив собі чоловік + жила собі жінка). *Я говорю про образи, а він про гарбузи* (= Я говорю про образи + він говорить про гарбузи). *Ти зробиш єму добро нині, а він тобі завтра* (= Ти зробиш єму добро нині, а він зробить тобі добро завтра). *Я зробив собі сопілку і став грати* (= Я зробив собі сопілку + я став грати). *У мене нема ні дітий, ні хати* (= У мене нема дітий + у мене нема хати). *Північний вітер приносить студінь, а західний дощ* (= Північний вітер приносить студінь, а західний вітер приносить дощ). *Вода все сполоче, лише злого слова ніколи* (= Вода все сполоче, лише злого слова ніколи не сполоче).

Із першого і другого прикладу видко надто, що присудок у другім реченю можна і в такім разі опустити, коли він для того другого речення повинен би мати иньшу форму (*жила, говорить*), відмінну від форми в першім реченю (*жиє, говорю*). Так само у стягненім реченю: *Я жию у великім місті, ти в глухім куті.* Але як спільний присудок у стягненім реченю стоїть за підметами, то звичайно мусить з ними згоджувати ся: *Я й ти будемо вчити ся рисувати. Я і мій брат ходимо до школи. Гордість а глупість рідні сестри. Ти і твоя сестра умієте вже читати.* Але можна також зовсім добре сказати, н. пр.: *І гай і ліс вже зелений.*

Реченя сполучені підрядно.

247. В реченях сполучених підрядно одно із сполучених речень є членом другого речення (242, 243).

1. Рідко коли речене побічне буває присудком речення головного (**речене присудкове**), н. пр.: *А дівка, як сам знаєш. Дім є такий самий, як я єго перед десятьма роками лишив. Що мене найбільше дивує, що ти своїх блудів не пізнаєш. Сьвідоцтво таке, на яке ти собі заслужив. Яка робота, така заплата. Яке житє, така й смерть. Який пастух, така й череда. Зависть для душі, що ржа для зелїза.*

Частїйше речене побічне сповняє службу якогось иньшого члена речення.

2. **Реченя підметові**: *Хто робить, голий не ходить. Бідним давати милостиню є обовязком богатих. Хто задоволений, той щасливий. Чи підемо на право, чи на ліво, все одно. Не може бути, щоб на місяцї жили подібні до нас сотворіня. Блажен, хто гордощів не має, в кого дух пихи не сидить, хто в скринях золота не дбає, хто на громаду звик робить, хто брата темного навчає, у хату ввогу вносить сьвіт. Не все золото, що ся сьвітить. Хто у сьвітї не буває, той і дива не видає.*

3. **Реченя предметові**: *Не розумію, як із зернятка може стати дерево; а прецінь знаю, що кожда яблоня повстала із зернятка. Менї, о Господи, подай, любити правду на землї. Хто щось знає, того й поважають. Малечку треба вчитись, як на сьвітї жити. Заповідь Божа приказує дїтям, щоб любили своїх родичів.*

4. **Реченя прислівникові**: *Де тобі раді, там рідко бувай! Доки є нєнька рідненька, доти й головка гладенька і сорочка біленька. Ходім та помолимо ся, щоб Господь допоміг нам у нашому доброму дїлї.*

5. **Реченя приметникові**: *Навіть злочинцїв повстримує від лихих дїл страх, що їх карати мусять. Хорого потїшає надія, що подужає. Стежка, що йде до доброї криницї, утоптана.*

Підря́дних ре́чень, що отта́к ста́ли члено́м и́ньшого ре́ченя, не мо́жна ні-сі́ло-ні-па́ло ви́лучити із то́го ре́ченя і поста́вити сами́х про се́бе. Де́які вже за́для свої́ фо́рми не мо́жуть стоя́ти о вла́сних сі́лах, н. пр. наве́дене ви́сше ре́чене підметове *бідним дава́ти ми́лости́ню* (247, 2). Иньші могли́б, що пра́вда, так, як є, бу́ти ре́ченями головни́ми, одна́к набра́ли́б тоді́ и́ньшого зми́слу. В ре́ченю *Хто ро́бить, го́лий не хо́дить* означа́є *Хто ро́бить* тілько що *робу́чий чоловік;* само́ж *хто ро́бить* про се́бе було́б пи́тане. 248.

Ріжни́цю межи ре́ченем головни́м а побічни́м відчува́ємо на́віть і в таки́х ра́зах, де на́мість ре́ченя побічно́го, не змі́нюючи зми́слу, мо́жна поста́вити ре́чене головне́, н. пр.: *Він не́вно відповість, що нічо́го не зна́є* = *Він не́вно відповість: Я нічо́го не зна́ю.* В дру́гій фо́рмі головне́ ре́чене *Я нічо́го не зна́ю*, з о́гляду на свій змисл, є так са́мо пре́дметом до *відповість*, як у пе́ршій фо́рмі ре́чене побічне́ *що нічо́го не зна́є;* одна́к тут бе́сїда дру́гого наве́дена дослі́вно (**бе́сїда пря́ма**), тому́ виступа́є як ре́чене головне́ і очиви́дно в пе́ршій осо́бі. За те у дру́гім ра́зї із бе́сїди дру́гого зро́блено ре́чене побічне́ (**бе́сїда зале́жна**) так, що і форма́льно поста́влена тота́ бе́сїда як пре́дмет до *відповість*. 249.

Бува́є і таке́, що ре́чене побічне́ не ма́є на со́бі осі́бних позна́к і тому́ так са́мо мо́же уважа́ти ся і ре́ченем головни́м: *Вихісно́вуй ко́жду хви́лю, бо житє́ коро́тке.* Ре́чене, що почина́єть ся злу́чником *бо*, мо́же бу́ти поду́маним як ре́чене головне́ (в таки́м ра́зї сї два ре́ченя були́б сполу́чені рівноря́дно), або як ре́чене побічне́ (т. зн. сї два ре́ченя були́б сполу́чені підря́дно). Гл. **264** при кінці́. 250.

Ре́ченя побічні не завсі́ди бува́ють цїлкови́ті і по́вні. 251.

1. Вони́, так як і ре́ченя головні (**241**), мо́жуть бу́ти **еліпти́чні**, т. зн. мо́жна з них яку́сь часть ре́ченя опусти́ти, як слуха́ч або чита́ч із звя́зи мо́же сї́ ле́гко доповни́ти. Н. пр.: *Як піде́ш гости́нцем, то мо́же тебе́ хто підвезе́, а як направці́* (= а як піде́ш направці́), *то іти́ меш у тїни. Пси мо́жуть лїпше бічи, ніж коти́* (= ніж коти́ мо́жуть бічи). *Дешева́ ри́бка, поганя́ ю́шка* (= як взя́ти дешеву́ ри́бку, то бу́де з не́ї нога́на ю́шка).

2. Два або кілька рівнорядних речень побічних, що мають одну спільну часть речення, можна так само, як і речення головні (246) **стягнути** в одно речене. Н. пр.: *Тішу ся, що Антін і Іван прийшли щасливо до дому* (= що Антін прийшов щасливо до дому і що Іван прийшов щасливо до дому). Для стягнених речень побічних з огляду на згоду важне те саме, що сказано вісше (246) для стягнених речень головних.

3. Реченяи побічнім питома річ є **скорочене**. Воно основує ся на тім, що присудкового дієслова не кладемо в одну із трех осіб, а в дієіменник, дієприкметник або дієприслівник. Н. пр.: *Мама радили мені, меньше нині їсти* (= щоб я нині меньше їв). *Не годить ся другим перебивати бесіду* (= аби хто другий перебивав бесіду). *Брехати і обманювати других* (= коли хто бреше і обманює других), *від Бога гріх, від людий сором.* Таких дієіменникових речень так богато, їх уживають так часто, що такі дієіменники без злучників можна уважати невідмінними іменниками. *Їмо, щоби жити* (= щоби ми жили). *Бідна дитина, опущена всіма людьми* (= що була опущена всіма людьми), *просила о милостиню. Маючи дванайцять літ* (= коли мав дванайцять літ), *пішов Ісус із своїми родичами до Єрусалима.*

252. Цілковиті і повні речення побічні, вводять ся, як ми се бачили, певними словами (*що, як, щоби, коли, хто* і и.), що зараз такі і вказують дещо на те, яка звязь є між реченєм головним а побічним, але зовсім не вказують на те, чи речене побічне є присудком, чи підметом, чи предметом, чи придатком прислівниковим, чи придатком прикметниковим для речення головного. По тих познаках можемо речення побічні поділити на десять родів.

1. Заіменники і прислівники відносні, як *котрий, який, чий, хто, що, чим, де, як, відки, куди* і т. д. вводять **речення відносні**, що в реченю головнім можуть займати місце якоїнебудь части речення. Н. пр.: *Сьвідоцтво таке, на яке ти собі заслужив.* Тут речене побічне, що вводить ся словом *який*, заступає місце присудкового іма (бо значить меньше-більше: *заслужене*). *Хто задоволений, той щасливий.* Відносне речене *хто задоволений* (= задоволений чоловік) є підметом речення головного. *Говорив, що*

правда (= правду, т. зн. предмет до *говорй*). *Положй книжку, де її місце* (придаток прислівниковий місця = на своїм місци). *Боронй ся, чим можеш* (придаток прислівниковий засобу, як от примірок: *шаблею*). *Кождий любить той край, де родйв ся* (придаток прикметниковий до предмета *край*, н. пр. *рідний, родимий*).

2. Тими самими заіменниками (*хто, що, котрий, який* і т. д.), однак у їх питайнім значіню, або питайними прислівниками і частицями вводять ся **речення питайні**. Се є речення іменникові, що в реченю головнім сповняють службу підмета, предмета або придатка прикметникового. Н. пр. *Чи підемо на право, чи на ліво, все одно*. Подвійне питане (стягнене речене побічне) є підметом до *все одно*. *Скажй мені, кілько властиво на тім правди* (предмет до *скажй*). *Попередними віками делкі люди займали ся дослідами, як можнаб нешляхотні металї перемінити в золото* (придаток прикметниковий до *дослідами*).

3. Таку саму троєку службу для речення головного сповняють **речення висказові**, що вводять ся злучником *що*. Н. пр.: *Не може бути, щоб на місяцї жили подібні до нас сотворіня* (підмет до *не може бути*; притім *би*, що належить до *жили* і разом з ним становить спос. можливий, причіплює ся до злучника *що*); *бо ми знаємо, що на місяцї нема потрібного до дихання повітря* (предмет до *знаємо*). *Василь пише менї, що сего тижня не зможе приїхати* (предмет до *пише*). *Прибіг брат з вісткою, що мама небезпечно занедужали* (придаток прикметниковий до *вісткою*). *Боїть ся грішник, що Бог єго покарає* (предмет до *боїть ся*).

Речення висказові вводять ся ще окрім того злучниками *наче, неначе, мов, немов, як*, які в тім разї не мають значіня порівнуючих злучників: *Поголоска, неначе погоріло місто Львів, показала ся неправдивою. Галлїйцї видїли, як Цезар переходив ріку, але не могли єго спинити.*

Злучника (*що*) звичайно нема при *нїби, нїбито* і *буцїм*: *Поголоска, (що) нїбито погоріло місто Львів, показала ся неправдивою. Говорять, (що) буцїм то хочеш ти продати свою хату.* Само собою розуміє ся, що речення *нїбито погоріло місто Львів* і *буцїм то хочеш ти про-*

дати свою хату (без злучника *що*) властиво рівнорядно сполучені в головним реченем, однак помимо того відчувається їх підрядність.

Отсіж речення побічні є всі що до одного самі присвівникові.

4. **Речення наслідкові**, що вводять ся словами *що, так що, що аж*, н. пр.: *На дворі тисне мороз, що аж оно вяне. Олово тонить ся, так що можна его в форми виливати. Ще ніхто так не уріс, щоб головою неба достав. Так має бути, щоби молодший брат старшого боїв ся* (про причіплене *-би* (*-б*) до *що* гл. 252, в).

5. **Речення замірові**, що вводять ся злучниками *щоби, аби*, н. пр.: *Барабольї переховують у пивниці, щоб не знили. Ходім та помолимо ся, щоб Господь допоміг нам у нашому доброму ділї. Аби лиха не знати, треба своїм плугом та на своїй ниві орати. Сонце вже потало у Чорногору, аби там нашому панови Добошеви поклонити ся, та й его у красний храм до нас запросити.*

6. **Речення причинові**, що вводять ся злучниками: *бо, що*, або *тому, що, ізза того, що* і т. д. *Не дивуй ся високо, бо запоротиш око. Козаченько зажурив ся, що без долї уродив ся. Пара підносить ся в гору тому, що лекша від повітря. Я радую ся, що Господь післав менї таких гостий.*

7. **Речення припустові**, що вводять ся злучниками: *хоть, хотяй, хоч, хоча*, н. пр.: *Хоть у нас не найдеш великих приправ, то найдеш чисте серце та щиру душу. Хоч правду женуть люди, але правда завше буде. Сова, хоть би літала понід небеса, то соколом нікоди не буде.*

8. **Речення порівнуючі**, що вводять ся злучниками: *як, мов, немов, наче, неначе, ніж, аніж, чим* і т. д. н. пр.: *У великому місті нишить від людий, як від муравлїв на муравлищу. У матери любо, неначе у Бога. Чим має рости сирота, лучше як виросте камінь. Василь мовчить, неначе не чув. Простягає руку, неначе не ївши.*

9. **Речення часові**, що вводять ся злучниками: *як, доки, поки, заким, коли, скоро, тілько що* і т. д., н. пр.: *Мовчи, поки тебе не стануть питати. Скоро сонце зійде, пробуджуєть ся усяка природа.*

10. **Рéченя умóвні**, що вводять ся злучниками: *як, колú, наколú, слú*, н. пр.: *Як бýде здетра дощ, то не підемо в пóле. Як бись хотíв, то бись міг. Колú тобі з мнóю не лад, то я з себíм назад.*

Зауважно, що деякі із тих слів, що нині вводять ся рéченя побічні, мóжуть уживати ся в розмаїтім знислї. Слóво *що* уживаєть ся в перших 6 рóдах рéчень побічних, і то в 1-ім як заіменник віднóсний, в 2-ім як заіменник питáйний, в прóчих чотирóх як злучник. Тому то і при цїлковитих і пóвних рéченях побічних, де є і ті слова, що нині вводять ся рéченя, чáсто що йно із звязи мóжна зрозуміти, які се сáме рéченя.

В скорóчених рéченях побічних звичайно нинá тих слів, що нині вводять ся рéченя; лишé злучники рéчень замірóвних, наслїдкóвних і припустóвних (*щобú, абú, що, хоч* і т. д.) мóжуть і в скорóчених рéченях стояти, н. пр.: *Їмó, щобú жíти. Хоч би всїх людú наділúти богáтством, то маркотрáвні тапú збіднїють.* В скорóчених рéченях побічних немá тáкже і підмету; тому мóжна їх лишé тодї уживати, колú підмету лéгко додýмати ся. 253.

Як дієсловó рéченя скорóченого стоїть в дієприкмéтнику, то той дієприкмéтник згóджуєть ся із сим слóвом рéченя головнóго, що мýсїлоб бýти підметом нескорóченого рéченя побічнóго, і такúм чúном непéвність про підмет рéченя побічнóго усувáєть ся, н. пр.: *Бідна дитúна, опýщена всїмá людьмú, просúла о мúлостúню. Бідний хлóпець, опýщений всїмá людьмú, просúв о мúлостúню. Дáймо пóміч бідному хлóпцеви, опýщеному* (= котрúй опýщений) *всїмá людьмú.* Отсéї фóрми скорóченя мóжна ужúти при рéченях віднóсних, а тáкже і при рéченях умóвних. Однáк дієприкмéтників на *-чúй* і *-шúй* не рáдо уживáємо до скорóченя; в такім рáзї лїпше зóвсїм такú рéченя не скорóчувати, хибá що дасть ся его перестáвити в стан предмéтний. Дієприкмéтник від *бýти* прóсто опускáємо, і так дістáємо скорóчене рéченє побічнé в фóрмі придáтка прикметникóвого, т. зв. прúкладку (236): *Се дім бурмістра, що є чоловік прáвий і розýмний*, скорóчено: *Се дім бурмістра, чоловіка прáвого і розýмного.* 254.

255. Дієприслівниками можна скорочувати лише речення прислівникові (252, 6, 7, 9), але при тім треба, щоб підмет завсїди було видко виразно із звязи, н. пр.: *Прибувши до міста, жовніри стали. Він привитає мене, кланяючи ся низенько. Дитя жиє щасливо, не знаючи журий. Не їсши, не пиєши, борони ся волки жорбоно.*

256. Скорочене дієименникове перед усїм тодї зрозуміле, коли не треба додумувати ся нїякого означеного підмету (*Треба їсти, щоби жити*), відтак тодї, коли підмет речення побічного є заразом підметом речення головного (*Їмо, щоби жити*), а деколи також, коли є предметом речення головного (*Радзу вам, правильно жити*). Приклади: *Боронити вітчину, се повинність вірних горожан. Хорий надїєть ся в короткім часї подужати. Воєвода приказує жовнїрам зірвати міст. Бажаємо всї стати щасливими. Коли до него прийти, нїколи нема его дома. Він за розумний на те, щоб вірити в такі річи. Прийшов до нас сусїд, щоби єму порадити.*

5. Перепинане.

257. Щоб зазначити границї поодиноких речень (гадок) головних і побічних, уживаємо ріжних знаків.

258. На кінцї цїлого речення, чи цїлковитого, чи еліптичного, кладеть ся крапка (.), коли речене (гадка) виражає твердженє, а питайник (?), коли воно є реченем (гадкою) питайним; окличник (!), призначений особливо для окликів, може також стояти по реченях (гадках), що виражають бажанє, приказ або здивованє. Н. пр.: *Чоловік учить ся до смерти. Кляса пята. Що се за чоловік, нїхто не знає. Котра година? Що? Що ви хочете, щоб я зробив? Будь здоров! Бійте ся Бога! На бік з дороги! Що ви за люди, що так не дбаєте про свою славу! Господи милий, Господи праведний! Відки тото у матери тілько сліз тих бере ся, та тілько люби, та тілько жалю!*

По питанях, що окрім того виражають ще і здивованє, кладено иноді питайник з окличником (?!): *Мій син та має би забути на мене?!*

Після залежних питань не кладемо питайника, хиба ще припадково і в головнім реченю містить ся також питане, як н. пр.: *А знаєш ти, чоєб я отсе прийшов до тебе?* 259.

Всяке речене відділює ся від свого підрядного речення запинкою, проте також інд від прикладки; н. пр.: *Хто бре-сіє, той ся надіє. Чоловік знає, коли виїжджає, та не знає, коли вернеть ся. Володимирко, син Володарів, збудував город Галич.* 260.

Коли серед якогось речення розміщив ся 5-ий відмінок, иньший який оклик або ціле незалежне речене тоді також кладемо запинку як знак перерваня; н. пр.: *Тиха вже, бачите, у нас установа. Горе тобі, вогне, коли тебе корбва поле.* 261.

Запинка кладе ся все проміж рівнорядні части речення стягненого, коли вони не сполучені злучниками *і, а, та, той, або;* перед тими злучниками звичайно не треба запинки, наколи вони сполучують поодинокі части речення. Н. пр.: *Я дома не маю ні батька, ні матери. На комедиї одні виходять, повоєбрять той відуть; другі вийдуть, теж роблять; деколи під музику співають, сміють ся, плачуть, бють ся, стріляють ся, валять ся і умирають. А вістий і в хаті і в хоромах і на дворі і в сутках, навіть і на востинці стояли деякі, що не мали де помістити ся на обістю. Моя сестра сирота, а ще до того і бідна.* 262.

Поміж рівнорядними частями речення зложеного кладе ся: 263.

1. запинка, коли ті части належать тіснійше до себе; н. пр.: *Добре все взяти, та не все робити. Сила без голови шаліє, а розум без сили мліє.*

2. середник, коли хочемо виразити більшу відрубність гадок; н. пр.: *Млин меле, мука буде; язик меле, біда буде. Весело і тяжко зайдувати нам тебе, старий наш діду, Києве; бо і велика слава тебе осяяла, і великі злидні на тебе з усіх боків збирали ся.*

3. двокропка:

а) коли дослівно наводимо слова иньшої особи; н. пр.: *Дочка мала, цілуючи і милуючи мама, сплякнула: „Колиб мені з тобою іти!“ Прийшло під вікнице хлопятко й зо-*

лóсить: „Дай хлїба хоч трóхи!“, так плáче і прóсить: „Дай хлїбця хоч крúшку для Бóга сьвятóго, не їв я сегóдня ще з рáнку нїчóго“.

б) колú щось дáльше вичисляємо (перед такúм вичúслюванєм тáкже і в рéченях поодúнчих); н. пр.: *Мáємо чотúри пóри рóку: веснá, лїто, óсїнь, зимá.*

в) проміж головні чáсти дóвгого рéченя, що склáдáєть ся з кількóх поодинóких рéчень, і то на те, абú на пéршу часть вказáти як на поясненє другóї, або, щобú підвéсти протúвність між обомá частúнами; н. пр.: *Семéн буе чоловік ввічлúвий: знає, як до кóго з рéчами оберну́ти ся. Не однá тілько однáковість вдáчі зводить людúй до ку́пи. частíйше рóбить людúй близькими приятелями протúвність їх вдáчі. Не хмáра сóнце заступúла, не вúхор пóрохом вертúть, не гáлич чóрна пóле вкрúла, не бу́йний вітер се шумúть: се вíйско йде всїмá шляхáми.*

264. Чи самá зáпинка вистарчáє поміж рéченями рівнорядними, про се гóдї постановúти пéвне прáвило; тут рішáє óглядъ на лéгкість чúтаня. Де із самóї фóрми причіпленого рéченя ще не вúдко, чи воно побічнé, чи головнé, там, постáвивши серéдник або двокрóпку, мóжемо тим зазначúти, що мáємо на ду́ці рéченя сполу́чені рівнорядно: так н. пр. зазнáчуємо се серéдником в 2-ім примірі до тóчки 2. перед *бо*, а двокрóпкою в рéченю: *Скажú менї: що тут властúво прáвда?*

265. Нáпрáсні перéрви рéченя ознáчуємо пáввою (—): *Наш нáрід мáє свої окрéмі фізúчні і духові прикмéти, свої пúтомі звичáї і обичáї, свою милозвýчну мóву, свій історúчний харáктер, котрúй виражáє ся особлúво в богáтій поéзиї людовій, якóю нї одúн нáрід слов'янський повеличáти ся не мóже — слóвом: наш нáрід мáє свою істóрию, що виказує сьвітови вік богатúрский нáших прéдків. Оглáнувсь — немá.*

266. Скобкú служать для вúлученя вимохідних додáтків: для такúх вставóк мáємо протé три знакú: зáпинку (,) пáвзу (—) і скобкú ( ).

267. Щобú навéсти чужý гáдку або чужúй вúсказ, уживáємо знакíв навéденя „ “.

В. Части мови в реченю і форми відмінюваня.

Як ми бачили, служать: іменники, іменникові заіменники та числівники і всї іменниково уживані слова як присудок, підмет, предмет, придаток прислівниковий і прикметниковий, а прикметники і прикметникові заіменники та числівники як присудок і як придаток прикметниковий, дієслова як присудок, прислівники як придаток прислівниковий, присудок і придаток прикметниковий. Приіменники, сполучені з іменами, дають присудок, предмет, придаток прислівниковий і прикметниковий. Злучники лучать реченя одні з другими, части одного реченя і поодинокі слова. 268.

Для правильного вибору таких слів, що означають понятя т. зн. імен, дієслів, і найбільшої части прислівників, радимо ся в потребі словаря (пор. науку про значінє слів 105—115); правильний вибір слів, що означають відносини (заіменників, декотрих прислівників, приіменників і злучників), дальше загальні засади правильного ужитку частий мови і форм слова є предметом складні. 269.

Про рід і число.

Руска, українська мова так само, як деякі споріднені мови, заховала три граматичні роди. Кождий іменник належить до одного із сих трох родів, а прикметники можуть приймати усї три роди; н. пр.: *віл великий, корова велика, теля велике.* 270.

До якого роду якийсь іменник належить, на се годі подати загальне правило (гл. зрештою 120). У наведеним висше прикладі і при назвах для иньших великих зьвірів та людий граматичний рід стосуєть ся до природного роду. Однак у богато иньших зьвіят нарід не відріжнає роду (*куна, ласиця, миш, їж, рак*), а ще меньше при назвах для ростин, овочів, камінів, знарядів і иньших річий можнаб виходити від природного роду. Тут деколи неживу річ порівнували може з мужчиною, женьщиною або із дитиною, н. пр.: *місяць, зоря, день, ніч, весна, зима, берест, дуб, клен,* 271.

граб, берёза, ліпа, осика, вільха, груша, черешня, яблоня, яблоко і т. п., але понайбільше такий іменник приймає до того роду, в котрім часто буває таке саме закінчене, н. пр. слова на *-а* до роду женьского, слова на *-о* до роду середного. За те назви для мужчин ідуть за природним родом, хоть би в 1-ім відм. одн. і кінчили ся на *-а*, або *-о* (гл. відмінюванє). Порів. також: *Прискочив мов котище мурий. Як вийшла бабище старая...*, але *базарско велике*. Цікаво, що іменниково ужиті слова *дякувать* і *спасибі* уважають ся іменниками муж. роду, н. пр.: *Се щось дуже дешевий дякувать. Слабий спасибіг.*

272. В роді мужескім або женьскім кладемо прикметники і прикметникові заіменники та числівники лише тоді, коли справді оден із сих родів маємо на умі, отже особливо як присудок або придаток прикметниковий до мужеского або женьского іменника. Рід середний уживає ся і в ширших розмірах.

273. І так кладемо *то, се* як підмет, аби на щось або на когось вказати і тоді, коли рід зовсім нам знаний або, коли сих річий або осіб є більше, н. пр.: *Хто то* (не *той, та, ті*)? — *Се мій брат. Се моя сестра. Се мої родичі. Що се? — Се нові машини до шитя.*

274. Присудок в середнім роді однини кладемо:

1. в безпідметових реченях (226), н. пр.: *Зашуміло. Полекшало. Пригадало ся мені. Розвиднїло ся. Блискало. Греміло! Задуднїло. Жаль мені було. Шкода було заходу. Скортїло мене. Заборонено.*

2. при 2-ім відмінку пайковім (гл. 291), і то:

а) коли стоїть сам лише 2-ий відмінок, отже скількість, пайка зовсім не виражена, н. пр.: *Мені гроший лишило ся*, або коли скількість, пайка подана лише прислівниковим виразом, н. пр.: *Плило кров струями. Лишило ся дров на місяць. В садку було повно вишень і черешень.*

б) коли 2-ий відмінок доданий як придаток прикметниковий до поняття скількости, яке формально (в формі 1-го відм.) займає місце підмета: *Половина міста згоріло. Пропало мені кілька сорочок. Понаїздило цїла купа купців і почали торкотати про свої ґешефти. Кілька неділь минуло. Не один десяток тисяч люду військового козацкого*

полелеб еблоеіми. Так сáмо і при іменникóвих числівниках: *Сім літ минýло. Двóє дітий умéрло. Пять нашаніє стоялло юшки. Булó нас пятеро, а двóє дітóк помéрло;* а за сим взірцéм чáсто тáкже і при прикметникóвих числівниках: *В тім селі булó чотирі цéркві* (= булй чотирі цéркві). *Булó у нас у бáтька три дóньки* (= булй три дóньки). *Там стоялло три топóлї* (= стояли три топóлї). *Приходить два стáрцї* (= приходять два стáрцї). *Там три плýги бре.*

в) Бувáє і такé, що 2-ий відм. опускáємо, бо він сам собóю зрозумілий, а лишé навóдимо поняте скількости, міру: *Пройшлó місяць* (т. зн. часý).

Як не мáє ся розріжняти рóду осіб, то стáвимо рід серéдний, н. пр.: *Всяке єго ощупáє, абй хто хотіє. А що вже коло худóби знáли, то най і старé сховáєть ся. Ждає на нас увéсь рід Илашів, і малé і великé. Однó за дрýгим аж єйне.* 275.

Тáкже для вираженя презирства уживáємо рóду серéдного, н. пр.: *Я булó трохй не гóле, такé убóге. Слабовйта булá, Мáрта звáлась, молодéньке та плоховйте собі.* 276.

В серéднім рóді óднини (т. зн. у прислівникóвім вúді гл. 174, 5) мóже уживáти ся стéпень дрýгий як присýдок, наколй прéдмет, з котрйм щось порівнуємо, стоїть у 2-ім відм., н. пр.: *Сл книжка дорóжше тамтóї* (або: *дорóжша від тамтóї, ніж тамтá*). *Учéний недоучéний гірше простáка. Хлібй день від дня все лýчше, все крáще.* 277.

Про прислівникóве уживанє рóду серéдного гл. 174, 5.

Значінє óднини, двійнї і мнóжини самó собóю зрозуміле. Однáк двійнá не захованá ся впóвні, як булó колйсь: дієслóва не мáють ужé в нас форм для двійнї, а заступáє сї мнóжина; так сáмо і у прикметників. Фóрми для двійнї у іменників не є обовязкóві, тай не обмéжені на числó 2 (гл. 117, 3, 131, 146, 156); у нас вже так мáло зрозуміня для таких форм і так мáло відчувáє ся їх потрéба, що *óчи, ýши, плéчі* уважáють ся за мнóжину, хоч є фóрмами двійнї. 278.

Ріжницю між óднинoю а мнóжиною взагалї впóвні відчувáємо, але ся ріжниця затирáєть ся, колй óднина самá собóю означáє більшу скількість осіб або річий, як се бá- 279.

чимо у імéн збірних, н. пр.: *нáрід, війско, ховлйство* (*ховлйство по хатáм стáли*). І імена ґатункóві, котрйми звичайно іменýє ся поодинóка річ або особа тóго самóго ґатýнку, мóжна так уживáти, що óдниною означýємо вже цілий ґатýнок, н. пр.: *Воювáти з Тýрком* (= з Тýрками або з Турéччиною) *Ходив я на Шведа, на Тýрка.*

280. Подібно як імена збірні і слóво **кóждий** мáє значінє мнóжини: *Порозходйли ся кóждий у свою дорбгу.* Навіть **óдин** мóже набрáти ся значіня мнóжини, як се бáчимо на примірах: *Казáли одйн однóму, одйн на однбго зелянули ся.* Тут *одйн* своїм значінєм наближує ся до *кóждий.*

281. Колй приіменник *з* значить „у товарйстві з кимсь", то óсобу, котрá товаришить, як вйраз із *з* безпосерéдно з нéю вяжеть ся, не уважáємо вже в рýскій мóві за óднину. Кáжемо протé н. пр.: *Брат із сестрóю хóдять по огорóді* (= брат хóдить із сестрóю по огорóді). *Брат з ватажнйми парубкáми звоюáють ся, частýють, додаýть охóти. Кіт із псом кусáють ся. Ми з Василéм булй собі розéсники. Він мýсів нас із брáтом бáчити. Не забувáли нáшої з бáтьком стáрости. Оцéй чоловік, що он бáчите, то вонй вкýпі жйли з бáтьком.* Але: *Горá з горóю не зійдé ся, а чоловік з чоловіком зійдé ся.*

282. Для вйраженя чéмности уживáємо, колй до кóго говóримо, **мнóжини**; для вйраженя особлйвого повáжаня уживáємо мнóжини тáкже тоді, колй про кóго говóримо. Так бувáє все тоді, колй говóримо до або про своїх влáсних тáта і мáму, н. пр.: *Бувайте у мéне частійше, сусідо. Дáйте мені хлíба, мáмо. Мáма пішлй до цéркви. А булй наш бáтько такі то грізні. Нерáз минýло й кілька нéдїль, дóки пýстять на вýлицю, забáвити ся з подрýгами. Та хоч тáто й булй грізні, а протé дýже нас жáлували... Наш любий панóтець обхóдять нинї іменйни. Прийшлй панóтець сиві-сиві, як молокó. Такі се в нас панóтчик негорделйві булй,* але тáкже: *такий се панóтець у нас булй.*

Мнóжина в виразах, як: *зимні Николй, вéсні Николй* (*У нáшім селї чинять два храмй в рік: одйн на зимні Николй, а дрýгий на вéсні. Зимні Николй припадáють серед пилипівки. Як дасть Бог дочекáти вéсних Николів*).

а так сáмо *перед Иллямм* (= перед днем св. Илії), *об мятінках* (= около дня св. Параскéви) поясню́є ся мóже тим, що сї сьвя́та обходи́ли ся нáродом кілька днїв (порів. такі вирáзи, як *великóдні*, *різдвяні*, *зелéні сьвя́та*, або прóсто *сьвятні́*, відтáк *водóрщі*), або що нáрід кількаднéвний час ознáчував мнóжиною якóгось церкóвного прáзника.

283. В пéршій осóбі мнóжини замість óднини говóрять про сéбе тілько володарі (pluralis maiestaticus), н. пр.: *Ми, цїсар Австриї, оповіщáємо своїм нарóдам* і т. д. Часóм і письмéнники уживáють такóго звóроту, як говóрять про сéбе н. пр.: *Ось і добігáємо із оповіданем до кінця́.*

Про відмінки.

Відмінок 1-ий.

284. В 1-ім відмінку стоїть:

1. підмет (227);

2. присýдок, як підмет ставля́є ся на рівні з присудкóвим імям (225, б);

3. придаток прикметникóвий якóгось 1-го відмінка (гл. 235, 1 і 2).

285. Відмінок 1-ий є óтже властúво відмінком підметóвим, а як и́ньші части рéченя стáвимо в 1-ий відмінок, то дїєть ся се на те, аби́ через згóду присýдок або придáток представити як прикмéту підмета.

Однáк ми бáчили, що дéколи і и́ньший відмінок не ріжни́ть ся своєю фóрмою від 1-ого відмінка: от як 5-ий відмінок завсїди у мнóжині, 4-ий відмінок у назв неживи́х істóт мýжеского рóду в óднині, а назв річий у мнóжині, 5-ий і 4-ий відмінок у серéднім рóді загалóм і т. д.; в таки́х рáзах що йно із звя́зи мóжна пізнáти, з яки́м сáме відмінком мáємо до дїла.

Відмінок 2-ий.

286. В 2-ім відмінку кладéмо осóбу або річ, від якóї віддаля́ємо ся, з якóю розлýчуємо ся (*позбýти ся товáриша*,

стéжати ся досвý, лишúти ся житá). Задля докладнíйшого означення віддáлення або розлýки, колú вонú відносять ся до часý або до місця, кладéмо звичáйно при 2-ім відмінку ще й прíименник *з* (*із*) або *від*: *недалéко* (*від*) *ставу, з тóго часý пройшлó сто лíт.* А бувáє і такé, що обóх прíименників рáзом мóжна ужúти для означення віддáлення, н. пр.: *пішóв із відтíль, звідси.*

287. Дáлї виражáємо 2-ім відмінком особу або річ, від якóї щось віддалúло ся, віддíлило ся, óтже від якóї щось походить; 2-ий відмінок означáє тодї:

а) походженє, н. пр.: *Я такóго то селá;* звичáйно однáк уживáє ся в такíи рáзї 2-ий відм. з прíименником, н. пр.: *Я з такóго то селá, я зі Львóва.*

б) причúну, н. пр.: *Чогó ти плáчеш? А тогó, чогó й ти. Я заслáв чогóсь.*

в) твóрця або спрáвника н. пр.: *Поéзиї Воробкéвича, Марýся Кéтки;*

г) родовíд, н. пр.: *Князь* (*із*) *чужóго рóду;*

д) матéрию, з якóї щось складáєть ся, н. пр.: *Шáпка сїрих смýшків, жупáн з дорогóго суконá;*

е) цíлість, із якóї взята якáсь частúна, н. пр.: *Лóкоть суконá, крúшка хлїба.*

288. Звідки якýсь річ взято, тудú вонá звичáйно й належить; протé чáсто у 2-ім відмінку кладéмо особу або річ, до якóї щось належить, н. пр. ґатýнок: *Булé такúх три жінки,* властúтеля: *Горóд тóго пáна.*

289. Наконéць означáє 2-ий відмінок особу або річ, від якóї рад би хтось віддíлити ся, з якóю рад би розлучúти ся, від якóї рад би відвернýти ся, утїчú, н. пр.: *настрáшив ся собáки, болúть ся пса, посорóмив ся брáта,* або від якóї хотїв би хтось рóзумом, у дýшцї щось відріжнúти, віддíлити, н. пр.: *Кінь лýчше тóї птóчки.*

290. В 2-ім відмінку стоїть:

1. придáток прикметникóвий, а то:

а) щоб вúразити приналéжність (2-ий відмінок приналéжности), як посїданє, походженє, ґатýнок, якість..., а особлúво щоб означúти цíлість, з котрéї берé ся якáсь часть (2-ий відмінок найковúй), н. пр.:

сїна сусїда, пóрїч дýба, вїдомости учеників, пóвісти Федькóвича, сиів волосїя, сїна Убрщини, чоловік середнього рóсту, пáпраль молодéнький лїчка мальóваного та хорóшого стáну, жíто дóброго ґатýнку, корóва дóброї рáси, зостáвсь брат восьмий лїт і сестрí пятї годóчків, телї двох нéдїль, чоловік чéсного рóду, зубéць часнику, чередá овéць, кусóк хлїба, богáто людий, пóвно ерóший, чимáло водí, досить прикмíрів;

б) при іменáх із дїеслóвним понятєм стоїть у 2-ім відмінку або підмет тóго дїеслóва, що крíсть ся в імени, або і прéдмет, особлíво як се дїеслóво є перехідне (2-ий відмінок підметóвий і предметóвий), н. пр.: *оповідання дїда* (= то, що дїд оповідáє), *слáва Шевчéнка* (= як слáвлять Шевчéнка), *ужíвание ніг, рук, лїків* (як уживáти ніг, рук, лїків).

2. прéдмет при дéяких присýдках, як: *збýти ся когóсь або чогóсь, лишáти ся чогóсь, чіпáти ся чогóсь, слýхати когóсь, бýти свідóмим, достóйним, пóвним, несідним чогóсь, учíти когóсь, навчíти ся чогóсь, уживáти чогóсь, домагáти ся чогóсь, хотíти чогóсь, бажáти чогóсь, бýти жадним чогóсь, шукáти чогóсь, виглядáти когóсь, питáти когóсь, просíти чогóсь, чекáти когóсь, дожидáти чогóсь, дожíти чогóсь, трéба когóсь, чогóсь, боятíи ся когóсь, чогóсь, жахáти ся когóсь, сорóмити ся когóсь* і т. д.

3. дéякі придáтки прислівникóві (без приіменника або з приіменником):

а) часý: *четвéртого дня* (пор. сегóдня), *тóї нóчи, минýвшого рóку, ми нічнóї добí з неволї втїкáли;*

б) місця: *коло хáти, ізза горí, против сóнця;*

в) порівнання (при 2-ім стéпени): *Молодé орлí, та лýчше старóго лїтáє. Учéний недоучéний гірше простакá. Прáвда гіркáя прáще прíведи солóдкої.*

г) причини: *Я заслáб чогóсь.*

Відмінок 2-ий найковий стаєть ся нїби то підметом або прéдметом, як опустити імя, до котрóго він властиво є придáтком прикметникóвим, н. пр.: *Лишíло ся дрóв на місяць* (т. зн. тілько дров, кілько трéба на місяць). *А у нéго і хлóбы і лїса і сїножáтий і ґрунтів.* 291.

Пнýшати бóршу (трóхи, однý вóжку), *напíти ся водú* (склянку), *принéсти водú* (конóвку), *купúти хлíба* (бóхонець). *Відрубáли ему́ пáльця* (кавáлок). Але: *принéсти вóду* (всю вóду, що де мíститъ ся). Порів. тáкже: *Вилáзить ти їдж курúй*, але: *куна́ поїла всї ку́ри.*

Найкóвість мóже відносúти ся і до часу́, н. пр.: *Дай менї олíцú*, зн. на хвúлю, а я тобі зáраз віддáм, але: *дай менї оловéць*, зн. на все, подарýй менї єгó. *Дай менї капелюхá*, зн. на хвúлю, бо свóго не мóжу найтú або т. п., але: *дай менї капелюх* значúть тілько що: подáй менї капелюх, або подарýй менї на все.

292. Головні числівники, почáвши від 5, є іменниками; тому́ стáвимо належні імена́ в 2-ім відмінку (найковім) при числáх, що кінчáть ся на 5, 6, 7, 8, 9 і 0: *пять волíв, дванáцять шість корóв, сто сóрок вісїм лїт, дéсять дївчáт, двіста корóн...*, але: *чотúри волú, дванáцять три корóві, сто сóрок два рóки.*

293. При числáх, що кінчáть ся цúфрою 1, почáвши від 21, можлúвий троякий спóсіб:

1. стáвимо *одúн* як іменник і невідмінно — тодї слїдує 2-ий відмінок, н. пр.: *дванáцять одúн волíв*,

2. відмінюємо *одúн* і обхóдимо ся з ним як із прикмéтником (як се бувáє при чúсленю), н. пр.: *дванáцять і одúн стовп, сто і однá корóна, сто і однó слóво*, або

3. стáвимо *одúн* окрéмо, н. пр.: *дванáцять стовпíв і одúн, сто корóн і однá, сто слів і однó.*

294. Але як цїлúй числовúй вúраз (т. зн. з приналéжним іменем) стоїть у 3-ім, 6-ім або 7-ім відмінку, то головні числівники уживáють ся звичáйно прикметникóво, н. пр.: *тї пять хлóпцїв, тих пятú* (*пять*) *хлóпцїв, тим пятú* (*пять*) *хлóпцям, тих пять хлóпцїв, тúми пять* (*пятьма*) *хлóпцями, о тих пятú* (*пять*) *хлóпцях; тúсяч людúй, тúсячи* (*тúсяч*) *людúй, тúсячи людúй* = *тúсяч людям, тúсяч людúй, тúсячею людúй* = *тúсяч людьмú, тúсячи людúй* = *тúсяч людех; сóрок волíв, сорокá волíв* = *сóрок волíв, сóрок волáм, сóрок волíв, сóрок волáми, сóрок волáх.*

295. *Два, три, чотúри* і *обá* (*обидвá*) уживáємо прикметникóво, н. пр.: *два хлóпцї, дві дївчинї, трох волíв, чотирмá возáми, в обóх хатáх...* Як по іменнику слїдує прикмéтник

і вірає стоїть у 1-ім або 4-ім відмінку, то той прикметник стáвимо прáвильно у 2-ім відмінку; *два місяцї ясних, два зіронькы прáвних*.., але: *чотирмá возáми великыми, в обóх мéньших хатáх*.

Як іменник постáвити перед числівником, то і при *два, три, чотíри* стоїть 2-ий відмінок: *нéдїль чéрез дві*.

296. *Двóє, трóє, чéтверо*... уживаємо в 1-ім і 4-ім відм іменниковó, в кóждім иньшім відмінку прикметниковó; *обóє* уживáєть ся все прикметниковó, н. пр.: *двóє ягнят, пятéро овéць, сéмеро худóби, чéтверо санéй, четвероми санькмí*, але: *обóє ягнятá*.

297. Дрýгий відмінок (найковúй) стоїть замість предметóвого 4-го відмінка в рéченях перéчних, н. пр.: *Чýю слóвá, а не розумíю змíслу. На місяцї немá людéй. Причúни гóдї на се найтú. Хто не зник прáвди поважáти, той завсїди лáсий панувáти. Ти там не вúбудеш і рóку*.

Дéколи однáк, особлúво у Федькóвича, стоїть на тім місци тáкже 4-ий відм., н. пр.: *Не покрúють Україну черéвні жупáни. Душá не віщýє своє гóре. У нас великі прирáви не найдéте. Серед великíнеки скрúнку не мóжна нáвіть зачепúти*.

298. Дрýгий відмінок предметóвий в рéченях перéчних уживáє ся очивúдно і тодї, колú дієслóво постáвимо неособóво і зворóтно, н. пр.: *Тут не пожичáють ся книжóк. Такóї красавúцї не вúдано*.

299. Перéчка не кóнче мýсить стоятú в рéченю виразно; вонá мóже містúти ся в надрядній рéченю, н. пр.: *Хто старúй неспосібний жищúй ловúти*, або й крúти ся у присудкóвім понятю, н. пр.: *Сúнúй забýла замкнýти. Хто не рестáє жищúй ловúти*.

300. Дрýгий відмінок стоїть тáкже у безпідметóвих рéченях при дієслóвах: *бýти, стáти, остáти ся* і т. п., колú вонú заперéчені, н. пр.: *Менé там не булó. Хто пізно встáє, тому хлíба не стáє. Сéго не мóже стáти ся. Очікуваної помóчи не прибувáло*.

301. З відмінком 2-им сполýчують ся отсї прийменники: *без, білú, блúзько, верх, від, для, до, довкругú, з, за, зáдля, замість, зверх, здовж, змéжи; зпад, зпéред, зпід, зпомéжи, зпóвад, зпóпід, ізза, кóло, конéць, край, крім, круг, кругóм*,

мéжи, жúло, мíсто, назáд, напрóтив, напрóти, недалéко, недалéчко, пóзаду, окóло, óпрíч, óпрíч, підóшва, пíсля, пóбіч, пóвéрх, повéрх, повзáд, повзбóч, помéжи, помúло, посерéд, прóтиж, прóсто, прóти, напрóтив, рáди, вéред, супрóтив, у (в)... (гл. 349).

Про ужúвае 2-го відн. замість 4-го гл. 125, 145, 155, 170, 183).

Відмінок 3-ій.

302. В 3-ім відн. стоїть особа або річ, котрій щось даéмо або назначуємо, котрій ідé щось у хосéи або на шкóду і т. и. (óтже прéдмет, або т. зв. дáльший прéдмет, наколи є ще прéдмет у 4-ім відн.), н. пр.: *дáти комýсь щось, дáкувати комýсь, приказáти комýсь щось, сьмíти ся комýсь є óчи, помагáти, бýти помíчним, послýшним, покíрним, вíрним комýсь, корúти ся комýсь, протúвити ся комýсь, мóже я тобі чим прогрішúв, шкóдити комýсь, вúкинуло менí болякá, менí не снить ся, снить ся менí, бáбі снúло ся, ему дóбре дóма жúло ся, ему дóбре повóдить ся, їй нýдить ся тут...*

303. З 3-ім відмінком сполýчують ся прíименники: *к (д, ід), по і прóти* (гл. 349).

(Про 3-ій відн. стúчний гл. 325, про ужúвае 3-го відн. замість 7-го гл. 130, 154, 173, 184).

Відмінок 4-ій.

304. В 4-ім відмінку стоїть:

1. звичáйно прéдмет (прéдмет при дієслóвах перехідних), н. пр.: *Мáти годýє, мúє, чéше дитúну; вúбути рік;*

2. т. зв. внýтрішний прéдмет, як: *ніч ночувáти, дýмку думáти, рáду рáдити, вóлю воліти, кáзане казáти, мостú мостúти, єсти гатúти..*

3. Дéякі придáтки прислівникóві часý, простóру, міри, н. пр.: *Ми живемó під самúм Кúєвом, та ще не бýли сю вéсну і однóго рáзу у святúх угóдників. Дорóга тягне ся дві мілі. Ся ріба вáжить два кільограми.*

Подýмаєш содáту, кáже. Він три рóки буе у шкóлаї. Посумýємо гóйну. Посýнь ся дрібну. Кобі до рáна моч приміточку підмéрало. Нéпя еже три бпади (рáни) перепáдуеати, щобі їжати домíе. Кінь полосéну золотéй, полосéну срібнéй.

Четвéртий відмінок предметóвий остаé ненарýшений, 305.
колй рéчене перелóжено в стан предмéтний і вбудýсено его бесвідметóво, н. пр.: *Сю книжку перелóжено на всї мóви* (= сю книжку переложили на всї мóви). *Стáршого сина е Турéчині вбито. За моé житó ще менé бíто. Конéць селá забáто волá. Всї полá безкрáї трýнами укрíто і моéми крóвію полíто. Нас однáково скрíеджено.*

З 4- им відмінком сполýчують ся приіменники: *е, за,* 306.
зáчéрез, прíз, мéжи, мíмо, на, над, о, пéред, під, по, пóза, пóнад, попéред, пóпід, пóпри, про, прóміж, чéрез (гл. 349).

Відмінок 5-ий.

Відмінок 5-ий слýжить на те, абй когóсь клúкати; до 307.
тóго внетарчáє в множині, в серéднім рóді і в иньших рáзах (гл. 129, 140) тáкже і 1-ий відмінок. А що 5-ий відмінок не е нїякою чáстию рéченя, то відділюємо его, колй попáдеть ся в якéсь рéчене, зáпинками.

В нарóдних пісенях заступáє він дéколи 1-ий відмінок 308.
як підмет рéченя, н. пр.: *Плáче, ридáе молодúй козáче по своїй дівчúні. Приїхае сúне з пýти, з дорóги.*

Відмінок 6-ий.

В 6-ім відмінку стоїть:

1. насамперéд н á ч и н е (з н á р я д), якúм щось рóбимо, 309.
н. пр.: *Желíзо кýють мóлотом. Оремо плýгом. Дивúти ся очúма, орýдуеати рукáми, шúти рукáми, машúною, дúхати лéгкими, пермуеúти веслóм, їсти лóжкою.* Дані стоять у 6-ім відм. всякі иньші зáсоби, якúми щось рóбить ся, якúми щось дíсть ся, стаéть ся (6-ий відм. засобéвий), н. пр.: *Оремо кіньми. Два знов післáнці стоять кіньми з цéго і тóго бóку селá. Приостáе трóхи попéм. Дúхаем*

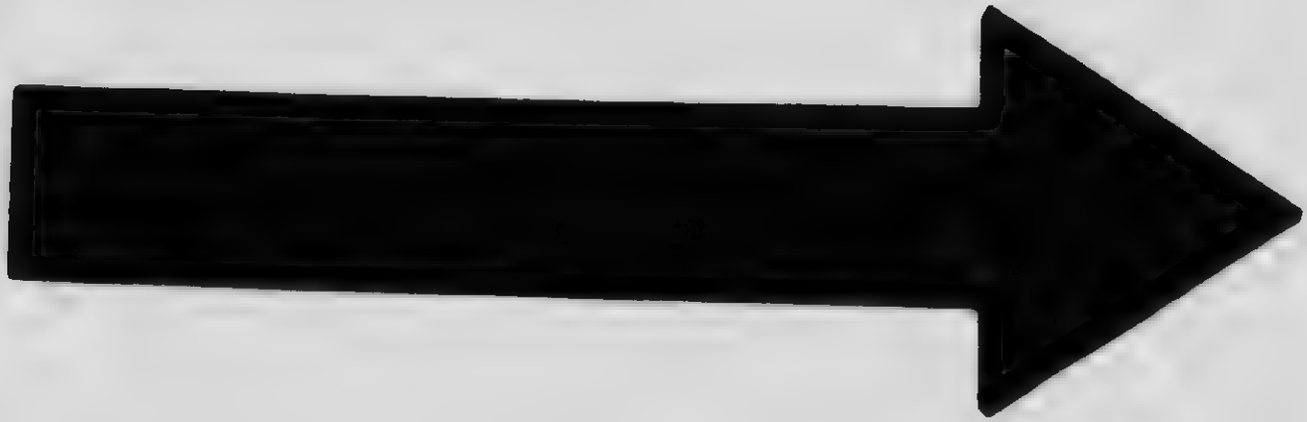

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

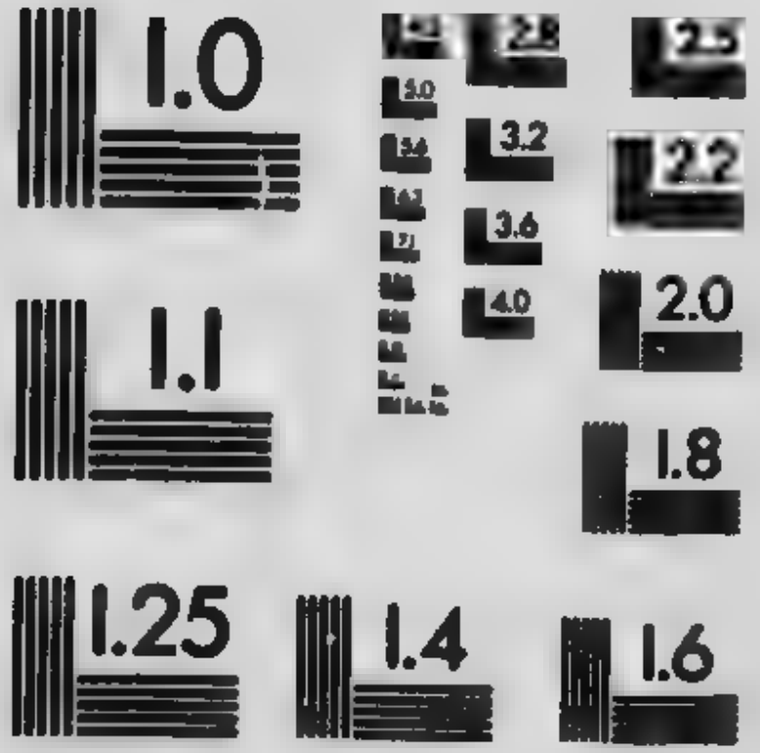

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

чоботом. Видом видати, слихом слихати. Поле головою, голова головою. У нас ласкою все дістанеш, а прикою та ланцем нічого не возьмеш. Вчитати мовом, розбити щось каменем, кинути каменем, кидати кинотою, доводити кинотою, доводити війском, годувати мясом, обдарувати збрую, віддарувати ся кравськими чобітьми жовтими, говорити чужою мовою, оповідати гарними словами, прозивати когось гидким словом, торгувати віжем, орудувати чужими грішми, орудувати людьми, орудувати світом, управляти, завідувати краєм[1]).

Тут показано заразом, як ужиток 6-го відм. згодом міг розширити ся. Так в 6-ім відм. стоїть все то, чим щось відріжнює ся, виріжнює ся, н. пр.: *Хто там такий дрібний головою менший, як цар Атрієнко? Наші брати були ще шістьма годами старші від нас. Нас було двоє у батька: Семен старший, та я, двома роками молодший.*

Отсї всї 6-і відмінки є прислівниковї. Прислівниковими є вони і в таких реченях, як *бриджу ся брехнею* (т. зн. брехнею викликує ся у мене обриджене), *нічим не журить ся* (т. зн. нічим не викликує ся у него журу). Так само кажемо; *тішити ся добрим сьвідоцтвом, тішити ся сином, хвалити ся своїми дітьми, величати ся своєю сьвідомою, гордувати дарами Божими, вдоволяти ся малим.* Сї 6-і відм. можнаб вже навіть уважати причиновими, що ще лепше видно на пр.: *родом кури чубаті* (*рід* = порода є причиною, що сї кури чубаті). *Я родом з Буковини* (*мій рід* = місце мого уродженя є причиною, що я Буковинець).

2. Засобом т. зн. посередником може бути особа. Так як кажемо *післати гроші почтою*, так само можна сказати *післати гроші післанцем, передати книжку слугою* і т. и. Подібно, коли чинність або подію, виконувану якоюсь особою, виражаємо в предметнім станї, то сю особу кладемо в 6-ім відм., н. пр.: *Сей лист написаний мною. Пустиня покинута Богом. За грішні забути дїла гарно ся є отсїй пустинї сердитим Богом.*

---

[1]) Не треба дати ся обманувати тим, що в деяких мовах при перекладї таких речень відповідні прийменникові дієслова сполучують з властивими предметами, н. пр.: administrat pagum.

3. Місце можна також означити 6- им відм. В такім разі місце, чи дорогу, чи простір взагалї уявляємо собі засобом задля переведеня руху, н. пр.: *Лїтати повітрем, плисти водою, бічи полем. Куда дорогою? Високими та широкими Днїстровими берегами постелились шовкові трави молоденькі.* Зовсїм так само і час, потрібний для якоїсь подїї, виражає ся 6-им відм. *Не ходи ночами та закутками. Любо-він пісні висьпіває було іскими зорями. Ой літає бим вечером тихеньким. Зимою падає снїг.*

4. Знарядом (начинем) або засобом для виконаня якогось чину, для викликаня якогось стану можна також уважати вид або форму, яку прибирає виражена підметом особа або річ, а так само спосіб, який вона при тім послугуєть ся, або й роль, у якій вона виступає (6-ий відм. способовий), н. пр.: *Дим хмарою заступить сонце* (*хмарою* = в видї хмари, по нїмец. als Wolke, а не wie eine Wolke). *Ішли школярі громадками, наче-ть паражи. Як разом усїма засьпівають, то аж якось страх слухати. Та нуж усїма на базар. Ходом тай назад! Відьми ходять білою сучкою. Я до тебе голубкою прилїтати му. І слово із уст апостола святого драгим елем потекло. Кинує ся вовком на мене. Орел полетїв стрілою.* На наведених наприкладах бачимо, як 6-ий відм. способовий уживає ся також і до порівнаня: *кинує ся вовком на мене* (= як вовк, по нїмец. wie ein Wolf, а не als Wolf). І в тім ужитку 6-ий відм. все ще прислівниковий.

Аж на примірах: *Хто родив ся вовком, тому хвостом не бути. Василь сидїв зимовиком серед степу. Був собі чоловік, Остапом звав ся* (*звав ся Остап*) бачимо, як 6-ий відм. від прислівникового значіня переходить до присудкового (гл. під 5). Роля, означена 6-им відм., не все мусить приписувати ся особі або річи, вираженій підметом, н. пр.: *Називаємо Бога нашим отцем. Всї матери примірем ставлять Наталку своїм дочкам.*

5. Вкінцї 6-ий відм. сповняє також службу відмінка присудкового, і ми вже якраз показали, як се склало ся.

Іна присудкове стоїть окрім того ще й у 1-ім відмінку, як відносить ся до підмету, н. пр.: *Я був би баба не ходи, колиб заплакав від себе лиха. Ярог не водї.* 310.

Моє все достатнє єсть моє добре імя. Брат лежить слабий єще дві неділї. Кінь умє стоїть такі сїдланий готовий.

Деколи імя присудкове стоїть у 3-ім відмінку, як відносить ся до предмету в 3-ім відмінку, н. пр.: *Треба менї послушному бути. Якже менї не знакомити будеш молодому. В чого менї сытий бути?* Тою згодою присудкового імени з підметом або предметом в усїх таких разах хочемо висказати, що підмет, чи предмет є дїйсно тим, що імя присудкове про него каже (237).

311. Колиж імя присудкове не згоджуєть ся з підметом або предметом у відмінку, а стоїть у 6-ім відмінку, то тим виражаємо, що підмет або предмет не є дїйсно тим, що імя присудкове висказує, а лиш виступає, є або криє ся під видом, перебирає инмохідь і на якийсь час на себе рівно того, що імя присудкове висказує. Тому незнаної особи питаємо ся: *Хто ти?*, знакомої: *Чим (що) ти?* Незнакомий чоловік може відповісти: *Я учитель у тім селї*, знакомий за те: *Я учителем у тім селї*. На питане: *хто се?* може бути відповідь: *се поміщик з нашого селї*, а на питане: *що він такі?* — *чим він?* — відповідь: *він є поміщиком з нашім селї*. Можна питати: *А ти не князь?* — а відповідь може бути або: *Я не князь*, або: *Я не є князем*. Кождий легко відчує ріжницю між обома відповідями.

На питане, хто се був, що обминув ся з нами, або, що помер, я можу відповісти: *То був мій приятель*, означуючи сим досить на сю хвилю докладно особистість, про яку мене питано. Коли скажу: *Він єсь був моїм приятелем*, то тим висказую, що він, знана менї особа, у відносинах зі мною виступав під видом приятеля, відгравав ролю приятеля. Така сама ріжниця є між висказом: *Я сестра панотця*, а висказом: *Я буду тобі сестрою*. Приклади для присудкового 6-го відмінка: *Він стає великим чоловіком. Громада вибрала его начальником. Зроби мене сїнцем, зроблю тебе паном. Хиба що вийдеш проти мене вітра такім, щоб я тебе не тїнав. Я стану чертовою, а ти попом. Царевич селїнує ся і зробив ся великим зелїним дубом. Я тебе зроблю рікою а сама зроблюсь рибою бикуном. Лунєвий перетинує ся чоловіком, воробцем,*

іменником і т. д. *Приставене ся таким відним. Валка ся пóпелом, вýглем. Дід служúв на майданї майданником. Вóлос дýбом становить ся. Чим я мóжу тобі вóрогом бýти? Колись то булá птиця жáйворонок царéм, а царéцею мишь. Чи бýдеш менї невістковю, чи нї? Іедсь ужé шейдно попóм бýде. Поставлю тебé пáном. Настановили его попóм.*

Хоть присудкóве імя, постáвлене у 6-ім відмінку, набирáє иньшого значіня, ніж присудкóве імя, згідне у відмінку з підметом або прéдметом, то не завсїди дасть ся докладно відчýти тотá ріжниця, і тому мóжна сказáти н. пр.: *Називáть ся Остáном* або *Остáн. Якже менї не бýти смутнúм* або *смутнóму.* Чи лїпше сказáти сяк, чи так, се рішáє чуте мóви нерáз лиш на підстáві зóвсїм поверхóвних причин. **312.**

1. Відмінка 6-го уживáємо рáдше тодї, як згóда між присудкóвим імя́м і підметом чи прéдметом не зóвсїм ясна або невигідна, н. пр.: *Брат брáтом а брúндзя за ербúї* (Тут невигідно будóб сказáти *брат брат*). *Хто родúв ся вéвном, тому лисúцею не бýти. Тяжко менї сиротóю на сїм сьвітї жúти. Тяжко бýти дóбрим учителем.*

2. При дéяких дієслóвах як: *зве́ть, називáти, іменувáти, вúбрати, вибирáти, уважáти, зробúти, представúти, оголосúти, остáвити* і т. д. присудкóве імя мýсить стоя́ти в 6-ім відмінку, н. пр.: *Царéвич оселнув ся і зробúв ся велúким, зелéним дýбом. Я тебé зроблю річкою, а самá зроблюсь рúбою бкунем. Поставлю тебé пáном. Настановили его попóм.*

3. Іменникóві присýдки уживáють ся частїйше у 6-ім відмінку, а прикметникóві згóджують ся рáдше з підметом чи прéдметом, н. пр.: *Остáли ся сúротами* (не сúроти!) *старúй бáтько і мáти.* Але: *Стáла дїдова дочкá щаслúвою і боєтою,* а з другого бóку: *І я стáла такá бідна, як і ти. Чоєв ти такúй страшнúй став.* Так сáмо: *Пóжіль молодúй (-úм) буе* і т. д.

Сам і *однúм* в значіню „сам" колú є присýдком, не ставлять ся у 6-ім відмінку, н. пр.: *Дївчина не хотїла лишáти ся самá однá.* **313.**

314. Із 6-им відмінком сполучують ся отсї прийменники: *з, за, межи, над, перед, під, поміжи, понад, попід* (гл. 349).

Відмінок 7-ий.

315. Відмінка 7-ого уживаємо тепер лише з прийменниками. Колись він міг стояти і без прийменників; з того часу лишили ся лише деякі останки, що уживають ся тепер як прислівники, н. пр.: *долї, горі, лїтї, нинї. Плинї, плинї своє серце долї за водою. Чи прийдеш нинї до мене?*

316. Як давнїйше (без прийменників), так і тепер (з прийменниками) стоять у 7-ім відмінку придатки прислівникові місця або часу, н. пр.: *Було колись на Вкраїнї ревіли гармати. Я в хатї мучив ся колись. З дружиною Ярина гуляє по садочку. А в ночі сичі недолю віщують. Прийдї до мене о годинї семій.*

317. 7-ий відмінок стоїть при прийменниках: *в, на, о, по, при* (гл. 349)

Про прикметники.

318. Прикметники сповняють службу або присудків або придатків прикметникових (гл. 174). Для сего двоякого ужитку прикметників важні є правила про згоду (гл. 239, 240).

319. У прикметників, як ми бачили (174), є деколи двоякі форми: прикметникова і іменникова. В староруській мові були на те докладні правила, коли уживати одної, а коли другої форми: присудкові прикметники уживали ся лише в іменниковій формі, а у тих прикметників, що служили як придатки прикметникові, уживали ся обі форми після того, чи особа або річ були означені, чи нї. Однак згодом характеристична для прикметників прикметникова форма більше зжобила ся, перемогла іменникову форму і виперла сї зовсїм із придатка прикметникового а навіть із присудка, так що тепер лишили ся лише самі останки іменникових форм, н. пр.: *Будь ласкав. Зроби, щоб Дарес був здоров. Тут холодно* (гл. 174, 1—5).

Остáнки іменникóвих форм прикмéтників уживáють ся ще тáкже чáсто в сполýченю з іменниками як звóрот іменникóвий: *прийшóв з далéка, писáв на борзí, зíв до чíста, говóрить з письмéнна, по добрý голýбити* (гл. 174, в).

Про особи.

Дéякі заіменники і дієслóва мáють, як ми бáчали (178, 180, 206), осібні фóрми для трох осіб, а то для тóї, що говóрить, для тóї, що до нéї говóрить ся, і для тóї особи (або річи), про котрý говóрить ся: *я, ти, він* (*вонá, вонó*), *ідý, ідéш, ідé*. В множині з тóю особою, що говóрить, вáжемо і ті иньші особи, що становлять з нéю товариство або ґрýпу: *ми* = *я* + *він* (*вонá, вонú*), н. пр.: *з брáтом, з родúною, з товарúством* і т. п. *Ми з Василéм* (= *я і Васúль*) *булú собі ровéсники* (порів. *Не забувáли нашої з бáтьком* (= моєї і бáтька) *стáрости*. Так сáмо *ви* = *ти* + *він* (*вонá, вонú*), н. пр.: *Ви з ним* (= ти і він) *підéте жáти*. Пéрша і дрýга особа, сполýчені з собóю, дають пéршу особу множини (*ми*), н. пр.: *ми з тобóю* (= *я і ти*) *дамó собі рáду*. 320.

Колú говóримо загáльно про людúй, не мáючи на умі пéвних осіб (або не бажáючи їх назвáти), то послýгуємо ся 3-ою особою множини, н. пр.: *Тепломіp рóбить ся так: З дéрхнього отвéреного кінця наливáють у дýдочку живого срібла... бульбáшку нагрівáють..., ставлять у скіє..., зазнáчують, де живé срібло стáне..., на дóшечці пúшуть нýлю... Кóждого рóку будýють все нові желізницї. У нáшім селі чúнять два храмú. Не все прáвда, що говóрять. Як мрáка підноcить ся, то кáжуть, бýде дощ. Кінець селá, чýти, стріляють.* 321.

Колúж мáємо на умі усіх людúй, то мóжемо ужúти 1-ої особи множини, а то тому, що зпоміж тих людúй не виключáємо і себé, н. пр.: *Чогó бажáємо, в те рáдо вірúмо Не знáємо, колú умéрти мáємо*. Дéколи в таких рáзах стáвимо ту особу, що до нéї говóримо, немóв примíром і кáжемо: *Із спанá не кýпиш* (= кýпимо) *волá, а із лéжа не стрáвиш* (= спрáвимо) *одéжі. Всякого товáру, якóго тілько подýмаєш* (= подýмаємо), *тут булó Не однá* 322.

помішка такá маленька, що бном єй не побáчиш (= побáчимо). Нáвіть в такім рáзї, як: *Тебé і бош, а ти не вчиш ся.*

323. В 3-у особу óдинни (серéдного рóду, гл. 274) кладéно присудкóве дієслóво не лиш тодї, колй говóримо про якýсь особу або річ серéдного рóду, але і тодї, колй в рéченю нема підмету, н. пр.: *Блйскає, блйскало. Рим не однбї днйни збудóвано. За моє житто ще мене й бйто. Всї поля безкрáї трýпами укрйто і тесїли кровію полйто. Нас однáково скрйвджено. Бáбі снйло ся, що десь булá в нéбі. Єму дóбре дóма жилó ся.*

Про заіменники.

324. Колй вже присýдок (дієслóво) подає особу, то заіменника особóвого як підмету не стáвимо, хиба що та особа мáє бýти особлйво піднéсена, н. пр.: *Ти єйнен. Не хóчу. Я бýду читáти, а ти пиши.*

325. Трéтого відмінка заіменників особóвих і заіменника зворóтного як т. зв. етйчного уживáють Русини дýже рáдо, н. пр.: *Тоі пес буе тобі такій велйкий, як кінь. Геть мені зáраз до дóму. Буе собі дїд і бáба. Як не бýдеш тйхо, то я собі йду геть. Ви собі дýмаєте, що то так лéгко? Ідй собі геть від мéне!*

326. Колй дієслóво, сполýчене із заіменником особóвим або зворóтним, повторяєть ся, то заіменник за другим рáзом проноóвчуємо, н. пр.: *Кажу вам, кажу, не робіть сéго. Учй ся, синку, учй. Уживáти ся, уживáє, але рідко колй. Ех, тотó вже нажию ся та нажию.*

Про уживанє заіменника зворóтного і заіменника присвóйного *свій* гл. 181.

327. Зáмітки. 1. Заіменник вказуючий *сей* (*отсéй*) вказує звичайно на найблйшу особу або річ а *той* (*тамтóй*) на дальшу. Н. пр.: *Сей сьвіт, а той сьвіт. Бабýся з тбего сьвіту. У турки́ні по тім бóці хáта на помóсті. В сих* (= нинїшних) *часáх.* Однáк заіменника *сей* не всюди уживáють, а тодї заступáє єго місце *той*, *оттóй*, *тот*.

2. В однім рéченю питáйнім мóже бýти два або й більше заіменників питáйних, н. пр.: *Хто кого мáє слýхати? Не знáю, що кому дáти. Трéба знáти, колú чим орýдувати.* В сих рéченях містúть ся властúво по два питання: Хто мáє слýхати? Кого мáє слýхати? Не знáю, що дáти, кому дáти. Трéба знáти, колú орýдувати, чим орýдувати.

3. В рéченю: *З побоéнища нíхтó не вертýє ся дóмів: хто полíг, хто утонýв ся, хто попáв ся в невóлю*, рéченя, що починáють ся заіменником *хто...*, булú очивúдно рéченями питáйними, залéжними від пропóвчаного *не знáю*, *не знáти* або т. п., а тепéр стáли вонú самостійними рéченями висказóвними і такúм чúном заім. питáйний набирáє значіня заім. вказуючого. Так сáмо поясню́є ся рéченє: *Дéнú постíнáли, тудá потóра* (= ся сюдú, та тудú...).

Про *хто* замість *хтось* і т. п. гл. 198.

4. Приміри для невідмінного заіменника відносного *що* (гл. 193): *Навíть тих зьвірів лóвить, що в повітрі лíтáють. Се такí людú, що з кúми говорúти збдú. Чиж то тáя черничéнька, що я вóду брав* (= що я з неї вóду брав).

І питáйне *що* остáє невідмінним перед всякими іменниками, без óгляду на їх рід і числó, при виразах здивóваня, н. пр.: *Що за рéчі він рóблює!* *Що кресú, що конú, що топірцúм мудрéні* (що кресú = які кресú...).

Заім. *що* набирáє тáкже прислівникóвого значіня (= як дýже) в рéченях, як: *Гóсподи! Що прáсні обú булú! Що я буе хлóпцем пустéй!*

Про числівники.

Числівники головні від 1—4 є прикмéтниками і згóджують ся з іменниками, колú сповняют. слýжбу присýдка або придáтка прикметникóвого; а числівники, почáвши від пять у горý, є іменниками і тому домагáють ся 2-го відмінка найкового (гл. 292). *Двóє, обóє, трóє, чéтверо* і т. д. а так сáме *кількóро* уживáють ся почáсти іменникóво, а почáсти прикметникóво (гл. 298); їх стáвимо замість 328.

два, обá, три, чотáри . прáвильно при іменниках, уживаних лишé в множині, н. пр.: *двá дíрéй* або *дві дитині, трé, кількéро грабéль* (*трохи грабáлки*), *двайцятéро обі граблі*... а тáкже при особах і рíчах рíжного рóду: *Рóді булі обóе Неýм і Нéтя. Стіл і лéвка обóе дубóві.*

Про числівники неділові гл. 202.

Про дієслова.

Про дієслóва доконані, недоконані (проміжні, наворотні) гл. 54, 82—104.

Перегляд дієслóвних часів і способів гл. 211, про те, як у рýскій мові виражáть ся спóсіб можливий і дійсниýвшість гл. 344 і 340—341, а про се, як почáсти заступáть ся спóсіб приказóвий гл. 336, 2 (порів. тáкже 344, 4).

329. Дієслóво бýти прáвильно не мóже в бесíді бýти промóвчане тоді, коли значíть *дійсно бýти, находíти ся, лучáти ся, буде*, н. пр.: *Є одíн Бог. Єсть же людú, що і мóїй зáвидують дóлі. Є у мéне чим дíти годувáти. В тім лíсі є богáто страшéнного звíру*... або: *Як би не я, то ви всі пропáщі. Сéго цвíту по всéму свíту.*

330. Але коли бýти служить лишé для спохýчення присудкóвого імя з підметом (як злýчка), то в теперішности (сп. прáш.) найчастíйше промóвчуєть ся як зайвé, н. пр.: *Наýка грамáтики потрібна. Трéба учíти ся, абú щось умíти*, але *Трéба булó* (*будé*) *учíти ся*..., тай: *Він слýхає і я задоволений.*

331. В оповіданю уживáємо чáсто теперішности замість минýвшости, н. пр.: *Однéго рáнку лежý я та дýмаю, коли є мáму збéла мáти.*

Особлúво стáвимо замість минýвшости *казáв, казáла* в оповіданю звичáйно *кáже*.

В дýже живім оповіданю уживáєть ся нáвіть спос. приказóвий: *Він підú тай возьмú..., От Гáля і почнú дýхати*... Тут перед душéю оповідачá виступáють жíво особи в повній чинности так, що він їм немóв при оповіданю притóмним такú прóсто прямú, що мáють робúти.

Звéлоки фóрма будýчности (як: *бýду читáти, читáти-му*) мóже і так творíти ся, що *бýду* сполýчуєть ся з дієприкмéтни з присудóвим минýвшим; але се дíєть ся лише для тóго, щоб оминýти стрíчу двох дíєприкмéтників, н. пр.: *Ти чéсто бýдеш мýсе слýхати молóдших.* 332.

В рéченях, що виказують річ досьвідчéну, стáвить ся будýчність, немóв виказуючи, що досьвід і в будýчности справдíть ся, або справдíв би ся, н. пр.: *Із стáлі не лýпше волí; а з лéсі не вирóбиш вóлові. Плачéш лíка не вилáчиш.* Так сáме вíскази, основані на довгім досьвідї хоть би однóї особи, а не цíлого нáроду, виражáть ся в оповіданях фóрмою будýчности, а тим виказує ся, що се не лише в минýлости було, але і завсíди, а тим то і в будýчности так сáме справдíлоб ся. Н. пр.: *Отóже слáну твій зегдáю: булó, як смерчáє, зашебéче на калíні, нíхтó не знáє... Вазнé долíни, на калíні і солóвéно задрíмá, моéе сéтер по долíні, нíшлá дібрóвою лунá... Встáнуть сердéи трацоéть; нíйдýть корéи до дібрóви, сíйдуть дíвчáта вóду брать, вéселе сóнце. Рай твій зóлі! Злóбій заклáче, дармá, що злóбій. — Булó то такíе три жíнки і твій булí подрýги, що однá од дрýгої нíгди не вíде! — Тéпер вечерáми завéру булó обóе (лíти) до вéбе на колíна, ти вíчнý казóти. Отóже мій Андрíйко хýтко і заснýчáє. А вóро его пустíла, чоб не засадáє! А Василькó будé мóч цíлесіньку ніч по мóю сидíти, мéнé слýхаючи. — Буéйло весéлю, як лíс розíéть ся, і чистíми пíсочок лунé волесíни, дібрóва, як дíва в цвітá прибéрéть ся, пíлна задвóкнуть лугáми, полíми, стадáми весéло заграé долíна, а в рíчці рибóнька ви пéсить водóю...* 333.

Наконéц спóсіб приказóвий або дíєприкмéтник приказóвий (гл. 336, з) мáє бути заперéчений, то кладéмо дíєслóво недоконáне, н. пр.: *Не робí сéго! Сéго мій більше не робíти!* 334.

Дéколи 2-а особа способу приказóвого мáє немóв значíне 3-ої особи, н. пр.: *Прибýдь щáсте, рóзум бýде. Знай ся тíнь з конéм, а сíн з волóм. А не спалí тíн сó (собáки) белéтва, сонáб і дóсі товаришуéтьи. Помолóйсі! Спасибі! Бодáй.* 335.

2-га особа одн. спос. приказового заступає деколи навіть 1-шу особу, звичайно тоді, коли речення має якийсь умовний або припустовий, н. пр.: *Не дай я єму ерошиї, не має би буе за що гуляти. Крутий я, вертий, треба мені вмерти.* Але і в иньших разах: *Але говорі я та не ладуй, а тут староста вже й просить зза столу.*

Про спос. приказовий в оповіданю гл. 331.

336. Дієіменник ставимо:

1. при дієсловах способових як: *хотіти, мочі, мусіти, мати, стати, почати* і т. д., н. пр.: *За нею Олександра мусіла їхати. Сам я не знаю, з ким жити маю. Петро почає приднеляти ся. Стала я радити ся. Дальше я не міг дивити ся* — і при присудках таких як: *можна, треба, рад, повинен, готов, годен, годі*, виражених, як н. пр.: *Треба приняти їх, як Бог велів. Раній не можна нанити підводи. Я рад буе тобі послужити, але годі мені було се зробити*, або й промовчаних, як н. пр.: *Всім нам умирати* (треба). *Що робити* (маю)? *Не* (можна) *знати, чи прийде. А такому лиш би жити* (треба було). *Де мені туди* (можна) *йти!*

До дієслів способових, як *мочі*, навязують ся дієслова *сміти, позволити, дати, велити, казати, приказати, просити, радити, помагати, учити, учити ся, уміти, забути* і т. п., що доповняють ся дієіменниковим предметом, н. пр.: *Не вміла матери слухати, не вчилась прясти. Дай мені говорити.* В реченю *дай мені говорити* слово *дай* має своє повне дієслове значіне (*дай* = позволь); не так в реченю *я* (*ти, він, вона, ми, ви, вони*) *давай его хвалити*, де слово *давай* властиво вже лиш значить тілько, що частиця *нуж*.

А знов до *треба, можна* навязують ся іменники *пора, час, слід* (= годить ся) *сором, шкода, жаль* і т. п., а так само присудки, як *весело, любо, мило, прикро, страшно, тяжко* і т. п., що також доповняють ся дієіменником, н. пр.: *Не пора плакати. Час вставати. Мило чоловікови згадати про давні свої гаразди. Любо жити в Києві.*

Так само і дієслова, що виражають якийсь настрій, доповняють ся дієіменником, як: *бажати, захотіти, бояти ся, любити, встидати ся, соромити ся* і т. п., н. пр.:

Володимір любе будувати церкві. Захотілось на старість естьмакувати. Вернуде ся плакати.

2. при дієсловах, що виражають рух і т. п., н. пр.: *Він ходить на поле жати. Вона пішла наймати ся. Сідай полудновати. Мене покликали молотити. Після старшого сина козу пасти. І за Україну молітись чернець Палій пошкандибає. У раний йде Олеся дружок збірати. Мене не пустили попрощатись.*

3. приказуючи (замість сп. приказового), н. пр. *Тихо сидіти!*

4. на початку речення (гадки), щоби піднести дієслово, н. пр.: *Орати, не оре. Писати, не пише.*

Дієсвенником із злучниками: *аби, щоби, доки, поки, коли, як, наколи, нім, скоро, замість* і н. скорочуємо речення (гадки) побічні, наколи не треба виразити їх підмету, н. пр.: *Розказую вам сю пригоду, щоб вас остерегти. Він жаде, щоби єму все казати. Доти нам ходити, доки не найти. Не забуду, поки жити. Коли запитати его, то він скаже. Перед тим, що зникати хлібоїди зарисають свої лечка в землю. Вона бавить ся, замість робити. Ти вже досить великий, щоб собі на хліб заробляти. Ти за молодий, щоби з тобою про се говорити. Не пора тепер, щоб гуляти. Тепер піду так, щоб нікоди сюди не [illegible] ся. Кирило Тур аж зуби стисне, щоб не стогнати.* 337.

Дієприкметників уживаємо, щоби скоротити речення (гадки) прикметникові, а дієприслівників, щоби скоротити речення (гадки) прислівникові (а то гадки часові, причинові, умовні і припустові). Але з одного боку в підметних дієприкметниках придаткових українська мова взагалі не любує ся, так що радо заступаємо їх дієприслівниками також для скорочення речень (гадок) прикметникових, а з другого боку служить дієприкметник стану предметного також для скорочення речень (гадок) прислівникових. Приміри: *Він знаючий наші діла, бачащий самі думки наші, він не потерпить ніякої неправди* (радше: *знаючи, бачачи...*). *Хвалить Бога встаючи і лягаючи. Не кажучи дні слова, пішов до хати. Не дбаючи, скочив у воду. Або може не плакати, маючи одним одного* 338.

щирого товариша, тай тобо складати на главі! Прибувши до Києва всяк християнкін повинен перше поклонити ся церквам Божим. Загубивши сокіру, добре топорище. Вовк лежачий не утиє. У барана і овечки голова, рівнючи до тіла, не велічка. Побравшись у боки, вививають під бандуру гопака веселій злиднї: а коло їх, повитягувавши шиї, стоять кругом да дивлять ся, чудуючись, наче на вертеп, або що. А там стоять, збившись у купу понурі еблоки. Потупивши очи, похилившись на ки або на косовища, старі козарлюги слухають кобзарі. Струна занадто натягнена рветь ся. Та як ему не журитись, не маючи чим дітий згодувати.

Ми бачимо, що в реченях, скорочених дієприслівниками, нема так само підмету, як в реченях скорочених дієіменниками. Підмет дасть ся однак завсіди легко винайти.

Про прислівники.

Про поділ прислівників гл. 55.

339. Прислівники *так, як* (наколи *як* не є словом питайним) заступаємо прикметниковими заіменниками *такий, який*, коли вони є придатком прикметника, н. пр.: *Мій брат такий добрий, що все мені дає. Який сей чоловік богатий...* але: *Як за велика ваша хата?*

А до *такий* додаєть ся *так*, щоб єго ще більше піднести, н. пр.: *Собака весела, добра, слухняна а розумна так така, що мабуть і нема розумнійшого від неї звірати.*

Навпаки уживає ся прислівник ніби замість прикметника в гадках як: *Сонце вже високо* (розуміє ся: підійшло). *Будь тихо* (= справуй ся тихо).

340. Знежи усіх прислівників найважнійші є отсї: **було, бува і бувало, нехай, най, бодай, чи, би, не, ні.** Вони більше, ніж усї иньші прислівники, впливають на змисл речення, т. зн. на те, як розуміти думку, вискавану реченем; тому годить ся про них з осібна докладнійше поговорити.

341. **Було і бува, бувало** (властиво форми теперішности і минувшости від *бути* і *бувати*, ніби вставлені речення

із значіням: *то так колись було, бувало, і тепер буває*) можна як прислівники приставити до присудкового дієслова. Наколи се дієслово стоїть у теперішности, то вискав переміщуєть ся через додане слова *було* або *бувало* в минувшість, а дієслово докінане стає наворотовим; колиж дієслово стоїть у минувшости, тоді ті прислівники надають єму значіня давнопинувшости. Приміри: *Сяду було під липою і читаю. Сідаю було на віз, в тім приходить післанець. Пес глядів птиці, що єї пан було застрілив. Огород, у котрім ми дітьми бувало так часто бавили ся, вчера продали. За такі гроші можнаб бувб і волу купити.*

Нехай (властиво спосіб приказовий від *нехати*) або скорочене **най** додане до дієслова надає гадці значіня, що хтось має або може щось робити або мав би щось робити. В 2-ій особі сего звороту не уживаємо. Н. пр.: *Лиши мене, най пишу лист. Пустіть нас, най ідемо до дому. Поможи мені, нехай би я і діти мої поминали тебе. Нехай Бог боронить! Нехай тобі Бог допомагає! Нехай твій син велик росте та щасливе буде. Нехай би був сам мені сказав. Най робить, що хоче...* але: *Роби* (*можеш робити*), *що хочеш.* 342.

Так само уживаєть ся **бодай** (властиво *Боєдай*) в реченях (гадках), що виражають бажанє, н. пр.: *Бодай* (*би*) *вас Бог любив!*

Питайна частиця **чи** стоїть у незалежних і залежних реченях (гадках) питайних: при незалежних поєдинчих гадках питайних надає вона питаню більше натиску або виразности, при залежних питанях започинає вона роздільне питанє (альтернативу), н. пр.: *Чи знаєш? Не знаю, чи писати* (*чи ні*). 343.

Би (скорочена, стара, невідмінна форма дієслова *бути*; єї уживали колись у значіню: *було би* або *як би було*) показує присудок як щось недійсне або лише подумане; сей прислівник сполучений із минувшостию якогось дієслова, заступає форму способу можливого, бо у рускій мові на то осібної форми (як от в латині coniunctivus) нема. 344.

Ставимо *би*:

1. в побічних і головних умовних реченях (гадках), наколи умову означуємо як несповнену, н. пр.: *Як би я*

пакйла ся винá, то яб одýжала. Якби ти буе сам до мéне не прийшóе, то хто знáе, полй би ми булй і побáчили ся.

2. в питáйних і порівнуючих рéченях (гадкáх) умóвних, як: *Хтоб ему вірне? Не рад жеб ти мóму брáтови, якби е ебсті прийшóе? Чомуб не рад? Бýду питáти, чи не приняе би хто тебé. Стае думáти-гадáти, якби відсіля удрáти. Пеш, якби се водá булá. Поїхае він на базáр, от якби і у нас у Корсýни.*

3. в заміровних рéченях (гадкáх), н. пр.: *Порішили, щоб він перебрáе ся за стáрця і йшóе би в цáрский дім. Він подáе прóсьбу, щоб дозволили ему переїхати границю. Учитель приказáе, щобй всї ýченики позамикáли книжкй* (приказáв усім ýченикам позамикáти книжкй).

4. в рéченях (гадкáх) бáжаня і після дієслів бóязни і осторóги, особлйво, колй сї дієслóва не заперéчені, н. пр.: *Кобй мíе я тобі помочі! Бог би его покарáе! Бою ся, щобй ему якéсь лихо не стáло ся* (Але: *Бою ся, що ему певно якéсь лихо станеть ся*). *Уважáй, щобй ти не впае!*

В рéченях, як: *Пішóе вон із моєї хáти! Здорóе буе! Здорóві булй!* чáстиця *би* очивйдно пропýщена. Бáжаня, висказані в такій фóрмі, набирáють змису рéчень приказóвих.

5. в ограничáючих віднóсних рéченях (гáдках), як: *Чи есть у вас хоть один чоловік, котóрий би казáв прáведу?*

6. в рéченях (гадкáх) висказóвих, наколй гáдка головнá заперéчена, як пр.: *Я не кажу, щобй він не учíе ся; але він нїчóго не вміе.*

Дієслóво стáвимо при *би*, як вйдко, все в дієприкметнику присудкóвім минýвшости (спóсіб можливий), або уживáемо дієіменника (при чім дієіменник трéба доповнити слогáми *мóжна*, *булó* і т. п.).

В рéченях, як: *і береб то й не берé*, або *От би то й підбігá* — *би* не є помічни дієслóвом (гл. 54). до *берé*, а значить тілько що: *нїби*.

Про *бим*, *бись* гл. 217, про *абй*, *щобй*, *щоб* гл. 354.

345. Про перéчку не затинити налéжить отсé:

1. *не* кладе́ ся в ре́ченях (гадка́х) пере́чних при присудко́вім дієсло́ві на́віть тоді́, коли́ вже є одна́ пере́чка, н. пр.: *Я нічо́го не зна́ю. Ніде́ не було́ ні о́дного чоловіка виді́ти. Ані мені́ (не) снить ся.*

2. в тих ре́ченях (гадка́х) побічни́х, котрі́ залє́жать від дієсло́ва або від іня́ о́бязни або осторо́ги, наколи́ в них ужи́тий спо́сіб можли́вий (гл. 344, 4), н. пр.: *Хло́пці поутіка́ли з о́бязни, щоби́ їх не би́то.*

3. після *ма́ло, мало́ що, трохи́, бе́змаль, ле́ди*, н. пр.: *Мало́ що не впає з во́за.*

Дру́га пере́чка *ні* уживає ся тоді́, коли́ запере́чена річ не ви́сказана, н. пр.: *Чи так, чи ні? Ні, не так*

В ре́ченях як: *Куди́ о́ком ні гля́неш, усе́ лю́ди. Що вже ні пита́ли молоди́ці, нічо́го не довідали ся* — ча́стиця *ні* не є пе-ре́чкою для прису́дка, що ви́дко з то́го, що мо́жна єї опусти́ти, а зміст ре́ченя на тім не потерпи́ть.

Про злу́чник *ні* гл. 352.

Про приіменники

В ру́скій мо́ві приіменників бога́то, одні з них ду́же да́вні і поєди́нчі, як: *в* (в середи́ні, в середи́ну), *до*, *з* (із середи́ни), *з* (зі мно́ю), *за*, *на*, *над*, *о*, *пе́ред*, *під*, *по*, *при*, *про*, *у*; з тих приіменників *в* і *у*, *із* і *з* в на́слідок звукови́х зако́нів зли́ли ся зо́всім з собо́ю. 346.

Дру́гі приіменники повста́ли із зло́женя двох або й кількох приіменників, як: *знад*, *ізза*, *по́за*, *по́над*, *по́під*, *зпід*, *зпо́над*, *зпо́під*, а ще и́ньші се да́вні імена́, яки́х ужи́вано з поєди́нчими приіменниками, н. пр.: *довкруги́*, *за́місць*, *здовж*, *наза́д*, *око́ло*, *підчас*, *по́біч*, *пове́рх*, *по́зад* і т. д. або і без них, н. пр.: *верх*, *ко́ло*, *коне́ць*, *край*, *кругі́м*, *місто*, *недале́ко*, *пра́во* і т. д.

Найбільша часть приіменників вка́зує на відно́сини що до місця, де́які окрім то́го вка́зують тако́ж на відно́сини що до часу́ (або лиш що до часу́, н. пр.: *підчас*), а лиш кілька вка́зують на и́ньші відно́сини, як: *без*, *для*, *ра́ди*. Які значі́ня ма́ють поодино́кі приіменники, се ба́чимо досить я́сно на прикла́дах по́даних в § 349. 347.

348. З якимі саме відмінком сполучуєть ся приіменник, се залежить по части від єго значіня; з другого боку нераз що його відмінок показує докладнійше, яке значінє має приіменник, н. пр.: *в середині* (стояти), але: *в середину* (іти); *на горі* (стояти), але: *на гору* (іти).

1. При 2-ім відмінку подибуємо найбільшу часть поєдиничних приіменників: *без, у, від, для, до, з* (із середини) і таких, що повстали з іменників (де 2-ий відмінок доданий до іменника неков придаток прикметниковий у 2-ім відмінку);

2. при 3-ім відмінку: рідко уживаний приіменник: *к* (*д*);

3. при 4-ім відмінку: *крізь, про, через* і зложені: *зачерез, попеpед;*

4. при 6-ім відмінку: *з* (зі мною);

5. при 7-ім відмінку: *при;*

6. при 2-ім і 3-ім: *против;*

7. при 2-ім і 4-ім: *мимо;*

8. при 2-ім і 6-ім: *межи;*

9. при 4-ім і 6-ім із відмінними значінєм: *над, перед, під* і зложені: *поза, понад, попід;*

10. при 4-ім і 7-ім з відмінними значінєм: *в* (середину, середині), *на, о;*

11. при 2-ім, 4-ім і 6-ім з відмінними значінями: *за, межи;*

12. при 3-ім, 6-ім і 7-ім з відмінними значінями: *по.*

349. Найважнійші приіменники є отсї:

без: 2. *без гроший, без жарту, без болязни, без мого відома, без нарушеня своєї чести...*

біля: 2. *біля того лїса живе собі чоловік; біля приниці росте яблуня; біля хати, біля Києва...*

близько: *стоїть хата близько лїсу...*

в, у. I. *в* (*у*) 4. *в лїс; у двір, у вечер, в недїлю, в чотири очі, іти в гості, в чеці* (= в монастир), *в* (*у*) *люди, в силу мого уряду, в той спосіб, нарубки в сьміх, грати в карти, зложити в двоє, в наслїдок нещастя, роз-*

падати ся в пóрох, слóво в слóво, в дéсятеро більше, в низинець заобільший, вірити в Бóга... 7. в лісі, у дворі, в місті, у Львові, в сім краю, в Галичині, в зóловах, в дорóзі, в ночі, в порóтнім часі, в 24 годинах, в прóтягу однóї доби, в маю, в тамтім рóці, в біді, в імени королі...;

II. *у (о): 2. у сусіда, у Римлян, у вóзка аж дух стéрло; у нéго богáто книжóк, у мéне хáтка малéнька, у жерелá, сіла у вікóнця, у голóв, дно у бóчки, попросити у когóсь, питáти у когóсь...*

верх: 2. *верх дéрева...*

від (укр. **од**): 2. *від границі, недалéко від мóря, два сяжні від землі, від хáти до хáти, недалéко відпóтить ся яблучко од яблуньки, від двох літ, від мóлоду, від рáна до нóчи, від західсóнця до східсóнця, час від часу, ніжна від столá, від вéжі тінь видно до землі, сподівáти ся чогóсь від кóгось, домагáти ся від кóгось, дістáти від кóгось, спасй мене од лютої мýки, мéньший від мéне, найменьший від усіх, стáрший від мéне, дýжчий від другóго, ніхтó не могíв від тóго зýбра, не помагáють ся мені від лисячого молокá, сам не свій від страхý...;*

від нині, від недáвна...

для: 2. *для бідних, вдячність для когóсь, для спокóю, заклíкали дівчáт для сьмілости, старі людй для порáдойки...*

до: 2. *до Львóва, до мéне, припéрти до стіни, пáдати комýсь до ніг, іти до ліжка, до кінця, аж до рáна, ебдів дéсять до йогó смéрти, до чобáченя, брáти ся до робóти, не до річи, охóта до чогóсь, придáти ся до чогóсь, до чóго твоя головá, неспосібний до хазяйства, заплатити все до шелюга, до крéйцара, всі до бóдного, а ще до тóго сóнце припалíло вгó...;*

до тепéр...

довкруги: 2. *довкруги міста...*

з, із, зо, зі: 2. *з бóчки, з грóбу, зі Львóва, пити із шклянки, із середини, з долини, з прáвого бóку, з дéрева, з грязі стає ліпити стóвпчика, з ремéню поший чóботи, із стóлика, з дáвних часів, устáва з 1-го мáя, з рáна до вéчера, з неділі, се вийшло з мóди, з рóду, з просóня стає*

говорити, з вужа стає чоловік, з него нічого не буде, один з вас, з тої причини, чи не з очий се стало ся, з радости, з болязни, з голоду пропаду, зі всїх сил, з уряду...;

6. *з братом, прощати ся з кимсь, зі мною, зо мною, разом з роботою, разом з видатками, зі сходом сонця, з розвагою, з тим що, менше з тим...*

за: 2. *за часів Володимира, за моїх часів, за гетманьщини, за дня...;*

4. *за хату, пішов у сьвіт за очи, за ріг, від нині за тиждень, боротьба за волю, зуб за зуб, за кару, купити за гроші, нї за що у сьвітї, взяти ся за щось, приймати ся за діло, забути за когось, в пилипівку за танець і не говорім такі нічо, обібрати за короля, бути за храмського старосту, тримати когось за щось, перебраний за жебрака, за руку водити, висший за хату...;*

6. *за хатою, за містом, за гробом, іти за водою, крок за кроком, один за другим, удар за ударом, нещастє за нещастєм, рік за роком, за его старанєм, за его головою будеш щаслива, за сьміхом і слова не вимовив, за дрібними слїзоньками сьвітонька не бачу, плакати за кимсь, ходити в Крим за сіллю, посилати за кіньми...; за нині...*

задля: 2. *задля мене, задля того, задля тої причини, задля недбалости...*

замість: 2. *замість мене, замість гроший, замість того, стару кобилу продам замість молодої...*

зачерез: 4. *зачерез мене...*

зверх: 2. *один зверх одного...*

здовж: 2. *здовж муру...*

зза = **ізза**.

змежи: 2. *змежи нас...*

знад: 2. *знад хати, знад Пруту...*

зперед: 2. *іди мені зперед очий, приймає зперед коня сїно...*

зпід: 2. *вилїз зпід печі, визволити ся зпід чужої влади...*

зпоміжи, зпоміж = **зміжи**: 2. *зпоміж нас...*

зпонад = **знад**: 2. *зпонад хати...*

зпéпід = зпід: 2. *зпопід столá...*

із = з.

ізза, зза: 2. *ізза плóта, ізза горú, ізза лїса вітрéць повіеде, ізза тóго...*

к, ік (д:) 3. *к зáпадови, ік вéчеру, вонó не к добрý йде, ідú собі ік бісу, к чóртови, йду д хáті...*

кóло: 2. *коло хáти, сїсти коло столá, коло Чернівцїв, бúтва коло Львóва, повісив коло бóку патúк місто шáблї, коло полýдня, коло різдвяних сьвят, знáти коло худóби...*

конéць: 2. *конець столá, конець ерéблї стоять вéрби, конець рóку, конець мáя..*

край: 2. *край дорóги, край лїса, найшлá свóго мýжа край сьвіта...*

крізь: 4. *крізь вóду, крізь вікнó, крізь шкляннї двéрі, крізь слéзи, крізь сон...*

крім, крóмі: 2. *крім тóго...*

круг, кругóм: 2. *круг хáти, кругом ставкá, кругом тóго пенькá вовк скáче, кругом ріки ходúти...*

мéжи, між: 2. *між чотирóх стїн = між чотирóмá стїнами...;*

4. *межи зýби, ітú межи люди, ідé чернéць між стїни нїмї...;*

6. *жúти межи людьмú, межи зубáми, межи веснóю а зимóю; най то бýде межи нáми, хтось межи нáми велúкий гріх мáв, ріжниця межи двомá річами...*

мимо: 2. 4. *мимо хáти, -у, мимо тебі зорічечка сúвим конéм їхав, мимо тóго, то...*

місто: 2. *місто мéне, місто ерóший...*

на: 4. *на горý, на бéрег, на селó, на полýдень, на Львів до Відня, на прáво, на сей бік, вікнó вихóдить на подвірє, слїпúй на однó óко, богáтий на дрібні сльози, на чотúри вітри, на чотúри мúлї, ітú на вóрога, ітú на нúзо, на половúну, підкóви трохú не на пядь, чверть на дрýгу, на віки, напáмти на місяць, на раз, на все, раз на все, черéд на мéне, дýмати на щось, забýти на щось, умéрти на якýсь слáбість, менї на імя Петрó, продавáти*

на вагу, на примір, на то, купо́ на сурдут, бочка на капусту, розпадати ся на порох, учити ся на столярі; як поїдеш на обїзд, то постієш на обід, а як навростець, то хиба́ на вечеру...;

7. *на горі, на березї, на селї, на полудни, на Буковинї, на дворі, на сїм боцї, лишити ся на боцї, на суші і на морі, тримати на руках, на місцї, бути на нивї, лежить менї на серцї, на початку, на тім тижнї, на сьвіжім учинку, на письмі, брати на скрипцї...,*

на нинї, на безпечно прийду...

навпаки́: 2. *покотїла палячицю навпаки сонця...*

над, на́до, на́ді: 4. *над ріку́, над вечер, над силу, любити над усе́, не знайдеш над мене вірнїйшого приятелї...;*

6. *над рікою, надо мною, наді мною, він мешкає наді мною, нарекати над народом, думати над чимсь...*

наза́д: 2. *сидить назад мене, махає назад себе...*

напе́ред: 2. *махай наперед мене...*

напро́тив = про́тив: 2. *напротив церкви...*

недале́ко, недале́чко: 2. *недалеко міста, недалечко села́...*

ни́зше: 2. *низше цїни́, низше всякої прицїни...*

о (об): 4. *кинути о стїну́, о(б) землю, о любо́ї більший, о волос, боротьба́ о житє́, о закład, просити о щось, дбати о щось...;*

7. *о минїй годинї, було́ се об перших мінках, думати о чімсь, о(б) чоботах йому байдуже, знати о чімсь, о хлїбі і водї...*

око́ло = ко́ло: 2. *около столя́...*

о́крім: 2. *окрім Бога, окрім твого...*

о́прич: 2. *опріч мене нїхто́ сего не знає, ви нїкого не слухали опріч мене...*

пе́ред: 4. *перед хату...;*

6. *перед хатою, перед роком, перед двома недїлями...*

під, пі́до: 4. *під стіл, під вечер, сьпіватн під музику...;*

6. *під столо́м, під бо́лим не́бом, він ме́шкає підо мно́ю, бі́тва під Ві́днем, гостинниця під чо́рним вірло́м, під пі́рою, під ска́лою кри́тикою...*

підчас: 2. *підчас нау́ки...*

після: 2. *після обі́ду, після весі́ля Охрі́м вбесі́м не той чо..ові́к зроби́в ся, після сме́рти, після війни́, після мо́го ба́жання, після мої́ ду́мки, після умо́ви, після уста́ви з 21-го жо́втня, після при́пису...; після ве́тра...*

по: 3. *по ебра́м = по ебра́х, пла́вай лебе́доньку по си́ньому мо́рю, по дне́ви, по дня́м, по своє́му ліжку простеле́й ніжку, ніхто́ не запла́че по бі́лому ті́лу по бурла́цькому...;*

4. *по ха́ту, по сей бік, по ни́нішний день, по два (по́два), по пе́рше, по дру́гий раз, після́ти по кого́сь, по щось...;*

7. *по ебра́х, по сі́м бо́ці Дніпра́, по чи́йсь стороні́, по доро́зі, пі́лька дні́в оди́н по дру́гім, по ро́ці, по Бо́зі, уже́ по слу́жбі, по полови́ні, по пра́ді, пізна́ти кого́ по чі́мсь...; по ру́ски, по ни́ні...*

по́біч: 2. *стоя́ти побіч се́бе...*

по́верх = верх: 2. *су́нув поверх ко́шина, ки́нувсь аж поверх де́рева, в ху́сточці поверх голові́...*

повисше: 2. *як тебе́ пе́сти: чи повисше ко́шина, чи повисше де́рева...*

по́за: 4. *поза ха́ту...;*

6. *поза ха́тою, поза ріко́ю, поза мі́стом...*

по́зад: 2 *позад ха́ту...*

позде́вж: 2. *поздовж грани́ці...*

поте́жи, по́між = ме́жи: 2., 6. *поміж люди́ = поміж людьми́...*

помі́мо: 2. *помимо мої́ про́сьби, помі́мо то́го...*

по́над: 4. *понад ріку́, понад си́лу, не ма́ю бра́та по́над те́бе...;*

6. *понад ріко́ю, понад земле́ю, віє ві́тер понад Ри́мом...*

поні́зше: 2. *понизше прича́лка...*

попе́ред = пе́ред: 4. *попереді́ ме́не, побі́ч попереді́ ніс...*

пóпід: 4. *попід стіл, попід сей зелепéнький брáли вдовá лен дрібнéнький...;*

6. *попід горóю поважнé ідýть...*

пóпри: 4. *попри хáту, біля попри вíз, попри се...*

попрóтив: 2. *Чомý не стéлиш ся? — Ще попротив сéбе не вíшупає...*

пóруч: 2. *поруч сéбе...*

посéред: 2. *посеред мóря горúть вогнь, посеред пóля лежúть вóвча волові...*

пóтім: 2. *потім тóго самá побáчила, потім тóго пáже...*

пóуз: 2. *поуз вíкнá, ішé поуз ледáли...*

прáво: 2. *прáво брáли...*

при: 7. *при хáті, при столі, жиú при сестрі, при сьвідках, при міліці, при тій спосібности, при сім слóві, при сьвітлі, при вóлосі дзвóнів, при всім тім, успýти при чúтаню, бýти при змíлах, при рóзумі, при ерóшах, при вóлосі...*

про: 4. *про мéне, про біль зубів, про тотó, сам про сéбе, одéжа про недíлю, говорúти про щось, забýти про щось, дарувати щось про чóрний день...*

прóміж: 2. *проміж людúй, проміж такúй прóпасти товáру...;*

4. *проміж лóди...;*

6. *телé пробирáють ся прóміж нарóдом...*

прóсто: 2. *стає просто мéне...*

прóти, прóтив: 2 (3). *вúйди против мéне (менé), поклáв проти вітру, блишúть проти сóнця, прóти Варвáри почáло сніжнóм порошúти, проти звичáю, проти моéй вóлі, против прúказу, де вмý проти мéне, він вóрдий против мéне бідного, против чóгр він се говóрить...*

рáди: 2. *Бóга ради, ради Бóга...*

сéред, сéредь: 2. *серед хáти, серед пóля стоíть млин, серед нас, серед такúх обставин, серед лíта...*

сýпротив: 2. *найбільші твóри штýки видають ся нікчéмними супротив твóрів природи...*

у = **в**..

чéрез: 4. *через хáту, через пóле, через вікнó, через плíт, через ніч, через цíлий рік, через тиждень після тéбе, через тé, через нéзе, через твої трýди нас Бог благословíє...*

Дéкотрі прíіменники уживáють ся тáкже без приналéжного до них відмíнка, т. зн. як прислíвники, н. пр.: *з годíна твоý уплилó, я заплатíє з трийцятьóм робітникам, тут є зо три рíньскиx, чекáти з рік, нéдíль із пять, до сóрок людий, сóрок до пятьдесять домíв, що то за чоловік? за боєáто, мáти понад чотíри рóки...*; про по гл. 203. 350.

Про злучники.

I. Злýчники співпорядкóвуючі сполýчують рéченя головні, однорóдні рéченя побічні і однорóдні чáсти рéчень. 351.

1. Для прóстої сполýки служать злýчники *і, та* (у Українців тáкже *да*), *тай*, а в рéченях перéчних *нї*; як на сполýку хóчемо поклáсти більший нáтиск, то уживáємо злýчників *не тілько — але такóж, нї — нї*; дрýгу частíну сполýки підноcять з більшим нáтиском злýчники: *такóж, тáкже*.

2. Сполýчені гадки́ або слова́ стáвимо у противність до сéбе злýчником *а*, а ще більше злýчником *але, однáк, тамí, прéцíль*.

3. Иньшим спóсобом протистáвленя є альтернатíва (роздíльні гадки́ або пи́таня), яка́ навя́зуєть ся злýчником *або*, а в пи́таню злýчником *чи*, ще сильнíйше злýчниками *або — або, то — то, раз — раз, почáсти — почáсти, хоч — хоч*.

4. Узасáднене вíсказаної передóм гáдки вводимо злýчником *бо*.

Навпакí злýчниками *же, áдже, тáже, то* вводимо гáдку тодí, колí хóчемо зазначи́ти, що вона́ узасáднена або пояснена гáдкою, вíсказаною передóм.

Найважнíйші співпорядкóвуючі злýчники є отсí: 352.

а: *Я великий, а ти малий. Сила без голові мале, а розум без сили мале. Не смерть страшна, а недуга. Дай чого їсти, а то пропаду з голоду. А вчеш не можна ему відмовити доброї волі.*

або: *Проси тата або маму. Або грай, або роботі віддай.*

адже: *Не лихо мене ту принесло; адже ж ти собі свої.*

аж: *Грызла, грызла, аж зуби поломала. Его дід такий старий, аж мохом обріс.*

але: *Рад би я тобі помочі, але не можу. Я хотів щось сказати, але він не дає. Не я, але ти тому винен. Але де!*

бо (гл. 354): *Не сьпіеай, бо тут тобі буде лихо. Не дивись високо, бо запорошиш око. Дають ся комарі в знаки і людям і скотині, бож добре такий сверблить, як вони нажалять. Бо так. Кажи бо вже раз.*

же: *Чогож тобі дати? Наварив пива, випий же его сам.*

і (й): *Батько і син. Жаби бувають і в воді і в полі. Без підожби і овоць не горить. Ви собі кажіть, що хочете; а я і слухати не хочу.*

коби: *Коби ви здорові були! Коби зуби, то хліб буде.*

не тілько (лише) — але також (також): *Сю повму я не тілько читаю, але навчив ся єї також на память. Не тілько у нас, а і скрізь по всему світови молодий знає заяц.*

ні: *Жадна сила небесна ні земна не може тобі помочи. Ні сяк, ні так* (пор. 345 про перечку ні).

однак, однакож: *Не боєйто нам труду буде; однакож попаже ся, як справиш ся.*

почасти — почасти: *Тут ліси почасти вирубані, почасти викорчовані.*

прецінь: *Доста маж не до твого було, а прецінь пішли.*

раз — раз: *Говорить раз сяк, раз так.*

та, тай: *Буе собі чоловік та жінка. Та не чуч мені. Поїхає чоловік на ярмарок тай пуніє позу. Хутенько пішла пішеть ся, та не так то путко діло робить ся.*

таке: *Таке ти християнін, не бісурман.*

такі: *А він такі не послухає. Він не послухає їх і такі пішо.*

такім, также, теж: *Я также не знаю.*

то: *Він мені добро зробіє, то я і єму добро буду робити. Як уже є тяжкому недузі лежіє, то все буеало, думіє та думає собі. Вертаєть ся Іван то сюди, то туди.*

чи: *Будеш слухати, чи ні?* (гл. 343).

хоч — хоч: *Весна дівчача натура, хоч у панстві, хоч у мужицтві.*

II. Злучники підпорядкóвуючі вказують на то, у якій звязи з реченя головним стоять цілковиті, еліптичні або й скорочені (253) реченя побічні, що починають ся тими злучниками. Поділ злучників підпорядкóвуючих з огляду на се їх завдане подано висше в § 252. 3—10. 353.

Підпорядкóвуючі злучники є отсі: 354.

абі = щоби.

аніж = ніж.

бо (гл. 352): *Молодих залціє іноді можна пізнати по лісині на лобови, бо у старих такої лісини не буеде ріволи.*

доки, доніль, поки, поніль: *Поки ж се діялось, підняли ся на місто йти бублейниці. Поніль молодим буе, так він себ і жалуває. Біли доти, доки не признає ся. Не забуду, поки віку. Коваль клепле, поки тепле. Поки лепятка спачуть, поки матір бачуть.*

заким: *Почекаєш ти собі ще, заким я тобі дам сто корбів за морг.*

замість щоби, замість: *замість щоби просіє = замість просити.*

коли: *Коли минуло два дні, прийшов він назад до дому. Ідь собі є сьвітла, коли ти такі старі. Коли б ти*

дістáв медвéжого молокá, то я би напилá ся тай одýхнýв.

мов, немóв, нáче, ненáче: *Чáйка стúелить, лїтáючи, мов за дїтьмú плáче. Він тілько рукóю махáв, немóв хотїв зóвсїм відігнáти від сéбе сю дýмку. За селóм щось гудé, стугонúть, наче грім гремúть віддалекú. Бáтько мовчúть, ненáче не чýв. Протяглá рýку, ненáче не ївши.*

наколи́: *Наколи́ се не помóже, то трéба бýде и́ньшого спóсобу уживáти.*

наскілько = оскілько.

наче, немóв, ненáче = мов.

ніж, áніж, чим: *Приставе ся такúм бідним, що ще гірший, ніж був. Ту ще гірша бідá, ніж у мéне. Лýчший прúклад, ніж наýка. Крáще згóда, ніж свáрка. А все лýчше, чим дáти москалю, орýдувати над нáшим крáмом. Чим би на втікачá, а він ідé собі любéнько. Цьвірнýв вóдить ся більше в хáтї, чим на дворі. Чим-мáв ростú сиротá, лýчше як вúросте кáмінь.*

нїм (= перед тим що): *Нїм сóнце зійде, росá óчи вúїсть.*

оскілько, настілько: *Оскілько я знáю.*

поки, пóкіль = дóки.

скóро: *Утїшив ся, видячú его, а зрáдував ся ще більше, скóро почýв: „Однá нам дорóга“.*

сли: *Не смівай ся, сли про тéбе дóбрим не злим слóвом згадáю.*

тілько що, тілько: *Тілько що розвúднїло ся, царúця кричúть. Тілько ти ключ денебýдь дїнеш, то тодї усї ми пропáші.*

хоть, хотяй, хоч: *Він хоть і старúй, а все такú пóміч дáє. Хоч у тéбе і нема зубів, то ти менé сїпай якнебýдь, щоб хазяйка почýла. Совá, хоть би лїтáла понід небесá, то сóкóлом нїколи не бýде. Сьвітле óко, хоть де, найде. Хоч з тим, хоч без тóго.*

чи: *Подивú ся, чи кóнї запряжені. Чи нинї, чи зáвтра, все однó* (гл. 343 і 352).

чим = ніж; **чим — тим:** *Чим дáльше в лїс, тим більше дров.*

що: *Він каже, що не має часу. Треба мені подякувати обмові, що він мені вигоду зробив. Був собі такий бідний вовк, що трохи не здох з голоду. Як же мені не плакати, що тілько один ти мені остався? Я йшов тією самою дорогою, що вчера.*

щоби, щоб, аби: *Вони підперли двері, щоб вона не вийшла. Я хочу, щоб у мене був усе повний звінок гроший. Щоб ви так по правді дихали! Що тут робити, щоб вона не втікла? Такої біди мені ще не траплало ся, щоб у мене що вкрали. Робітники роблять, от аби день минув. Він говорить, аби язик вертів ся. Аби гроші, то все буде. Чоловік на землі не на те, щоб усе тілько в щасті жити і ніякої туги і печали не дізнати, а на та, щоб сьвяте добро возлюбити і через його в царство небесне війти. Рідко може єсть на Україні добра людина, щоб іжила вік, та не була ні разу в Києві.*

як: *Голос соплки колисає ся по воздухах, як рибка по широкім Дунаю. Не такий чорт страшний, як єго малюють. Нема у сьвіті, як своя країна. Як вийде твій хазяїн в поле, так (то) іди за ним. Як би дали чогонебудь доброго їсти, то показав би вам сокола. Як пес став уже дуже старий, хазяїн прогнав єго від хати. Пять літ минуло, як він в селі не був. Лови рибку, як ловить ся.*

Деякі злучники уживають ся також як прислівники, 355.
н. пр.: *аж, аж на, і, скоро, хоть, наче, ніби*, н. пр.: *Бесбор аж затрясе ся. Єго аж нема. Віддасть мені аж на Дмитра. Роби скоро...*

Г. Про лад слів у реченю (гадці).

Деякі слова, розряди слів і части речення (гадки) ма- 356.
ють зовсім означене місце в реченю (гадці). Так ставимо:

1. питайні заіменники і частиці, відносні заіменники і частиці і злучники (окрім *же*) на початку гадки, котру вони започинають, н. пр.: *Що хочеш? Де йдеш? Чи мама дома? Не знаю, чи дома, чи ні. Не все золото, що ся*

сьвітить. Там добре, де нас нема. Ішов дощ, що улиці потоками стали. Сиди тут, поки назад не прийду...

2. *би, -б* по якімсь слові, особливо по\злучниках, дієсловах або і заіменниках, н. пр.: *Як би ви вчились, так як треба, то і мудрість була би своя...*

3. перечку перед тим словом, що має бути заперечене, і перед присудком, коли ціла гадка має бути заперечена, н. пр.: *Слабий чоловік не може далеко йти.* (Але: *Недалеко школи стоять дві старі тополі*). *Не все те маємо, про що гадаємо. Ні в день, ні в ночи не маю супокою...*

4. приіменники (окрім *ради*) перед тим словом або вираженем, до котрого належать (заіменники *ніхто, нішо, дехто, дещо* можна притім розділити приіменником на їх складові части), н. пр.: *Від нині не буду з ніким* (або *ні з ким*) *уже про се говорити. Вона ні зачо у світі не хотіла сего зробити.*

5. придатки прикметникові безпосередно перед або по слові, до котрого належать, н. пр.: *Осінь приносить нам солодкі овочі дерев. Суд Божий не мине тебе...*

6. *нехай, най* (гл. 342) все перед дієсловом, н. пр.: *Най буде мир між нами.*

357. Зрештою лад слів є свобідний, але свобідний не в тім значіню, щоби се було все одно, як слова і речення (гадки) по собі слідують; противно маємо нормальний лад слів, а сей лад можна змінити, чи то для більшого піднесеня якогось слова, чи задля иньших причин в промовах і піснях.

Нормальний лад слів є такий:

1. Підмет (із своїми придатками) стоїть перед присудком, предмет (із своїми придатками) і придаток прислівниковий по присудку; але короткі прислівники ставимо радше перед присудком, н. пр.: *Вода є сьвіжа. Найголодніша дитина бідної вдови стала. Колюмб відкрив Америку. Ніхто на сьвіті не знає, що ему принесе найблизший день. Блискає на всі сторони. Стало смеркати, як я входив у ліс.*

2. Наколи є два предмети, то ставимо 3-ий відмінок перед 4-им; зрештою що до порядку предметів і придатків

прислівникових, що належать до одного і того самого присуду, заховуємо лише отсе правило, що коротше виражене стайнне перед довшим, н. пр.: *Напишу братови лист. Напишу віденському капелюшникови, що продає такі гарні капелюхи, перепиский листок, щоби прислав мені також один капелюх.* (Або: *Напишу перепиский листок віденському капелюшникови, що продає такі гарні капелюхи, щоби* і т. д.

3. Та предмет або придаток прислівниковий стоїть часто на початку речення (гадки), чи то для того, щоб їх сим вінковим ладом особливо піднести, чи то для того, що найліпше надають ся до навязаня з попередною гадкою, або що є питайним або відносним словом (гл. 356, 1); в такі разах по предметї або придатку прислівниковім слідує деколи насамперед присудкове дієслово, а аж потім підмет, н. пр.: *Де мешкає твій батько? Онтам у домі, що на єго даху сидить чорний кіт, мешкають тато. Такий гарний дім поставив тато? В однім городї жив купець; у него не стало товарів.*

4. Заіменник особовий і зворотний, коли вони є предметом, приключують ся радо до слів, котрими починаємо гадку (як злучники, питайні слова...), н. пр.: *Як собі хто постелить, так ся виспить.*

Приміри свобідного ладу слів: *Вербу, де не посадиш, там* 358.
і прийме ся. Про славу думає лицар, а не про те, щоб цїла була голова на плечах. Понад Дніпром поуз гір є бовтно печер.

ДОДАТОК I.

Руске віршоване.

Чоловік, утїхою або сьуткою глубоко зворушений, висказує свої гадки також і піснею. Сьпівана річ, так само як і мельодия, мусить бути збудована після якогось ритму, т. зн. наголошені складі (силяби) пісні, так само як в притаскою піднесені тони мельодиї, мусять все наново і правильно по якісь часї по собі наступати. Рити спочиває отже в тім, що наголошені складі з ненаголошеними після якогось певного правила чергують ся. Н. пр.

Нема танцю на всім сьвіті, як та коломийка,
Вона душу вириває із мого сердейка.

В гадцї, висказаній таким способом, кождий відчуває рити, і що при тім можна навіть танцювати.

Окрім того на подавім примірі бачимо, що гадки виливають тут в дуже правильні ритмічні (мельодийні) періоди, до яких слова мусять пристосувати ся. Аби се і в письмі зазначити, пишемо ритмічно збудовану річ осібними рядками, які від того прозвано з латиньска віршами (versus) або з грецка стихами (στίχος).

В ритмі важна річ наголос, а найважнїйший є наголос при кінцї кождого вірша. Сей наголос є головним наголосом ритмічним. Тут мусить наголос мовний вповні згоджувати ся з наголосом ритмічним. Н. пр. *коломийка — сердейка.* — Буває так, що ритмічна періода (вірш) розпадає ся на кілька окремих частин, а тодї більшого значіня може набрати ся і наголос при кінцї кождої такої частини вірша.

Як з ритмічним наголосом наголос мовний мусить згоджувати так само бачимо, що у віршах 'конець слів паде завсїгди на

кінець ритмічної періоди або окрéної сї частини, так що на сих місцях вірш немов пересіка́є ся (перéсічка, цезу́ра).

Наголо́шені кінцеві склади́ вірша відно́сять ся часто в ритмічній періоді ще й т. з. чи́нон, що чу́ти в них ті самі зву́ки, т. зн. вони́ рину́ють ся. Буває, що і віршові части́ни на перéсічці та́кже рину́ють ся. Н. пр.

Сонце гріє, вітер віє,
А дівчина з жалю мліє...

Рим називають ну́жеским[1]), як наголо́шений послі́дний склад вірша (*мід — лід; четвéр — умéр*), а жéньским, як наголо́шений передпослі́дний склад вірша (*жнáри — чáри; пíре — подвíре*).

До́вші пісні дають ся поділи́ти на стро́фи, т. зн. на одна́ково за великі, а своїм ритмом однакові части.

В піснях з осібним характером уживають ся осібні ритми.

А. Рускі народні ритми.

I. Коломи́йка склада́є ся з двох віршів, що рину́ють ся з собо́ю; ко́жний вірш має по чотири такти, а ко́жний такт по чотири склади́ однако́вої стійности, лише́ послі́дний такт ко́жного вірша має два склади́ подвійної стійности, і ті два склади́ рину́ють ся. На́голос слів остільки озна́чений, що пéрший з двох римо́ваних складі́в наголо́шує ся. Ра́зом з 2-ним і 3-ним та́ктом ко́жного вірша ну́сить почина́ти ся нове́ сло́во (перéсічка, цезу́ра). Всї ті прави́ла вираже́ні на отсїм вірші[2]):

---

[1]) Сї на́зви (ну́жеский і жéньский рим) взяті від давних Прованса́льців і Францу́зів, у котрих ну́жескі прикмéтники, як н. bonus, ка́ють на́голос на послі́днім складі (bon), а жéньскі на передпослі́днім (bona, bone).

[2]) Для представлення ритму послу́гуємо ся музика́льними знаками (но́тами, тактовими перéділками), причім но́ти пока́зують, кілько часу́ для відповідного скла́ду належить ся ($\rho = 2\ \rho = 4$), а перéділки тактові, що на пéрший склад по перéділці падé ритмічний на́голос. Кілько із часу́, зазна́ченого но́тою, припада́є часу на відпи́ (па́узу), сéго з осібна не трéба подава́ти. Окрім того, зазна́чуємо перéсічку за́пинкою, рим лі́нією під но́тами, а головний на́голос ритмічний знако́м на́голосу над но́тою.

Н. пр. *Ой піду я межи гори там, де жиють Бойки,*
Де музика дрібно грає, скачуть по легойки.

Отсей звірцевий колоннійковий рити (вірш) поймбуєть ся в всяких відмінах, н. пр.:

1. *Козак коня напуєде, Дзюба воду брала,*
Козак собі засьпіеде, Дзюба заплакала.

Се виражає ся так:

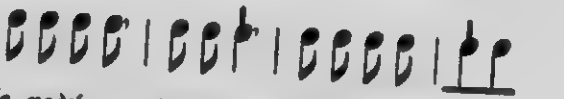

2. *Не ходи, не блуди понад берегами,*
Не души, не вали чорними бровами.

Т. зн.

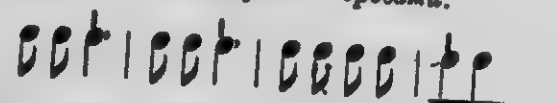

3. *Ой не шуми лужо, зелений байраче,*
Ой чогож ти плачеш, молодий козаче.

Т. зн.

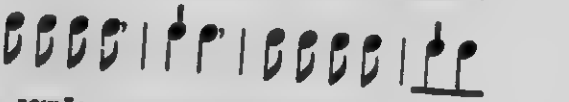

4. *Ой летіла зазуленька по Вкраїні,*
Гей ронила свої піря по долині;
Ой як тяжко своїм пірям по долині,
А ще тяжше сиротині на чужині.

Т. зн

Пливи, пливи селезеню тихо по воді,
Прибудь, прибудь, мій батеньку, тепер ік мені.
Ой рад би я, дитя моє, прибути к тобі,
Насипано сиру землю на руки мені

або: *Ой летіла зазуленька через море в гай,*
Тай пустила своє пюрце у тихий Дунай.

Плини, плини, ясне сонце, долї за воде,
А я собі молоденьке ясном за тобе.
Приплинемо, ясне сонце, на ясний небо,
А там собі заспіваєм усїх святенько...

Т. зн.

В наведених тут відмінах коломійкового рітму бачимо 1) що в другім такті замість чотирох складів однакової стійности є три складі, а третій склад має тоді подвійну стійність; 2) що не лише в другім, але і в першім такті два складі заступають ся одним. На складах подвійної стійности спочиває тоді наголос. Дальше 3) що в другім такті замість чотирох складів є два складі подвійної стійности, а на першім з них спочиває наголос; 4) що в третім такті замість чотирох складів є два складі подвійної стійности (тут без значного наголосу); 5) що нарешті в четвертім такті замість двох складів подвійної стійности є лише один склад.

Можливі є ще й инші відміни коломійкового рітму і вони можуть навіть з собою чергувати ся. Н. пр.

Вибирає ся Козубей у бій з ворогами,
Та взяв собі самопал і лук зо стрілами;
Казав собі коня дати, коня вороного,
Шаблю із похевю, фляшку із водою.

Т. зн. 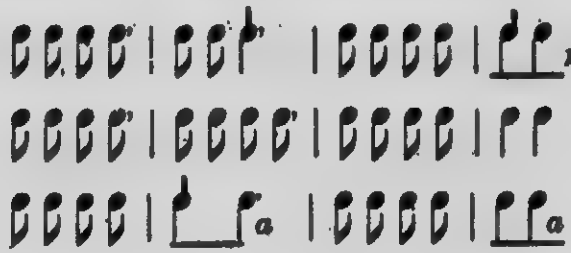

Або: *Ой на горі жито, на долині жито,*
В чистім полї край дороги козаченька збито.

Т. зн. 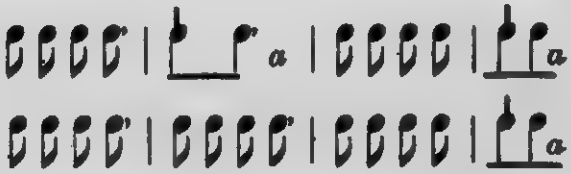

Або: *Ой ізве чумак сіль лім по долах,*
Не нейшое ся присодоньки на своїх солах.

Т. зн.

Або: *Ой там за дунаєм, крутим беріжком,*
Ой там розмовляє токіл з козаком.

Т. зн.

II. **Шу́шка** збудо́вана подібно як колоні́йка. Вона́ складає ся з чотиро́х вірші́в, які́ то по два, то лише́ дру́гий з четве́ртим рифмують ся. Ко́жний вірш є два та́кти завдовжки́, а ко́жний такт має по чоти́ри складі́ однако́вої сті́йности. Характеристи́чно для шушкового ри́тму се, що він почина́є ся двоя́ ритмічно ненаголо́шеними складі́ми (Auftakt), і що пере́січка не паде́ на коне́ць такту. Всї ті пра́вила ви́ражені на отсї́м взірці:

Сонце гріє, вітер віє,
А дївчине з жалю мліє;
Знати, знати по тім лїчку,
Що тужила цїлу нїчку.

Отсе́й взірцевий шушковий ритм подибуєть ся з всїлякими відмінами, які́ ко́жний із наведе́них взірці́в сам собі́ поясни́ть ніже:

1. Ой дівчино чорнобка,
Не ходи ти до потока,
Ой бо там глибока ріка,
Як ся стопиш, буде шкода.

2. Що нам, хлопці, за біда?
Єсть у полі лебода!
Косіть, хлопці, лебоду,
Забувайте всю біду...

3. Гиля, гиля, сірі гуси,
Гиля, гиля на ріку,
Завезіть холідньку,
Не розелжу до віку.

4. І шумить і гудіть,
Дробен дощик іде,
А хтож мене молодую
До домоньку поведе.

III. В колядкáх, щедрівкáх, весільних і обжинкових пісенях чýти ритм відмінний від коломенськóго і музичного. Характеристична ріжниця є та, що тáкти складáють ся не з чотирóх або двох, а з трох або шістьóх рівних часових одиниць. Голос ритмічний падé завсїди на пéрший склад послїдного тáкту перед перéсічкою).

1. Колядкóвий ритм виглядáє так:

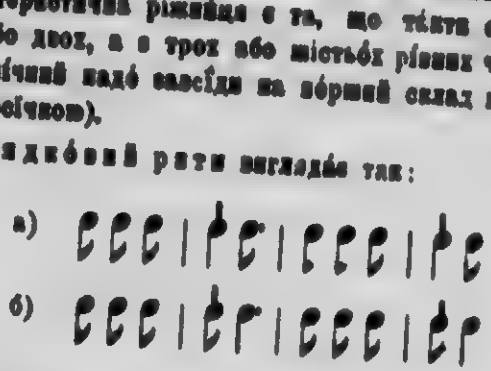

яр. а) *Дїва Мерія церкву строїла*
З трома дверіма, з трома вікнáми...
б) *В перше вікóнце скочило сóнце,*
В друге вікóнце ясен місяцю,
В трете вікóнце ангол урікує...

Вáжне се, що по кóждім вірші ідé корóтший або дóвший присьпів (рефрéн) пáмять з відмінним рúтмом, так що колядка виглядáє властиво з. яр. так:

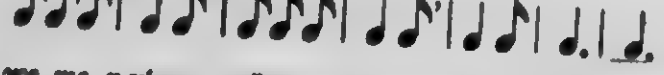

Чий же то плýжок найраньше вийшла? — Ой дай Бóже!
Пресвятá плýжок найраньше вийшов. — Ой дай Бóже!
Ми милий Гóспоть волики вóнить — Ой дай Бóже!
Пречиста дїва їстоньки нóсить — Ой дай Бóже! і т. д.

Але є колядки і без прúсьпіву (рефрéну) і з трóхи відмінним ритмом:

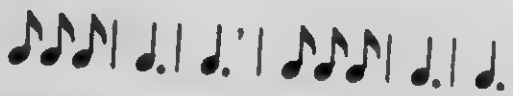

яр. *Пречиста дїва, десь Христа дїла? —*
Хрестила єго во Йорданї...

Вже на отсúх прикмірах бáчимо, що колядкóві вірші не нýсять рáхати ся, що числó віршів неозначене і що кóждий вірш розпадає ся на дві чáсти (перéсічка по середúні).

Часто повторяється ся в попередній друга половина вірша в наступнім вірші, н. пр

Ой отворилоб ся світле сонейко,
Світле сонейко милому Богу:
Не буду, Боже, рано вставати,
Рано вставати, світ сповідати..

Щедрівні так само збудовані як колядки:

Чи дома, дома жалій дома?
Ой вже він дома, нам не сказали.
Ой щож він робить? — Черевиці лічить.
Ой чи-не дасть нам хоч по черевиці..

2. Своїм рітмом подібно збудовані і весільні пісні:

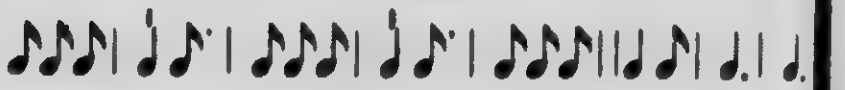

Н пр.

Ой ходи мамко, ой ходи серце, до білеського стола,
Викупи мамко, викупи серце, віночок від жіночок..

Або:

Ой забренїли коваи коби на дворі,
Ой заплакала Ганнина мати в коморі
Ой не плач не плач, моя матінко за мною,
Не заберу я усього добра з собою

Або:

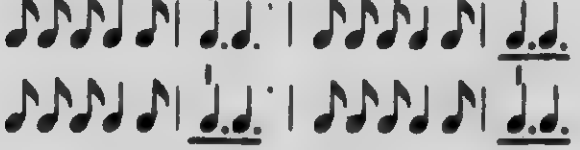

А благослови Боже і пречистая мати,
І пречистая мати весїле зачинати

Міжтим як перша весільна пісня нагадує ще обвесїя до колядок, так що і колядковий рефрен тут немов заступлений слов

до [illegible] столе, [illegible] [illegible], то в другій пісні [illegible] [illegible] строфові будови і ритму.

Подібно трочасових ритмів співає ся:

Ой сидили фіалочки, сидили,
Кидали горовьку встелили.

Т. ж.

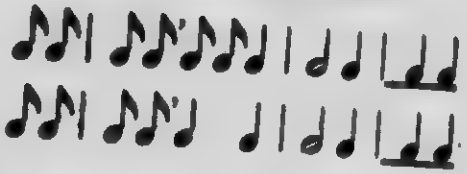

Отак на весілях співають також до танцю і очевидно в ритмі різних танців (коломийкових, шуткових).

3. Трохи інакший ритм, як в весільних пісних, подібуємо в пісних обжинкових:

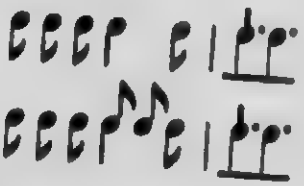

а) *Місяцю пороженьку,*
Світи нам доріженьку,
Щоби ми не зблудили,
Віночка не згубили.

б) *Орішок зеленький,*
Наш чинок молоденький,
Лішина зеленїйша,
Наша пані молодїйша,
Щесте доленьку має,
Заечасу ся обжинає.

IV. Весняні, гаївні і купальні пісні збудовані у весілля, найбільше чотирочасовім ритмі. Рим ледви слідно, а головний річ ритмічний розмір, в якім хороводи, чи инші забави ідуть. Н. пр.

Ой ти зайчику,
Ти сивесенький,
Ти голубчику,
Ти зорнесенький;

Анї куда сийти,
Анї скочити і т. д. іде в ритм:

Або: *Вербовая дощечка, дощечка,*
По нїй ходить Настечка, Настечка,
На всї боки леліє,
Відки милий надїде.... іде в ритмі

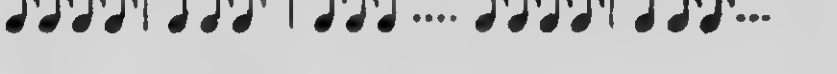

Або: *У нашого жученька, жученька*
Золотая рученька, рученька.
Ой спи, жучку, спи, небоже,
Най ти господь допоможе,
Спи, жучку, спи! — іде в ритмі

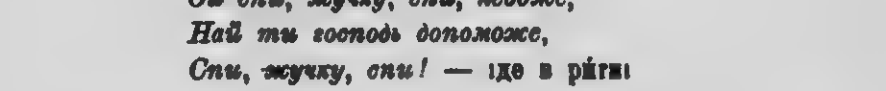

Або: *Через наше село*
Там летїло помело — стовпом дим!
Ригорова голова
Закляла ся була тай горить — іде в ритмі

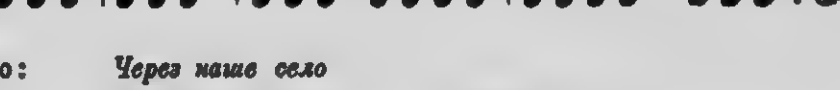

Але чути і тричасовий ритм:

Ой весна, весна, та весняночка.
Деж твоя дочка та панляночка?
Десь у садочку шиє сорочку,
Шовком та білю та вишиває
Свойому милому пересилає.

Т. зн.

В пісні:

Чому Галю не танцюєш, Галю, Галю!
Бо не маю черевичків, козеченьку.

чуєш властиво вже коломійковий ритм:

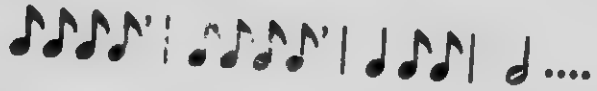

V. Думки не співають ся до танцю, ані при обрядах; вони мають своїх осібних ритмів, а збудовані то в коломійкові, то мужицкім, то в колядкові ритмі. Вони складають ся звичайно з бо-лше віршів, котрі деколи лучать ся в строфи.

Так думки: *Ой на горі жито, Вибирає ся Козубей, Ой* [illegible] чужак (гл. висше) зложені в коломійкові ритмі. А ритм сеїх думок дасть ся також звести на коломійковий ритм:

Гей полети, валко, гей полети чорна,
Та на Січ рибу їсти;
Та принеси, валко, та принеси чорна,
Від кошового вісти.

Або:

Вийду я, вийду, в садок вишневий
Стану си подумаю,
Виломлю я си з рожі квітоньку
Та пущу по Дунаю.

Т. зн.

Або ще инакше:

Ой не Байда мій горілочку
Та не день, не ніченку, та не годиночку.

Т. зн.

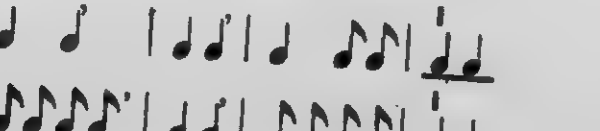

... і т. д.

Шуковий рити чуємо н. пр.

У сусїда хата біла,
У сусїда жінка мила,
А у мене нї хатини,
Анї жінки, худобини.....

Колядковий рити чуємо н. пр.

Ой закукала сива зазуля
Та в лїсї на терночку,
Ой виправляла мати синонька
Своего на війночку.

VI. **Думи**, се історичні пісні, які складали бандуристи (кобзарі) і які сьпівають, а властиво більше рецитують бандуристи при грі на бандурі (кобзї). В думах нема музикального ритму, вірші дум не є ритмічними одиницями, але вони найбільше римовані, а римовані так, що один і той сам рим довго чути, доки не змінить его инший рим, що знов так само довго повтаряє ся. Н. пр.

Не сїза зазуленька в темнім лузї кукала,
Не дрібнаїя пташка в садку щебетала:
Се сестра із братом з далека розмовляла,
Поклін посилала:
„Братику мій милий,
Як голубонько сїзий!
Прийди до мене із чужої сторони,
Навістий мене при лихій годинї!“
— „Сестро моя рідненька,
Як голубонька сизенька!
Як я маю прибувати,
Тебе навіщати
За темними за лїсами,
За дальними за степами,
За бистрими за водами?“...
— „Через темний ліс ясним околом летй,
Через бистрії води білим лебедем плиней,
Через степи далекії перепелочком біжи,
На моїм, брате, подвірю ти голубонком пади,
Добре слово заговори,
Моє серце сирітське звеселй!

Чужі, брáте, сéстри з дóму Бóжого ідýть,
Всї як пчілоньки гудýть,
На хлїб, на сіль людий закликáють,
Менéж, брáте, слóвом не займáють
Моє є бчи не знáють...“

На лад пісéнь нáродних почáли поодинóкі люди склада́ти вірші, які тим ріжня́ть ся від пісéнь нáродних, що вони не призначені для сьпіваня, а для чїтаня або декляміваня. Такі вірші називáємо штýчною поéзиєю.

В штýчній поéзиї уживáють ся по чáсти рýскі нáродні ритми, а почáсти чужі.

З рýских нáродних ритмів в штýчній поéзиї найбільше улюблений колоннїкóвий вірш у всяких своїх відмінах. Н. пр.

1. *Думи мої, думи мої, лихо менї з вáми!*
На що стали на папері сумними рядáми?
Чом вас вітер не розвіяв в степу як пилíну.
Чом вас лихо не приспало, як свою дитíну?

(Шевченко.)

Шуми, вітре, шуми буйний на лїси, на гóри,
Мою журну́ неси думу на підлиські дéбри.
Там спочинеш, моя думко, в зеленій сосни́ні,
Журбу збудиш, натїшиш ся у лихій годи́ні.

(Шашкевич.)

Мово рідна, слово рідне, хто вас забувáє,
Той у грудях не серденько, тілько камінь мáє.
Як ту мову мож забути, котрою учíла
Нас всїх ненька говорити, ненька наша мíла?

(Воробкевич.)

Розвивай ся, лозо, борзо, зелена дібрóво!
Оживає омертвіла природа наново.
Оживає, розриває пута зимовії,
Обновляєсь в сьвітї сила і сьвіжі надії.

(Франко.)

2. *Пішов козак молодий в далеку дорóгу,*
Кинув жінку молоду та хату убóгу.

Посертає за сім літ, хату оглядає,
Дивує ся сам собі, хати не пізнає.

(Руданьский).

3. *За горами гори хмарами повіті,*
Засіяні горем, кровію політі.

(Шевченко.)

4. *У перетику ходила по оріхи,*
Мірошника полюбила для потіхи.

(Шевченко.)

5. *Ой сіє же він при столику при сьвітлі думає,*
Писанечко дрібненеське, а він го читає.
Писанечко дрібненеське, листочок як сніг,
Склонив же він головоньку к столови на ріг.

(Федькович.)

6. *Ой вийду я з хати на ой стану гадати,*
Коби то не зброя, не білі кавати,
Ой тож бим полетіє як куля, як кріс,
Дем орлом родиє ся, дем соколом ріс.

(Федькович.)

7.[1]) *Оттак, Николаю, вкраїньскі вірляте*
І веселять душу й серце згріевають,
Оттак, Николаю, руські соколяте
То в голос, то з тіха матери співають.

(Шашкевич.)

Коломійкови ритмом, але без риму зложена отся поезия (Руданьского перекад „Іліяди" і „Боротьби нимий з жабами"):

Аж до неї мовив Гектор шеломенний:
„Не йди моя мати вина діставати;
Вино отуманить і сили позбавить.
Не сьмію і Дію брудними руками
Вино проливати; гріх тому молитись,
Хто так оскверніє ся кровю і розбем.
А збери ти, нєнько, молодиць поважних,
Та піди з кадилом до храму Палляди
І візьми найкращу, найдовшу намітку,

---

[1]) З перехрестними римами.

Якая ь е дóлі тобі наймилíща,
І покладь е нóги красної Паллáди."

(Іліяда VI. 263.)

Приміри шукового ритму.

Над Дніпровою сивою
Стоїть лесір між лозою,
Між лозою з ялинóю,
З червоною калинóю.

(Шевченко.)

Вже сонечко пригріває,
Теплий вітер подуває,
І річеньки забреніли,
Темні луги зашуміли.

(Головацкий.)

Суне, суне чорна хмáра
Наче війско із полудня,
Коровоки сонце вкрили
За горою бубни бубнять.

(Франко.)

Ой щебечуть соловії,
Розвивають ся лелії,
Цьвіти сиплють ся з вишень;
Пара голубів гуркóче,
Наче слухати не хóче,
Соловейкових пісень.

(Пачовский.)

Нехай знеть ся лозá,
Куди вітер повнé,
Не обходить вонá
Ні тебе, ні менé.

(Руданьский.)

Приміри кожадкового ритму:

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тіхне, поле мліє,
Радіють люди, що одпочинуть.

А я дивлю ся і серцем лину,
В темний садочок на Україну.

(Шевченко.)

Цьвітка дрібна́я молила не́ньку,
Весну рані́ньку: Нене рідна́я,
Вволи ми во́лю, дай мені до́лю,
Щоб я зацвіла, ввесь луг скрасила,
Щоби я була як сонце я́сна,
Як зоря кра́сна, щобим згорнула
Весь світ до се́бе.

(Шашкевич.)

Б. Чужі ритми.

У иньших наро́дів поезия на́с зо́всім иньші пи́тоні собі фо́рми. Гре́цко-лати́ньскі вірші не є ритмічні, а метри́чні, т. зн. не на́голос (більше або ме́ньше віднесене го́лосу), а довгота́ або коро́ткість складів є характеристи́чною прикме́тою будо́ви сих вірші́в. А що в ру́скій (украї́ньскій) но́ві не відріжня́ємо до́вгих і коро́тких складів, то такі чужі вірші ми (як Ні́мці) скандує́мо, т. зн. ритму́ємо (до́вгі склади́ наголо́шуємо, а коро́ткі лишаємо без на́голосу). Таки́м чи́ном сї чужі віршові фо́рми зроби́ли ся придатними для ру́ских (украї́ньских) поетів.

В серо́дних і нови́х часа́х повста́ли у Прованса́льців, Францу́зів, Італі́яньців і Ні́мців свої рифо́вані і ритмічні вірші, які приняли́ ся і у нас

Чужі вірші ді́ють, по гре́цкому і лати́ньскому звича́ю, на сто́пи і розріжня́ють: ямб (⏑ – т. зн. для нас ʃ ʃ), трохе́й (–⏑ = ʃ ʃ), дакти́ль (–⏑⏑ = ʃ ʃ ʃ), анапе́ст (⏑⏑– = ʃ ʃ ʃ) і т. д.

По три, чоти́ри, пять або шість таки́х стіп склада́ють ся на оде́н вірш, а ті вірші ще в дода́тку часто на лад західноевропе́йский рифу́ють ся з собо́ю або па́рами, або на перехре́ст або і ще инакше.

1. **Ямб.** Тристопо́ві вірші:

Заснув глибокий став,
Заснув славний гай...

Десь пугач закричав:
„Рятуй! Запомагай!“
Прокинулись дуби
Мов браві козаки
На звуки боротьби,
Розправили сильки,
Мов чують свою біду...

(Одарка Романова.)

Чотиростопові вірші:

Ось блисне метеор і згас
Як у житю щасливий час,
І на всесвітнім цвинтарі
Лягли десь відламки зорі:
Так розпадаючи ся світи,
Живуть і гинуть без мети.

(Маковей.)

Чотиростопові вірші чергують ся з тристоповими:

Христос воскрес! Христос воскрес!
Покинь мертвецькі сни,
Прокинь ся й ти, природо, днесі,
Встань, весно, воскресни!

(Василь Щурат.)

З женьскими римами:

Еней був парубок моторний
І хлопець хоч куди козак,
На лиці здав ся він прозорний,
Завзятійший од всіх бурлак...

(Котляревский.)

Пятистопові вірші:

Людина я. Де взять такої вдачі,
Щоб примхи всі у край перемогти?
Нікчемних мрій ті порыви горячі —
Як їх забути? Куди від них втекти?
Вже враз порвать...

(Грабовський.)

Нерімовані т. зв. білі вірші:

Давно було. Дітий маленьких двоє,
Побравши ся за руки, по квітчастих
Лугах підгірських стежкою вузькою
Поперек ниве в жаркую літню днину
Ішли з села.

(Франко.)

Шестистопові александрийскі вірші:

Не вмре поезия, не згине творчість духа,
Поки живе земля, поки на її живуть,
Поки природи глас людина серцем слуха,
Клопоти крамарскі її ще не забють.

(Свійленко.)

2. **Трохей.** Чотиростопові вірші:

Тихий сон по горах ходить,
За рученьку щастя водить,
І шумлять ліси все тихше,
Сон малі квітки колише:
Спіть, мої дзвіночки сині,
Дикі рожі в полонині!

(Маковей.)

Пятистопові вірші:

Я не жалуюсь на тебе, доле!
Добре ти вела мене моя мати.
Таж де хліб родити має поле,
Мусить плуг квітки з корінем рвати.

(Франко.)

3. **Дактиль.** Чотиро- і тристопові вірші чергують ся з собою:

З неба скотилась зоря променистая
В темну глибінь океана...
В жирі порвала ся чесна та чистая
Жизнь, за братерство оддана.

(Старицький.)

Гекзаметер:

Кеньки порука, котору дає хто за злих і нічемних.

Дактиль:

Вéсно, ти лучиш мене! Розсиваєш ся сонця проміням,
Лагодом теплим пестиш, я сині простори ланиш.
Хмари осяйні немов ті клубочки шпуляєш по небі,
І мов шовкові нитки дощ із них теплий спускаєш.

(Франко.)

4. Анапест. Триcтопові вірші почасти з жіньскими римами:

Я убогий родився. І в ті дні,
Як вмирать доведеть ся мені,
Тільки горе та стомлені руки,
Та ще серце зотлілеє з муки
Я зложу у дубовій труні.

(Грінченко.)

Дуже рідко подібати в руській (українській) штучній поезиї т. зв. силябічний вірш, де без óгляду на рити або наголос рішає лиш скількість складів (силяб). Найчастійше ще стрічаєть ся у нас 11- і 13-складовий вірш. Н. пр.

Тодішний Галич великий, богатий,
Обіймає пространь на пять годин ходу,
Вбирає ся в красні, золоті шати
Богатством тканї в горі аж до споду,
Тут то сяяли церкві і палати
І тверда кріпость князівського роду.

(Могильницкий.)

Зрадник од людий ласки не мати ме,
Сам він од себе в пущі тікати ме,
Його рідне слово в пісні не гріти ме,
Його пісня в серці вуглем горіти ме.

(Метлинський.)

Сонце ясне померкло; світ пітьма насїла,
Вітер і здоєж дооколла сум ся розлягає;
Чагарами пустими тьма всякіє заєїла,
Над тїном опустїлим галок гамір грає.

(М. Шашкевич.)

Як чужі віршові форми, так само і чужа строфова будова подібує ся у руских (українських) поетів. Знеки них треба осо-

більше називати сонéт, октáву і терцíну. Рити в них звичайно римічні.

Сонéт складáють ся з чотирóх строф: двох по четíри, а двох по три вірші. В сонéті рифуєть ся все пéрший вірш із четвéртим, пятим і óсьмим, другий з трéтим, шéстим і сéдмим, а дев'ятий, десятий і одинáйцятий рифують ся з дванáйцятим, тринáйцятим і чотирнáйцятим. Однáк поéти чáсто рóблять ріжні зміни в рифах. Н. пр.

Сонет.

Приходь же, весно: вже готові всі ми
Тебе, богине пишна, зустрічати,
І вглядіеши твої зелені шати,
До тебе вийдем з співами гучними;

А ти устами пишними твоїми
Як рідних всіх нас станеш цілувати,
І от тоді почнем ми оживати
І заміцнятись силами новими.

І забренить і полетить у гору
Наш спів, окрилений твоїм коханням,
І вславить він твої могучі чари.

Усе до одного пристане хору,
І гимн людий з пташиним щебетанням
В одній гармонії пронизує хмари.

(В. Самійленко.)

Октава се строфа з вісьмóх віршів. З них пéрший рифуєть ся з трéтим і пятим, другий з четвéртим і шéстим, а сéдмий з óсьмим. Н. пр.

Ти звеш мене, й на голос милий твій
З горячою любовю я полину;
Поки живуть думки в душі моїй,
Про тебе, нельзя, думати не кину.
Як мрію чистую з найкращих мрій
Я заховаю в серці Україну,
І мрія та як світиме ясне
Шляхом праведним поведе мене.

(Самійленко.)

Терци́на се стро́фа зложена з трох вірші́в. У ній рифу́ють ся все пе́рший вірш з тре́тим, дру́гий із пе́ршим і тре́тим вірше́м наступної стро́фи. Коне́ць терцино́вої стро́фи становить осібний вірш, який мусить рифувати ся з другим віршем остатньої терцини. Н. пр.

Сніжок паде. Летять листочки білі
Як у сеї пахучий вишні цьвіт,
Коли вітрець порушить з легка тіле.

Сніжок паде... Отак з забутих літ
Летять не мене незабуті мрії
Такі невинні, як лилеї цьвіт.

Сніжок паде... Немов крізь мраку мріє
Якийсь далекий, добрий, красний сьвіт,
Де все цвите, сьміє ся і лоніє —

То спомини з моїх дитячих літ...

(Б. Лепкий.)

ДОДАТОК II.

Письмо церковно-словѣньске.

Русини мають релігійний обоянок, учити ся читати ще і свої книги церковні. Книги сі, як уже висше сказано, властиво не руські і друкують ся навіть иньшою азбукою (кирилицею):

А, Б, В, Г, Д, Є, Ж, Ѕ, З, І, Ї, К, Л, М, Н, О, П, Р, С,
а, б, в, г, д, є, ж, ѕ, з, і, ї, к, л, м, н, о, п, р, с,
Т, Оу, Ѹ, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ъ, Ы, Ь, Ѣ, Ѣ, Ю, Ꙗ, (Ѧ),
т, оу, ѹ, ф, х, ц, ч, ш, щ, ъ, ы, ь, ѣ, ѣ, ю, ꙗ, (ѧ),
Ѡ, Ѿ, Ѯ, Ѱ, Ѳ, Ѵ.
ѡ, ѿ, ѯ, ѱ, ѳ, ѵ.

Сї букви називають ся: *аз, буки, віди, глаголь, добро, єсть, живіте, зело, земля, іже, іже во єлитоню, ѥко, люди, мислїте, наш, он, покой, рцы, слово, твердо, уѩкоу, ух, фрт, хер, ѡ, чері, ша, ща, ѿор, ѿорі, ѥр, є, ѩть, ю, ѧ, о, от, кои, пои, фитїта, ижица.*

є по голосозвуках значить тілько що є, ѕ = з, и (найчастїйше) в назвуку і по голосозвуках тілько що і, в кождім иньшім разї = и, оу і ѹ = у, ъ не виновляє ся, ы значить тілько що и, ѣ = і (і), ꙗ (ѧ) = я, ѡ = о, ѿ = от, ѯ = кс, ѱ = пс, ѳ = фт (т, ф), ѵ = і (и), по голосозвуках = є. Иньші букви мають таке саме звукове значіня, що і відповідні букви в руськім.

Человѣкъ нѣкій имѣ два сына.

Й рече юнѣйшій ѥю ѻтцѹ: ѻтче, даждь мнѣ достойную часть имѣнія: й раздѣли имъ имѣніе.

Й не по мнозѣхъ днехъ собравъ всѣ юнѣй сынъ, шедъ на страну далечь, й тѹ расточи имѣніе свое, живый блѹдно.

Изжившю же ему всѣ, бысть глад крѣпокъ на странѣ той, й той начатъ лишатися.

Й шедъ прилѣпися единому ѿ житель тоя страны: й посла его на села своя пасти свиніа.

И желаше насытити чрево свое ѿ рожецъ, яже ядяхѹ свиніа: й никтоже даяше ему.

Въ себе же пришедъ рече: колико наемникомъ ѻтца моего изобилуютъ хлѣбы, азъ же гладомъ гинѹ?

Востанъ идѹ ко ѻтцѹ моему, й рекѹ ему: отче,

Человік якийсь мав два сина.

І рече молодший до отцу: отче, дай мені достойную часть маєтности: і розділив їм маєтність.

І не по многих днях, зібравши все молодший син, пішов в далеку сторону, і там розтратив маєтність свою, живучи розпусно.

Коли ж все вивів, настала страшенна голодна у тій сторонї, і він почав бідувати.

І пішов, пристав до одного жителя тої сторони: і той послав його на поля свої, пасти свинї.

І він рад був наповнити черево своє ріжками, що їли свинї, та ніхто не давав їм.

І схаменувши ся сказав: Скілько найнятих його батька мають найкращого хлїба, а я з голоду гину!

Встану, піду до його батька і скажу єму:

У одного чоловіка було два сини,

і молодший з них каже батькови: Тату, дайте мені частину маєтку, що припадає на мене. І розділив їм батько маєток.

По не богато днях молодший син, зібравши все, пішов в далеку сторону і там розтратив свій маєток, живучи розпусно.

Коли ж проїв усе, настала страшенна голодна у тій сторонї, і він почав бідувати.

І пішов, пристав до одного жителя тої сторони: і той післав його на поля свої, пасти свинї.

І він рад був наповнити черево своє ріжками, що їли свинї, та ніхто не давав їм.

І схаменувши ся сказав: Скілько найнятих його батька мають найкращого хлїба, а я з голоду гину!

Встану, піду до його батька і скажу єму:

ѐмѹ: ѻ҃че, согрѣшихъ на нѣбо и предъ тобою:

Й ѹжѐ нѣсмь достѡ́инъ нарещися сн҃ъ твой: сотворѝ мѧ ꙗ҆́кѡ ѐдинаго ѿ наѐмникъ твоихъ.

Й воста́въ и҆де ко ѻ҆ц҃ѹ своемѹ: ещѐ же ѐмѹ далѐче сѹ́щѹ, ѹзрѣ́ ѐгѡ ѻ҆ц҃ъ ѐгѡ, и҆ милъ ѐмѹ бы́сть, и҆ тѣ́къ нападѐ на вы́ю ѐгѡ, и҆ ѡ҆клобыза́ ѐгѡ.

Речѐ же ѐмѹ сы́нъ: ѻ҃че, согрѣшихъ на нѣбо и предъ тобою, и҆ ѹжѐ нѣсмь достѡ́инъ нарещися сы́нъ твой.

Речѐ же ѻ҆ц҃ъ къ рабѡ́мъ своимъ, и҆знесѝте ѐдѣ́ждѹ пе́рвѹю, и҆ ѡ҆блецѝте ѐгѡ, и҆ дадѝте пе́рстень на рѹ́кѹ ѐгѡ, и҆ сапогѝ на но́зѣ:

И҆ приѐ́дше телѣ́цъ ѹпита́нный заколѝте, и҆ ꙗ҆́дше веселѝмся:

Ꙗ҆́кѡ сы́нъ мо́й сѝй ме́ртвъ бѣ, и҆ ѡ҆жи́вѣ: и҆ и҆зги́блъ бѣ, и҆ ѡ҆брѣ́тѣся: и҆ нача́ша веселѝтися.

Бѣ́ же сы́нъ ѐгѡ ста́рѣй на селѣ́: и҆

согріши́х на нѐбо і пред тобо́ю:

І ужѐ нѣсьм достѡ́їн нарещи́ся сн҃ твой: сотворѝ мя я́ко єдѝнаго от наѐмник твоїх.

І воста́в і́де ко отцѹ́ своєму́: ще́ же єму́ далѐче сѹ́щу, уврі́ єго́ отѐц єго́, і мил єму́ бысть, і тек нападе́ на ши́ю єго́, і облобыза́ єго́.

Речѐ же єму́ сн҃: о́тче, согрішѝх на нѐбо і пред тобо́ю і ужѐ нѣсьм достѡ́їн нарещи́ся сн҃ твой.

Речѐ же отѐц к рабо́м своїм: іанесѝте одѐжду пе́рвую, і облецѝте єго́, і дадѝте пе́рстень на руку́ єго́, і сапогѝ на но́ги:

І приведѝте телѐц упита́нный заколѝте, і я́дше веселѝмся:

Я́ко сн҃ мой сей мертв бі, і ожи́ве: і изгѝблъ бі, і обрѣтеся: і нача́ша веселѝтися.

Бі же сн҃ єго́ ста́рій на селѣ́: і я́ко при-

Та́ту, я согрішѝв проти нѐба і перед ва́ми,

і вже я недостѡ́йний, зва́ти ся сѝном ва́шим; зробі́ть мене́ одни́м з найнятї́в ва́ших.

І встав, пішо́в до ба́тька свого́. Але ще колѝ він був далѐко, поба́чив єго́ ба́тько єго́, і жаль єму́ єго́ ста́ло; і побі́г, упа́в на ши́ю єго́ і поцїлува́в єго́.

А сн҃ ка́же єму́: Та́ту, я согрішѝв проти нѐба і перед ва́ми, і вже я недостѡ́йний, зва́ти ся сѝном ва́шим.

А ба́тько сказа́в до рабі́в своїх: Принесі́ть одѐжу сму́ пе́ршу і одягні́ть єго́, і да́йте пе́рстень на ру́ку єго́ і чо́боти на но́ги.

І приведі́ть теля́ го́ване і заріжте єго́ і їдже́мо і веселї́м ся,

що отсе́й сн҃ мі́ртвий був і ожи́в, погибо́ був і найшо́в ся. І почали́ веселїти ся.

А сн҃ єго́ ста́рший був у по́лї. І вда-

ꙗ҆́кѡ гра́дꙋ̀ приближи́сѧ къ до́мꙋ̀, слы́шѧ пѣ́нїе и҆ лики:

И҆ призва́въ є҆ди́наго ѿ ѻ҆́трокъ. попроша́ше. что̀ ᲂу҆́бо сїѧ̀ сѹ́ть?

Онъ же речѐ є҆мꙋ̀: ꙗ҆́кѡ кра́тръ твоѝ прїи́де: и҆ закла́ ѻ҆ц҃ъ твоѝ телца̀ ѹпита́нна. ꙗ҆́кѡ здра́ва є҆го̀ прїѧ́тъ.

Розгнѣ́вѧсѧ же, и҆ не хотѧ́ше вни́ти: ѻ҆ц҃ъ же є҆гѡ̀ и҆зше́дъ молѧ́ше є҆го̀.

Онъ же ѿвѣща́въ речѐ ѻ҆ц҃ꙋ̀: сѐ толи́кѡ лѣ́тъ рабо́таю тебѣ̀, и҆ николи́же за́пѡвѣди твоѧ̀ преступи́хъ, и҆ мнѣ̀ николи́же да́лъ є҆сѝ козлѧ́те, да со дрꙋ́ги свои́ми возвеселѝлсѧ бꙋ́хъ.

Є҆гда́ же сы́нъ твоѝ сѝй. и҆зъѧ́дый твоѧ̀ и҆мѣ́нїе съ любодѣ́йцами, прїи́де, закла́лъ є҆сѝ є҆мꙋ̀ телца̀ пито́маго.

Онъ же речѐ є҆мꙋ̀: ча́до, ты̀ всегда̀ со мно́ю є҆сѝ, и҆ всѧ̑ моѧ̀ твоѧ̀ сѹ́ть.

Возвеселѝтижеся и҆ возра́довати подо-

дїй приближися к дому, слы́ша пїнїе і ли́ки:

І призва́в єдиного от о́трок, вопроша́ше, что ꙋ́бо сїѧ̀ суть?

Он же речѐ єму̀: я҆́ко брат твоѝ прїи́де: і закла́ оте́ц твоѝ телца̀ ѹпита́нна, я҆́ко здра́ва єго̀ прїѧ́т.

Розгнїва́вся же, і не хотѧ́ше вни́ти: оте́ц же єго̀ ізше́д молѧ́ше єго̀.

Он же отвѣща́в речѐ отцꙋ̀: се толи́ко лїт рабо́таю тебі̀, і николи́же за́повѣди твоѧ̀ преступи́х, і нві̀ николи́же дал єсѝ козлѧ́те, да со дрꙋ́ги своїми возвеселѧ́ся бих.

Єгда́ же сы́н твоѝ сей, ізлѝй твоѐ ініѐ з любодїйцами, прїи́де, закла́л єсѝ єму̀ пито́маго.

Он же речѐ єму̀: ча́до, ти всегда̀ со мно́ю єсѝ, і вся моѧ̀ твоѧ̀ суть.

Возвеселѝтижеся і возра́довати подоба́ше,

дячѝ колѝ приближа́ся до хати, почꙋ́в сьпіви і та́нцї.

І покли́кав одно́го з хло́пцїв і спита́в ся: Що бо се таке́?

А той ка́же єму̀: Що брат ваш прийшо́в, і зарі́зав вам ба́тько телѧ́ годо́ване, що отсе́ знов єго̀ здоро́вого дістáв.

Розсе́рдив ся же він і не хотїв увійти́. Тож єго̀ ба́тько вийшо́в і просѝв єго̀.

Він же відповіва́в ба́тькови кажучѝ: Ось, я сті́лько лїт слꙋ́жу вам, і нїко́ли за́повіди ва́шої я не переступи́в, і менї̀ ви нїко́ли не да́ли кізлѧ́ти, щоб я з приѧ́телями своїми повеселѝв ся.

Як же прийшо́в син ваш отсе́й, що з розпꙋ́стивками проїв ваш маєто́к, зарі́зали ви для не́го телѧ́ годо́ване.

А він сказа́в єму̀: Дитѝно, ти все є зо мно́ю, і все, що моє̀, то твоє̀.

А тре́ба було́ веселѝти ся і ра́дувати

ѧ́ко. ꙗ́кѡ бра́тъ твоѝ сей мертв бі, і оживе́: і ізгі́бъ бі, і обрі́теся[1]).

ся, що брат твій отсей вертвий був і ожив, погиб був і найшов ся.

---

[1]) Зрештою так докладно буква в букву церковних книг звичайно не читають; але рущать ще при читаню текст більше або менше, щоби був для народу яко-тако зрозумілий. Так читають н. пр.: *ізмесіте, облецїте, заколїте, веселіи ся, ніхтоже* (*ніхтоже*), *прилїт, тьми, аміи* (*амінь*)... замість *ізмесіте, облецїте, заколїте, веселїи ся, никтоже, прілїт, тми, амінь*...; відтак зміняють наголос: *пасти, насытїти, напитїй, ідé, отідé, обрітé ся, приближуй ся, работáю, хвалу, упитанний, бю, тоя, ся, моего, моему, своему, страну, сонця, руку, телец, телца, отрок*...

ЗМІСТ.

Вводенє. Мова, Русини, Словяни, церковно-словяньска мова, писемні рускі (українські) стор.

I. А. Звуки . 3

Звуки мовні 7

Голосозвуки 7

Шелестозвуки 7

Склади 9

Наголос . 12

Зміни звукові 13

1. Уподібненє шелестозвуків . 14

2. Мягченє 15

3. Зміни в шелезуку . 18

4. Зміни в шелезуку . . 21

5. Голосозвуки без наголосу . 22

6. Опуст і вставка голосозвуків 22

7. Перезвук іканє (повноголос) 23

8. Деякі давні зміни звукові . 24

9. Перезвук словотворний . 25

10. Приподобленє і людова етимольоґія . . 26

Б. Букви 27

Руска правопись 29

I. Якими знаками означують ся звуки рускої мови 30

стор.

II. В котрих разах зазначує ся в правописи походженє слова 35
III. Як писати чужі слова 37
IV. Правила правописні, що не доторкають звуків мови 40

II. А. Словотворенє 45
Части мови і їх поділ 45
Пень і закінченє 48
Слова питомі і чужі 49
Корінь 51
Наростки, приставки, зложенє 52
I. Наростки 53
1. для творення іменників 54
2. для творення прикметників 58
3. для творення дієслів 60
4. для творення прислівників 62
II. Приставки 63
III. Зложенє 65
Види дієслів 66
Наросткованє і приставкованє 69
Перегляд 73
Б. Про значінє слів 81
III. Відмінюванє 85
А. Відмінюванє імен 85
I. Іменники 87
1. Рід мужеский 89
2. Рід женьский 102
3. Рід середний 109
4. Іменники без одмини 115
5. Іменники невідмінні 116
6. Чужі імена власні 116
II. Прикметники 117
III. Заіменники 121
1. Заіменники особові 122
2. Заіменник зворотний 123
3. Заіменники приналежні 123
4. Заіменники вказуючі 123
5. Заіменники питайні 124

стор.
6. Заіменники відносні 125
7. Заіменники неозначені 125
IV. Числівники 126
1. Числівники головні 126
2. Числівники порядкові 129
Б. Відмінюване дієслів 130
IV. Складня 147
А. Речене 147
Речене поодиноке 147
Поодинокі части речення 149
1. Присудок 149
2. Підмет 151
3. Предмет 152
4. Придаток прислівниковий 153
5. Придаток прикметниковий 154
Згода 155
Опуст частий речення 157
Сполука речень 157
Речення сполучені рівнорядно 159
Речення сполучені підрядно 162
Б. Перемиване 168
В. Части мови в реченю і форми відмінювання . 171
Про рід і число 171
Про відмінки 175
Відмінок 1-ий 175
Відмінок 2-ий 175
Відмінок 3-ий 180
Відмінок 4-ий 180
Відмінок 5-ий 181
Відмінок 6-ий 181
Відмінок 7-ий 186
Про прикметники 186
Про особи 187
Про заіменники 188
Про числівники 189
Про дієслова 190
Про прислівники 194

стор.

Про прівневаня 197
Про звучваня 205
Г. Про лад слів у реченю 209
Додаток І. Руске віршоване 213
А. Рускі народні ритми 214
Б. Чужі ритми 228
Додаток II. Письмо церковно-словяньске 234

Азбучний показчик.

(Числа товсті означують §.)

а (голосозвук) 2, 3, *а*, *я* замість і 35, 1, *а* (злучник) 245, 2, 251, 1, 352.
азбука 39, 41.
амальгіта 37.
б (шелестозвук) 6, в вимову 26, 2, перед безголосними шелестозвуками 44; *-б* (*би*) 48, *б*, 244.
бажане 320.
безголосні шелестозвуки 6, 7, 44.
безпідметові речення [illegible].
бесіда прямо а залежна 249.
би 244; *бим*, *бись* 217.
бодай 242.
будучність 206, 232, 233.
букви 39—42, великі 6, початкові 46.
було, *булоло* 240, 241.
бути 217, (злучка) 225, 229.
в (буква і звук) 5, 7, 42, 4, перед безголосними шелестозвуками 18, 1, в вимову 26, 2, в назвуку 37, 1, [illegible] 51.
види дієслів 54, 82—104.
вимови, зміни в вимову 26.
випад шелестозвуків 20, голосозвуків 28, 2.
висказові речення 252, 2, 245 при самім кінці.
відмінки 116; відмінок 1-ий відметовий 284, 285; відм. 2-ий 286—301, означає походжене, причину, творця, родовід, матеряю, цілість 287, тягунок, властителя 288, приналежність, відм. найковий, відметовий, предметовий, часу, місця, порівнання, причини 290, відм. найковий відметов або предметов 291, при числівниках 292—296, в реченях заперечених 297—299, у безпідметових реченях 300, з приміменниками 301, 2-ий відм. замість 4-ого 125, 145, 155, 170, 183, відм. 3-ий предметовий 302, з приміменниками 303, отичний 325, замість 7-ого 130, 154, 173, 184, відм. 4-ий предметовий, часу, простору, міри 304, предметовий в реченях безпідметових 305, з приміменниками 306; відм. 5-ий 307, як відмет 308; відм. 6-ий 309—314, начине, засіб, різниця, причина, посередник, місце, вид, форма, спосіб, роля, присудок 309, відм. присудковий 310—313, з приміменниками 314; відм. 7-ий 315—317.
відмінюване 116—218, імен 116—205, іменників 121—168, прикметників 169—176, заміменників 177—199, особових 185, зворотного 186, присвойних 187, вказуючих 188—190, питайних 191, відносних 193, неозначених 195—199, числівників 200—205, дієслів 206—218, спряжуваних 212.
відносні заміменники 193, речення 252, 1.
віршоване гл. додаток 1-ий.
вісім 35 нотка 1
власні імена 51, 1, як писати 45, 5, 46 в, відмінюване чужих ім. власних 167, 168.
вставні голосозвуки 30, шелестозвуки 21, 21.

г 8, із *и* 22, *г* в назвуку 26, $_4$, нетавне 31, перед ь 35 нотка 1, перед безголосними шелестозвуками 16, $_1$, мягчене 23, *г* а *г* 42, $_6$.
гадка гл. речення.
глаголиця 39.
головні числівники 200; речення головні 222, 242, 243.
голосові шелестозвуки 6, 7, 18, 44.
голосозвуки 1—5, без наголосу 28, 29, 42, $_1$, $_2$.
границяка 39.
гть — *ч*, *гши* — *чи* 22.
гш — *чш* 35 нотка 1.
ґ 6, 12 (нотка), в назвуку 26, $_3$, *ґ* б *г* 43, $_6$.
ґатункові імена 51.
д 6, 11, 12 (нотка).
давнопомнувшість 211, 340.
двійна 117, 278, у імен. мум. 131, жен. 146, серед. 156.
двозвуки (голосов.) 4, 5, (шелестозв.) 9.
двокропка 263, 264.
двоїність 2.
дієіменник 210, 213, 336, із злучниками 337, прикладний 334.
дієприкметник 210, 338.
дієприслівник 210, 338.
дієслова 50, д. кінчні і способові 54, класи дієслів 73, види 54, 82—104, дієслова доконані і недоконані 82, протягові і наворотові 83—88, паростковане і приставковане дієслів 89—103, перегляд 104, особи, числа, часи, способи, стани 206—209, форми дієсловні 210, відмінюване 206—218, дієслова перехідні 230, складні 329—338.
дієне слів 47.
доконані дієслова 54, 84.
дрожачі шелестозвуки 8.
дж — *сж* 23.
е 3, 28, $_1$, 42, $_1$. *е* замість *є* 23, 24.
еліптичні речення 241, 251, $_1$.
етимольоґія людова 38.
етичний, 3-ий відмінок 325.
є 5, $_2$, 46, $_6$.
ж 7.
жеиський рід 119, 120, 270—272.
з зь 6—12; *з* перед ь 33 нотка 1, прикмета з 346, 349, як прислівник 350, приставка 78, як писати 44, $_5$.
займенники 50, Уруки 52, відмінюване 172—199, складні 324—327, 356, 357, з. особові 185, 324—326, зворотний 186, присвойні 187, вказуючі 188, 189, 273, 327, питайні 191, 327, $_2$, $_3$, $_4$, 356, $_1$, відносні 193, 327, $_4$, 356, $_1$, неозначні 195—199; частиці заімнинові 190, 192, 194, 196.
закінчене 56.
заміровa зміна 245, $_4$, речення заміровi 252, $_5$.
заміна 260—264.
збірні імена 51, $_2$.
звуки мовні 1—39.
згода 237—240.
зложене слів 80, 81.
злучка 225.
злучники 50, спінорядковуючі 351, 352, підпорядковуючі 353, 354, як прислівники 355.
зміни звукові 17—36.
знаки наведення 267.
значіне слів 105—115.
и 3, 42, $_1$, $_2$.
й 7, 11, 42, $_2$, $_6$.
и винова 35, $_2$.
і 3, 42, $_2$, $_4$.
ї 42, $_6$, 43, $_6$.
-іе, *-ье* 42, $_4$.
іхане в складі замнутім 32, 33.
імена 50, власні 45, $_2$, 46, $_2$, 51, 167, 168, ґатункові, збірні, матерні 51.
іменники 50, відмінюване 116—168.
к 6, 11, 12 нотка, перед ь 35 нотка 1.
кирилиця 39.
класи дієслів 73.
корінь 62.
кропка 258
кт — *кт*, *кши* — *чи* 22.
л, *ль* 7, 10, 11, 42, $_4$, *л* перед *-чи*, *-щина*, *-ший*, *-ство*, *-ский* 43, $_6$.
лад слів 356—359.
людова етимольоґія 38.
м 8, 11.
матерні імена 51.
минувшість 206, 331.
множина 117, 278—283.
мова мертва, письменна стр. 3.
можливий спосіб 208, 344.
мужеский рід 119, 120, 270—272.
мл — *млл* 35 нотка.
мягкі шелестозвуки 10.
мягчене 23—25, *ль*, *нь* твердиуть перед *е* 24; *ш*, *б*, *м* не сприймають мягчення 25.
н, *нь* 8, 10, 11, *н* перед *-чи*, *-щина*, *-ший*, *-ство*, *-ский* 43, $_6$.
наворотові дієслова 54, 83—104.
наголос 14, 15, наголос речення 16, рівний наголос 15, по числівниках, у прислівниках 16.
назвук, зміни в назвуку 27.
ний 342.
нарічія, піднарічія стр. 4.

дієслів 63, для творення іменників 66—68, прикметників 70—72, дієслів 73, 74, прислівників 75, чужі 67
дієстововане дієслів 73, 89—104.
послідкова звязь 245, „ речення послідкові 252, „.
ро 245.
підносовані дієслова 54, 89—104.
ранцій 242.
ні 245.
носові шелестозвуки 8, 10, 11.
о 3, 28, „ 48, „
-сенний, *-ценний* 43, „
однина 117, 278—289; іменники без однини 164.
оклики 50.
окличник 258.
опуст голосозвуків 30, шелестозвуків 20, частий речення 241.
особи 206, 320—323.
п 6, 11.
павза 265.
пень слів 56, 62.
перезвук іване 32, 33, и словотворний 36.
перепитане 257—267.
перечка 245.
послідні форми дієслів 74
питайні заіменники 191, 327, 356, „; речення питайні 220, „ 252, 245 при кінці.
питайник 258.
питане 220, „ 327, „
питомі слова 57.
підмет 221, 226, 227.
підметний стан 209.
підметові речення 226, „
побічні речення 222, 242, 243, 247—256.
помноголос 33.
поміжні дієслова 54.
порівнуване 72.
порівнуючі речення 252, звязь пор. 245.
початкові букви 41, 46.
правопись 39—49.
предмет 221, 228—230
предметний стан 209.
предметові речення 247 „
придаток прислівниковий 221, 231—233, прикметниковий 221, 234—236.
придиховий звук 8, 11.
прикметники 50, відмінюване 169—176, уживане прикметникових і іменних форм 318, 319.
прикметникові речення 247.
приклади мовні 1.
приподоблюване 37.
припустова звязь 245, речення прип. 252.
прислівники 50, 55, 339—343.
прислівникові речення 247.
приставки 77—79.
приставковане дієслів 77, 78, 89—104.
присудкові речення 247.
присудок 221, 222—225.
причинові речення 252, звязь прич. 245
проривні звуки 6.
протяжені звуки 7.
протягові дієслова 83—104.
прямий спосіб 208; бесіда прямо 249.
р 8, 11.
разом висати 48.
речене поєднане 219, групи членів 220, части речення 221, 223—226, речення головні а побічні 222, 242, 243, реч. безпідметові 226, еліптичні 241, 251, „ р. сполучені рівнорядно 244—246, звязь злучна, протиставна, причинова, наслідкова, умовна, замірова, припустова, порівнуюча, часова, висказова, питайна 245, речення стягнені 246, 251, „ р. сполучені підрядно 247—256, р. присудкові, підметові, предметові, прислівникові, прикметникові 247, р. скорочені 251, „ 523—256, речення відносні, питайні, висказові, наслідкові, замірові, причинові, припустові, порівнуючі, часові, умовні 252.
роди 119, 120, 270—277.
розділка 48, *б*.
розділ 31.
с, *сь* 7, 10, 11.
самозвуки = голосозвуки.
середний рід 119, 120, 270—277.
середний 263, 264.
синоніми 113
-ский, *-ський* 43, „
складі 13.
скобки 266.
скорочені речення 251, „ 253—256.
скорочене 49.
слово 1, слова питомі а чужі 57—61.
словотворене 50—104.
словяньскі мови стр. 4.
співзвуки = шелестозвуки.
сполука речень 242, 243.
спосіб висказу, прямий, приказовий, можливий 208.
способові дієслова 54.
стан підметний а предметний 209.
степеноване 72.
стягнені речення 246, 251, „.
т, *ть* 6, 10, 11, 12 нотка.
тверді шелестозвуки 10.
твердженє 220.

теперішність 282.
тим — ти 22.
т 2, 8, порівнює ѣ 34.
уподібнені звуки 245, речення уподібні 252.
уподібнене голосотворення 18—22, вплив голосотворчих груп 20—22.
ф 7, 11, 12 нотн.
х 7, 11. х перед ь 35 нотн. 1.
ч, щ 42, „. ч перед ь 35 нотн.
підносно словянський гл. вводне, перед слов. нашого гл додаток 2-ий.
ч 42, „.
чого 266.
чисті речення 252, звуки чисого 245.
частя мови 50. в-реченю 266; частя речення 221, окрет частий речення 241
чи 242, 252, 254.
чого 117, 118, 207, 278—282
чоловіковим 50, 53, відмінки 200—202, чоловіковим подібні 206, прикладний чоловіковиної 204, чоловіковим середньої 205, уживане чоловіковиць 202—206, 215.
чужі слова 58—60, як пишати 45.
ш 7, 11.
щелеотворчи 6—12, прорвані 6, протяжні 7, хрошачі, носові, придихові 8, безголосі, голосові 6, 7, 44, дрожачи 9, тверді, мягкі 10, тяжкі 11, 12
ы 42, „
ю 42, „.
я 2 нотн.
ѣ 42, „. порівнює ѣ 34.
ѣ 42, „. 30. 42, „.
ѥ 35, „. 30.
ѩ 2 нотн.

Помилка.

Стр. 31 р. 16 з д. чит. шолостозвуком зам. голосозвуком.

Universitas
BIBLIOTHECA
Ottaviensis

CE.